

**T.C
BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANA BİLİM DALI**

Hukuk ve Mantık İlişkisi

Yasemin SAV

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Danışman
Doç. Dr. Hüseyin ÇALDAK**

Bingöl – 2023

T.C
BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANA BİLİM DALI
FELSEFE BİLİM DALI

Hukuk ve Mantık İlişkisi

Yasemin SAV

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Doç. Dr. Hüseyin ÇALDAK

Bingöl 2023

İÇİNDEKİLER

ÖZET	VI
ABSTRACT	VII
ÖNSÖZ.....	VIII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MANTIK VE MANTIĞIN KONULARI

1. MANTIK İLKELERİ.....	7
1.1. Özdeşlik İlkesi	7
1.2. Çelişmezlik İlkesi	7
1.3. Üçüncü Şıkkın İmkânsızlığı İlkesi	7
1.4. Yeter-Sebeup İlkesi	8
2. MANTIK - DİL İLİŞKİSİ.....	9
3. MANTIĞIN KONULARI.....	11
3.1. Beş Tümel.....	11
3.1.1. Cins	12
3.1.2. Tür.....	12
3.1.3. Ayırım	12
3.1.4. Hassa	12
3.1.5. İlinti.....	13
3.2. Tanım Teorisi	13
3.3. Kategoriler	14
3.4. Önermeler	16
3.5. Kıyas.....	17
3.5.1. Kıyasın Yapısı.....	18
3.5.2. Kıyasın çeşitleri	19
3.5.3. Kıyasın Kuralları.....	20
3.5.4. Kıyasın Şekilleri.....	21
3.6. Beş Sanat	21
3.6.1. Burhân (II. Analitikler/ Kitâbu'l- Burhan).....	21
3.6.2. Cedel (Topikler/ Kitâbu'l- Cedel).....	22
3.6.3. Hitabet (Retorik/ Kitâbu'l-Hitâbe).....	23
3.6.4. Şiir (Poetik/ Kitâbu's-Şii'r).....	24

3.6.5. Safsata (Sofistik Elenchi/ Kitâbu's- Sûfistika)	24
--	----

İKİNCİ BÖLÜM

HUKUK VE HUKUKUN KONULARI

1. HUKUKUN TANIMI	26
2.1. Hak.....	27
2.2. Adalet.....	27
2.3. Eşitlik.....	28
2.4. Yasa/ Kanun	30
3. HUKUKUN KAYNAKLARI.....	30
4. HUKUKUN TOPLUMSAL YANSIMALARI VE ÇEŞİTLERİ	31
4.1. Hukuk/ Örf ve Adetler	31
4.2. Hukuk – Ahlak İlişkisi.....	32
4.3. Pozitif Hukuk.....	33
4.4. Doğal Hukuk.....	33
4.5. Hukuk Felsefesi	34
4.5.1. Platon	35
4.5.2. Aristoteles	37
4.5.3. Cicero.....	41
4.5.4.Thomas Aquinas	43
4.5.5. John Austin	47
4.5.6. Jeremy Bentham.....	46
4.5.7. Fârâbî	45
4.6. Hukuk-Dil İlişkisi	49
4.7. Hukuk - Adalet İlişkisi	51

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MANTIK VE HUKUK İLİŞKİSİ

1. MANTIKTA KULLANILAN AKIL YÜRÜTME METOTLARI	52
1.1. Özdeşlik İlkesi	52
1.2. Çelişmezlik İlkesi	52
1.3. Üçüncü Halin İmkansızlığı.....	52
1.4. Tümdengelim.....	53
1.5. Tümevarım.....	53
1.6. Analoji	54
2. HUKUKTA KULLANILAN AKIL YÜRÜTME METOTLARI.....	55

2.1. Kıyas.....	55
2.1.1. Hukukî Kıyasın Unsurları	55
2.1.2. Hukukî Kıyasın Şartları	56
2.2. Mefhum-u muhalefet (Aksiyle Kanıt)	58
2.3. Evleviyet (Öncelik).....	59
2.4. Genişletici Yorum.....	60
2.5. Amaca Uygun Sınırlandırma	61
3. MANTIKÎ KIYASIN DEĞERİ	61
4. HUKUKÎ KIYASIN DEĞERİ	63
5. MANTIKÎ KIYAS İLE HUKUKÎ KIYAS (ANALOJİ) ARASINDAKİ İLİŞKİ	64
SONUÇ	69
KAYNAKÇA	72

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans Tezi olarak hazırladığım Hukuk ve Mantık İlişkisi'' adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

... / ... / 2023

İmza

Yasemin SAV

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yasemin Sav tarafından hazırlanan '*Hukuk ve Mantık İlişkisi*' başlıklı bu çalışma, [Savunma Sınavı Tarihi] tarihinde yapılan Tezli Yüksek Lisans Tezi savunma sınavı sonucunda [oybirliği/oy çokluğuyla] başarılı bulunarak jürimiz tarafından Felsefe Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİ ÜYELERİ

Başkan :.....	İmza :.....
Danışman :.....	İmza :.....
Üye :.....	İmza :.....

ONAY

Bu Yüksek Lisans Tezi, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun ...../...../ 2023.. tarih ve ..... sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Unvanı Adı Soyadı
Enstitü Müdürü

ÖZET

Bu çalışmada hukuk ile mantık arasındaki ilişki ele alınarak hukuki muhakemede mantığın en temel taşlarından biri olması gerektiği ile ilgili tespitler yapıldı. Bu amaçla öncelikle birinci bölümde mantığın ne olduğu, konuları, ilkeleri ve mantığın dil ile ilişkisi ele alınıp açıklanmıştır. İkinci bölümümüzde ise, hukuk ile alakalı kavramlar ele alınarak hukukun tanımı yapılmış ve hukukun toplum üzerindeki yansımaları incelenmiştir. Son olarak üçüncü bölümümüzde ise hukuk ve mantık arasındaki ilişki ele alınmıştır. Sonuç olarak çalışmamızda hukuk ile mantık arasında önemli bir ilişkisinin olması gerektiği, mantık kurallarına uyulmadan hukuk kurallarının koyulmasında adaletin tecelli etmeyeceği iddia edilmiştir.

Anahtar Kelime: Hukuk, Mantık

ABSTRACT

In this study, by considering the relationship between law and logic, it has been determined that legal reasoning should be one of the cornerstones of logic. For this purpose, first of all, in the first chapter, what logic is, its subjects, principles and the relationship between logic and language are explained. In the second part, the definition of law has been made by considering the concepts related to law and the reflections of law on society have been examined. Finally, in the third part, the relationship between law and logic is discussed. As a result, it has been argued in our study that there should be an important relationship between law and logic, and that justice will not be manifested in the making of legal rules without following the rules of logic.

Keywords: Law, Logic

ÖNSÖZ

Hukuk ve mantık, birbirleriyle sıkı bir ilişkiye sahip olan iki alan olarak karşımıza çıkar. Hukuk, toplumun düzenini sağlamak ve adaleti temin etmek amacıyla belirlenen kurallar bütünüdür. Mantık ise doğru akıl yürütme ve çıkarımlar yapma ilmidir. Bu iki alanın bir araya gelmesi, hukuki kararların mantık çerçevesinde doğru ve tutarlı bir şekilde verilmesini sağlar. Mantık, akıl yürütme sürecinde doğru sonuçlara ulaşmayı hedefler. Bir düşünce veya argümanın tutarlı ve çelişkisiz olmasını, yanılğılardan kaçınmayı amaçlar. Mantığın kuralları, doğru akıl yürütme, çıkarım ve çözümleme süreçlerinde kullanılır. Hukuk ise toplumsal ilişkilerin düzenlenmesi ve adaletin sağlanması amacıyla kurallar koyar. Bu kuralların da mantık çerçevesinde belirlenmesi ve uygulanması gereklidir. Hukuki kararlar, mantık ilkelerine uygun olarak verilmelidir.

Hâkimler ve hukukçular, hukuk kurallarını yorumlama ve uygulama süreçlerinde mantık biliminden yararlanır. Hukuki argümanların tutarlılığı, çelişkisizliği ve akıl yürütme süreçlerinin doğruluğu önemlidir. Hukukun amacı adaleti sağlamak olduğundan, hukuki kararların mantık çerçevesinde verilmesi, doğru sonuçlara ulaşmayı ve adil bir hukuk sisteminin işlemlerini sağlar. Aynı zamanda mantık, hukukun gelişimine ve yorumlanmasına da katkıda bulunur. Hukuki boşlukların doldurulması, hukuki argümanların geliştirilmesi ve hukukun sürekli olarak yeniden değerlendirilmesi, mantık ilkelerinin kullanımını gerektirir. Mantık, hukukun tutarlılık, adalet ve etkinlik açısından analiz edilmesini sağlar. Sonuç olarak, hukuk ve mantık arasındaki ilişki, doğru kararların verilmesi ve adil bir hukuk sisteminin işlemlerinde önemlidir. Hukukun mantık ilkelerine uygun olarak oluşturulması ve uygulanması, toplumun adalet beklentilerini karşılar. Mantık, hukukun temelini oluştururken, hukuk da mantık ilkelerine dayalı kararların verilmesini sağlar. Bu sayede hukuk ve mantık birlikte, adil bir toplum düzeninin sağlanmasında etkili bir rol oynar.

Adalet, her insan için her zaman gereklidir. Bunun için adaletin saygınlık telkin etmesi, güven ilham etmesi lazımdır. Adaletin varlığı, hukuk kanunlarının doğru konulmasında ortaya çıkar. Hukuk kuralları ne derece doğru tesis edilirse, adalet o derece düzgün devam eder. Bu ise toplumsal düzenin temelidir. Voltaire, “beşeriyetin en güzel vazifesi, adaletin dağıtılmasıdır”, demektedir. Dolayısıyla hukukçu için, adaletin yerini bulduğu vakit ne kadar faziletli, adaletsizlik gerçekleştiği vakit ne kadar korkunç bir meslek olduğu malumdur.

Mantık, aklımızı hakikati araştırmaya sevk ederken, doğru sonuca ulaşmak için gerekli kuralları veren bir ilimdir. Doğru düşünceleri düzenleme ve yönlendirmesi bakımından mantık bir sanattır, bilgi ve zekâ yetilerine yani tecrübeye dayalı kuralları koyması

bakımından da bir ilimdir. Bu yönüyle mantığın, zekâyı kendi kurallarına tabi kılma gibi bir özelliği de vardır.

Hukuk ve adalet mekanizmasının zihni faaliyet süreci, tamamıyla bir mantık bilimi ilkeleriyle yürümektedir. Dolayısıyla sorgu hâkimleri, ağır ceza reisleri özellikle adliyenin yüksek hâkimleri kıyas ve istidlal işlemlerinde ruh mütehasısları olmalıdırlar. Çünkü hâkimler verdikleri kararlarda omuzlarında bütün toplumun düzeninin tesisini taşımaktadırlar. Verdikleri tek bir kararın yanlışlığında, insanların bütününe yönlendirilmiş bir tehdit vardır. Hayati öneme sahip ve toplumların adalet nizamını temin ve tesis eden hukuk kararları verilirken çelişkilerden uzak ve doğru sonuca ulaşma konusunda mantık biliminin prensiplerine tam uygunluk olmak durumundadır. Zira kanun koymak, düzen sağlama görevini üstlenmektedir. Bunun için İngiliz filozof, hukukçu ve toplum reformcusu Bentham'ın dediği gibi, “hâkim, ihatası geniş bir adam olmak zorundadır, felsefenin yüksek meselelerini hakkıyla bilmesi, hukuk okullarında pek okutulmayan ancak hukukçu için mutlaka zaruri olan, insanı fiziki ve manevi olarak tetkik eden ilimlere (felsefe/mantık) vukufiyeti bulunması gerekir”.

Bu çalışmamızda hukuk ile mantık arasındaki ilişki üzerinde durduk. Yukarıda belirttiğimiz gibi hukuk ile mantık arasında sıkı bir ilişki vardır. Ancak hukukun yansımalarında çoğu zaman çelişkili hukuk açıklamalarının veya kararların olduğunu görmekteyiz. Özellikle Türkiye’de hukuk alanında aynı konuda bile birbiriyle çelişen bir çok hukuk kararlarının olduğunu biliyoruz. Dolayısıyla mantık ve hukuk arasındaki ilişkinin önemine binaen ve bu konuda fazla çalışma olmamasından dolayı bu konuyu seçtik.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde mantığın tanımı, tarihi, önemi, konuları üzerinde duruldu. Mantığın esas konusunu oluşturan ve bizim konumuz itibarıyla çalışmamızın da özünü teşkil eden kıyas konusu ve değeri üzerinde biraz daha detaylı ele alındı. Özellikle mantık için, hatta bütün bilimler için temel oluşturan varlık ilkeleri diye de bilinen mantık ilkeleri konusu ayrıca incelendi.

Çalışmamızdaki ikinci bölümde ise, hukukun tanımı, kavramları, tarihi, değeri ve hukuktaki çıkarım metotları ele alındı. Özellikle mantıkta kullanılan ve “analoji” diye işlenen, hukukta ise “kıyas” diye bilinen çıkarım metodunun çeşitleri, değeri ve kullanım biçimleri incelendi. Çalışmamız açısından asıl önemli olan ve mantık ile ilişkisi bakımından büyük önem arz eden bu konu üzerinde biraz daha detaylı araştırılmıştır. Konumuz bakımında önemi bakımından önemli olan hukukta kullanılan çıkarım metotları da irdelenmiş oldu.

Üçüncü ve son bölümde hukuk ile mantık bilimlerinde kullanılan ortak kavramlar ve ilişkili çıkarım metotları ele alınmıştır. Çalışmamızın ana konusu olan bu bölümde özellikle

mantık ve hukukta kullanılan çıkarım metotlarının değeri ortaya konulmuştur. Ayrıca mantıktaki kıyas ile hukukta kullanılan kıyasın benzerlikleri, farkları, kısaca ilişkisi üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte her iki bilimde kullanılan çıkarım metotlarından bahisle mantık ile hukukun ilişkisi irdelenmeye çalışılmıştır. Adaletin tahakkuku için hukukun yansıması, hukukun tecellisi için de mantık kurallarının doğru dürüst kullanılması gerektiği konusunda çok çok önemli olan çıkarım metotlarının bilinmesi ve uygulanması elzemdir. Bu yönüyle mantık ve hukuk bilimlerinin kullandığı ortak metotlar üzerinde durulmuştur.

Çalışmam esnasında konunun seçiminden düzenlenmesine, kaynak temininden ilgili yönlendirmelere kadar, gerek yazım aşamasında gerekse okunup yazım safhasında desteklerini esirgemeyen değerli danışmanım Doç. Dr. Hüseyin ÇALDAK Hocam'a ve bu ilmî yolculuğum esnasında yoluma ışık tutan değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Murat BAYRAM'a teşekkürü borç bilirim.

08.08.2003

Yasemin SAV

GİRİŞ

Kavrama yoluyla, düşünceleri ve onlar arasındaki münasebetleri tayin eden düzen ve prensip bilgisi olarak tanımlanan mantık; M. Ö. IV. asırda derli toplu bir disiplin olarak ilk defa Aristoteles (m.ö.384-322) tarafından ortaya konmuştur. İnsanlık, var olduğu tarih boyunca kendine ait gerçeği elde etmek için bir gaye edinmiştir. Bundan dolayı mantık veya mantıklı düşünme insanlık tarihi kadar eskidir. (Ayık , 2007)

Mantık ilmi konusu itibarıyla, bilinenlerden bilinmeyene ulaşmanın yolunu gösterirken, gayesi itibarıyla düşüncenin doğru-yanlış olmaları yönünden ayırır. Çünkü bilinenlerden bilinmeyene ulaşmak için bunlar arasında bir düzenlemeye ihtiyaç vardır. Bu düzenlemenin de doğru ve yanlışın birbirinden ayrıştırılması için bir kurallar manzumesine ihtiyaç duyulur. İşte bu kurallar manzumesi ise mantıktır. (Ayık , 2007)

İnsan zihninin işleyişi her dönemde ve hemen hemen her uygarlıkta aynı prensiplere dayanmaktadır. Çünkü her bir insanın tabiatında düşünmenin prensipleri olarak tabir edilen mantık ilkeleri aynıdır. Kendine özgü bir yapısı ve bir işleyiş tarzının olduğu mantık, insanlık tarihinin seyri içerisinde bütün kurumları birbirine bağlayan bir düzenleyicinin varlığı anlamına gelmektedir. (Ece, Fârâbî'de Mantık Bilimine İlişkin Bazı Temel Meseleler, 2019 , s. 635)

Ahlak, insanı vicdan rahatlığına ulaştıracak kuralları barındırdığı gibi mantık bilimi de, akli hakikate ulaştıracak kuralları barındırmaktadır. Aristoteles öncesinde, mantık ilmine dair herkes tarafından kabul edilen genel kurallar yoktu. Çünkü her insan mantık bilimini bilmeden de doğru ve mantıklı düşünme yetisine sahiptir. Aristoteles, Organon adlı mantık külliyatı eserinde, bu kuralları delil ve ispat ilmi olarak tanımlamış ve sistematik hale getirmiştir. (Ece, Fârâbî'de Mantık Bilimine İlişkin Bazı Temel Meseleler, 2019 , s. 633)

Mantığın İslâm dünyasında yeni bir ivme kazanmasına sebep olanların başında gelen Fârâbî, mantığın mahiyetini açıklarken, nutktan türetilen mantık isminin üç şeye delalet ettiğini dile getirir:

Birincisi: İnsanların düşünülebileni kendisiyle aklettiği yetidir. Bu yeti sadece insana özgüdür ve insan bu yeti ile ilim ve sanatlar icra eder. Eylemlerin güzeli ve çirkini bu yeti sayesinde ayırt edilir. Bu yeti sonradan oluşmayıp çocuklar dâhil herkeste bulunmaktadır. Ancak bu kabiliyet, çocuklarda kuvve halindedir yani henüz fiil haline gelmemiştir. Fârâbî, insanda kuvve olma durumunu, çocuğun ayağının yürümeye dair gücüne, uyuyanda kapalı göze ve baygınlık geçirende buhar veya başka sebepler yüzünden perdelenmiş göze benzetmektedir.

İkincisi: İç konuşma (en-nutku'd-dâhil) olarak ifade edilen bu yeti, kavrama yoluyla insan zihninde oluşan akledilir olandır.

Üçüncüsü: İnsan zihninde bulunan akledilir olanların dile getirilmesidir. Buna dış konuşma (en-nutku'lhâric) denilmektedir. Fârâbî'ye göre nutk ve mantıkta amaç; insanın şeyleri kavramada sahip olduğu evrensel yetidir. (Ece, 2019 , s. 632)

Mantık, bazılarına göre felsefenin bir parçasıdır. Çünkü mantık ve felsefenin ele aldığı konular var olanlardan biridir. Hâlbuki ele alınan bu şeyleri felsefe bir varlık olarak ele alır, mantık ilmi ise bunları, aynı şekilde bir varlık olarak ele almamaktadır. Bilakis mantık ilmi, bu varlıkları kavrayan zihni, kavrama işleminde güçlendiren bir sanattır. Aynı şekilde dilbilgisi de bir varlık olarak kelimeleri inceler. Ancak dilbilgisi ele aldığı kelimeleri, akledilen kavramlar olarak ele almaz. Şayet bu şekilde olsaydı, nahiv ve genel olarak lügat ilmi (dilbilim) kavranılan manalarını incelemiş olurdu. Oysa mesele böyle değildir. Manaya delâlet eden lafızlar, kavranabilen varlıklardan biri ise nahiv o kelimeleri kavranılan manalar olmaları açısından değil, kavranılan anlamlara delâlet etmeleri açısından ele alır ve aynı zamanda kavranabilen manaların haricinde ele alır. Mantığın ele alış biçimiyle konular felsefede olduğu gibi, var olanlardan olsa da mantık bu var olanları var olmaları açısından değil, bunların ilmine ulaştıracak âlet olması açısından ele almaktadır. Bu şekilde, ele alış biçimiyle mantığın konuları, -soyut denecek gibi- sanki var olanların dışındaki şeylerdir. Bu açıdan mantık, var olanları bilmek için bir âlet ilmidir. Dolayısıyla mantık sanatını, felsefenin bir bölümü gibi kabul etmek zordur. Lakin Mantık, bizzat kendisiyle kaim olan bir ilimdir. Bu yönüyle de ne başka bir ilmin bir parçası ne de başka bir ilmin âletidir. (Çaldak, 2018, s. 396-399)

İbn Sina'ya göre mantık, tutarlı düşünmek için gerekli kanun ve kuralların tahsil edilmesine sebep olan bir disiplindir. Yani akıl ilkelerine uygun düşünme ve sonuç çıkarımı için düşüncenin bilimidir. Bir konu üzerinde düşünmek bir kavram ya da bir hüküm çıkarma gayreti olduğu için, bu gayret ve çaba ise o konuda tarif etme veya ispatlama şeklinde olur. Mantık ise, kavramı tarif etme ve çıkarımda ispat etmenin kanunlarını araştıran ve o kuralları öğreten bir ilim dalıdır. Aynı zamanda mantık Aristoteles'te de olduğu gibi felsefe ve başka ilimler için de bir araç ve giriş konumundadır. Dolayısıyla mantık ilmi, peygamberler haricinde hiçbir araştırmacının uzak kalamayacağı ve gerek duyacağı bir ilimdir. (İbn Sina, 1952, s. 9) Hilmi Ziya Ülken ise, "İbn-i Sina'ya göre mantık, ister felsefenin bir kısmı sayılsın, isterse felsefeden bağımsız olsun daima bir âlet olduğunu ve İbn-i Sina'nın Aristoteles ve meşşâliğine sadık kalarak mantığı felsefenin bir âleti diye tarif ettiğini söyler. (Ülken H. Z., s. 116) İbn Sina mantığa öyle büyük anlam yükler ki, Allah'ın ve O'nun var

ettiği aklın eserlerini bilmek ve tanımak, bunları tasavvur etmek ve idrak etmek için yegâne âlet, araç mantık olduğunu, aynı zamanda diğer bütün ilimlerin mantık kurallarına dayanarak ancak gelişebileceğini kabul etmektedir. (Emiroğlu, 2014, s. 19)

Gazali, “mantığı, düşüncenin kanunlarını ortaya koyan ilimdir, matematiğin önermelerine benzer, onları inkâr etmek imkânsızdır” şeklinde gördüğü için diğer ilimler için metot olduğunu kabul eder. Dolayısıyla Gazali mantığa hem bir metot yani sanat hem de epistemolojik bilgi nazariyesi açısından yaklaşmaktadır. (Gazzali, 1989, s. 8)

Gazali'ye göre mantık, ilimlerin ve aklın ölçüsüdür, haliyle onu tahsil etmek de her kişi için gereklidir. Öyle ki onun mantık hakkındaki bu gayretleri, mantığı İslâm ilimlerinin ayrılmaz parçası halinde görülmesine sebep olmuştur. (Bolay, 2000, s. 251)

Bilinenden bilinmeyene ulaşmak her zaman ve herkesin düşüncesine uygun olmayabilir. Bu çelişkili zamanlarda bedihiyattan nazari olanı elde etme yollarını bilmemize yardımcı olan bir kanuna ihtiyaç vardır. Bu ise mantıktır. Katibi'ye göre mantığın amacı budur. Katibi mantığı ‘kendisine riayet edildiği taktirde düşüncede zihni hatadan koruyan bir alet-i kanuniyye’ (Kazvinî, h. 1290) tanımlar ve sonrasında mantığın hepsinin bedihi ve nazari olmadığını aynı zamanda bir kısmının bedihi diğer bir kısmının nazari olduğunu söylemektedir. (Çaldak, 1998, s. 25)

Gelenbevi bilgiyi tanımlarken; bilgiye sahip olan birinin hiç şüphe duymadığı ve yapılan bir itirazla da kendisinden şüphenin uyandırılması mümkün olmayan bilgi olarak tanımlamaktadır. (Yaren, Kıyaslarda Kullanılan Bilgiler, 2003, s. 8) Onun farklı konular hakkındaki eserleri içerisinde mantık alanına ait olanların özel bir yeri vardır. Bu anlayış, onu Türk mantıkçıları arasında önemli konuma getirmiştir. Mantık anlayışının gerilemeye başladığı dönemde, Aristoteles mantığına dayalı ve İbn Sina ile Fârâbî geleneğine bağlı kalarak ortaya koyduğu eserler ile yaşadığı asrın en büyük Türk mantıkçısı olarak anılmaktadır. (Bingöl A. , 1988, s. 20)

Kanunda boşluklar bulunduğu normlar arasında çelişkiler bulunduğu aynı konuyu düzenleyen birden fazla karşılaşıldığında olaya hangi kuralın uygulanmasının daha doğru olduğunu hakimin tercihte bulunması gerekir. Bu esnada ancak belirli bazı mantık kuralları hakime sınırlı ölçüde yardım eder. Hukuk normları arasında çelişki genel normla genel norm, genel normla özel norm ve özel normla özel norm arasında çelişki biçimlerinde kendini gösterebilir. Normlar arasında çelişki bulunduğu ‘lex specialis’ (özel kanun genel kanunları ilga eder), ‘lex posterior’ (sonraki kanun önceki kanunları ilga eder), ‘lex superior’ (üst kanun alt kanunları ilga eder) şeklinde temel kurallar uygulanır.

Hukuki muhakeme ile alakalı üç farklı durum söz konusudur. Bunlardan ilki, hukuk kurallarının söz konusu olan hukuki olayla ilgili herhangi bir çözüm göstermemesidir. İkinci durum, hukuk kurallarının çelişmesi veya kural bulunmaması esnasında mahkeme içtihatları arasında çelişkilerin bulunmasıdır. Bu esnada hakim veya uygulayıcı olayın niteliğine uygun kural veya içtihadı tercih etmek zorundadır. Üçüncü durum ise, genellikle istisnai nitelik taşıyan durum olup mahkemenin olay ile alakalı herhangi bir kuralın bulunmaması halinde olaya uyan içtihadı bulması ama bu içtihadın olay ile alakalı doğru veya haklı bir çözüm getiremeyeceğini düşünmesidir. Bu esnada hakim mevcut içtihadın değişmesi ve eski içtihat yerine koşullara daha uygun yeni ve daha doğru bir içtihadın bulunması için çaba harcamak durumundadır.

İnsan düşüncesi toplum içerisinde fikirler ve duyguların kelimelerle ifade edilmesinden doğmuştur. Düşüncenin bağlı olduğu kurallar öncelikle dilin kurallarıdır. Sentaks ve gramerle tespit edilir. Anlamın kuralları da semantik ise incelenir. Düşünce bu kurallara bağlı olarak işlendiğinden onun ilk dayanağı kültür çevrelerinin yapılarıdır. Bu sebeple düşüncelerimiz kültür yapılarımıza göre biçimlenmektedir. Ancak dil ve kültür çevrelerinin farkları üstünde, onları birleştiren bazı düşünce kuralları da tespit edilmiştir. Bunlar sentaks, gramer farklarını aşan ve zaman dışı kavramları, kategorileri, kavram sınıfları arasındaki bağlantıları kullanarak düşünceyi hazırlayan soyut zihin kurallarıdır. Bu kurallar her kültür çevresinde, her çağda geçerliği varmış gibi hazırlanmıştır. Bunların toplamına mantık denir. (Ülken H. , 2000, s. 11)

Aristoteles ile başlayan ve zaman içerisinde önemini arttırarak günümüze ulaşan mantık ilmi, çeşitli kültür dünyalarından etkilenerek zenginleşip gelişmiştir. Mantık ilmi, İslam kültür dünyasındaki etkisini, değerli ve özgün eserler ortaya koymakla göstermiştir. İslam kültür dünyasında VIII. asırda mantık alanında önemli çeviriler olduğu ve Abbasi Halifelerinden olan Ebu Cafer el- Mansur'un döneminde mantık tercüme yapıldığı bilinmektedir. Bu dönemde mantık çalışmalarının yapılmasının ana sebebi, Abbasi halkı içerisinde yaşayan farklı dinlere mensup alimlerin müslüman alimler ile münakaşa etmeleri esnasında mantığı kullanmış olmalarıdır. (Türker , 1956)

Yapılan tercüme faaliyetleri ile birlikte Aristo mantığına olan ilgi artmış, Aristo kitapları birçok defa şerh edilmiştir. Tercüme döneminde birçok ilmi sahada eserler telif edilmiştir. İbn Rüşd, Razi, Seyyid Şerif, İbni Sina, Fârâbî, el-Kindi vb. düşünürler de mantığı, tartışmaların başlangıcı ve sistemlerin bir temeli olarak kabul etmişlerdir. (Atademir, 1974, s. 5-10)

Mantık ilmi birçok ilmin ayrılmaz bir parçası olması sebebiyle İslam dünyasına geçişi kolay bir şekilde olmuştur. Bu ilimlerin başında tıp ilmi gelmektedir. Mantık tıp öğretim metodunun da ayrılmaz bir parçasıdır. Galinos Tıp ilminin daha iyi bir şekilde anlaşılması için matematik ve mantık öğretimini şart koşturmuştur. Benzer bir şekilde Nesturi de tıp, astronomi ve ilahiyatla ilgili ihtisas için mantık ilminin bir köprü vazifesi gördüğünü dile getirmiştir. (Kayacık, 1999)

Mantık uzun zaman boyunca tıp eğitiminde önemli bir rol oynamıştır. Bunun asıl nedeni, Aristoteles ve mantık yorumcularının tıpla ilgilenen kişilerden oluşmasıdır. İbn Meymun, Kindi, mantığın ustası İbn Sina ve sayamadığımız birçok tıp öğretim veya tıpla ilgilenen kişilerin çoğu, mantıkçı ve mantık şârihidir. (Köz, 2002)

Emevi devletinin son dönemleri itibariyle müslümanlar, diğer din mensuplarının kendileriyle tartışmaların delilleri, metodları ve tartışma yöntemleriyle karşı karşıya kalmışlardır. Onları susturmak veya ikna etmek için öncelikle düşmanlarının metoduna vakıf olmaları gerektiğine inanmışlardır. Bu inanca rağmen mantık kitaplarının tercüme edilmesinin asıl sebebi Halife Mansur'un kişiliği ve onun ilme olan sevgisidir. (Kayacık, 1999)

Roma imparatorluğunun sınırları içerisinde, farklı felsefe okullarının süzgecinden geçerek günümüzdeki Suriye ve Anadolu şehirlerinde yıllarca mantığın şerh ve tercüme yapılmıştır. Bu sayede Müslümanlar, Aristoteles'in fikirleri ve mantığıyla fethettikleri yerlerde karşılaşmıştır. Bu şekilde VII.yy.'dan itibaren sistemli bir şekilde sürdürülen tercüme faaliyetleri, İslam dünyasıyla tanışmış ve Aristo mantığı da İslam kültür dünyasına girmiştir. (Bingöl A. , 2006)

İslam dünyasında ilk tercüme faaliyeti yapan, İslam Meşşai okulunun kurulmasını sağlayan hareket, el-Kindi'nin başlattığı felsefe ve kelamı birbirine mezceden harekettir. Bu hareketi devam ettiren kişi Fârâbî (870-950)'dir. Fârâbî ve el-Kindi'nin bu türden çalışmaları, İslami ilimler ile uğraşan kişiler tarafından, yabancı kültürlerle ait çalışma olarak bakılmıştır. (Yaren, 2003)

İbn Sina, Aristoteles'in bütün mantık eserlerini tetkik etmiş, Kaside-i fi'l-Mantık, Şifa, Necat, İşârât adlı eserlerinin bir bölümünü mantık konusundaki tetkiklere ayırmış ve mantık ilminin ilk mükemmel halini almasını sağlamıştır. Fârâbî ve İbn Sina mantık konusunu ele alırken Aristo geleneğini örnek almış, doğrudan mantık teriminin tanımını, mantığın önemini, dil ve gramer ile olan ilişkisini, felsefeyle olan ilgisini ve beş tümel kavramını ele alarak konuya giriş yapmışlardır. Bunun yanında tanım konusunu burhan bahsinden çıkarıp beş tümel bölümünde ele almışlardır. (Haldun, 1991)

Milattan önce IV.yy.dan milattan sonra X. yy.'a kadar, Grek Şarihleri, Süryaniler ve ilk müslüman mütefekkirler tarafından on dört asır boyunca defalarca şerh, tefsir ve tercüme edilen mantık, Fârâbî sayesinde gelişim göstermiş ve yeni bir şekle girmiştir. Fârâbî mantığı bütün şümulü ile ele alırken müstakil olarak incelemiştir. Birçok noktada Aristoteles'ten ayrılmış, İbnu'l-Mukaffa, el-Kindi ve diğer mantıkçıların müphem bıraktıkları veya halledemedikleri mantık konularını Fârâbî hiçbir muğlaklık kalmayacak şekilde ele almıştır. Mantık, İslam dünyasına girdikten sonra, müslüman filozofların elinde batıdan alınan şeklinden farklı bir boyut kazanarak gelişim göstermiştir. Böylece İslam mantığı dokuzuncu yüzyıldan, on birinci yüzyılın sonlarına kadar en yüksek dönemini yaşamıştır. (Çaldak, 2006, s. 5)

BİRİNCİ BÖLÜM
MANTIK VE MANTIĞIN KONULARI
1. MANTIK İLKELERİ

1.1. Özdeşlik İlkesi

Varlık ve bilgi açısından bir şeyin kendisinin aynısı olmasını ifade eden ilkedir. Yani bir şey ne ise o olmasıdır. Bu ilke sembol olarak A, A'dır. (Keleş Türkyılmaz, 2016, s. 251) Bir akıl yürütmenin başlangıcında bir terime verilen anlam ne ise akıl yürütme boyunca o terim aynı anlamı taşımak zorundadır. Bu zorunluluk; fikirlerin sağlamlığının, akıl yürütmenin tutarlılığının ve yeni fikirler elde etmenin temel şartıdır. Basit bir ilke gibi görünen bu ilke aslında doğru düşünme için zihnin uyması gereken temel ilkedir. 'Çiçek çiçektir.' veya 'var, vardır.' örnekleri totoloji olarak algılanmamalıdır. Çünkü zihnin, ele alacağımız diğer ilkelere uyabilmesi için bu ilkeye uyması gereklidir. (Emiroğlu, 2014, s. 16)

1.2. Çelişmezlik İlkesi

Özdeşlik ilkesinin bir onaylanması olarak ele alınan bu ilke (Emiroğlu, 2014, s. 16), 'A, A-olmayandır' şeklinde sembolik olarak ifade edilir. Ontolojik olarak bu ilke ise; bir şey aynı zamanda ve aynı koşullarda hem kendisi hem de kendisinin dışında bir şey olmadığını ifade eder. Yani zihin herhangi bir şeyi evetlerse, onun dışında olan şeyleri değillemek zorundadır. Biri doğru ise diğerlerin bütünü yanlış olmak zorundadır. (Ece, 2019, s. 248) Zihnimizin işleyişi gereği, birbirini olumsuzlayan çelişik durumların aynı anda olması imkânsızdır. Bu ilke ile sınırları çizilen düşünme evreniyle aynı zamanda üçüncü şıkkın imkânsızlığı ilkesi de ortaya çıkmaktadır. (Keleş Türkyılmaz, 2016, s. 252)

1.3. Üçüncü Şıkkın İmkânsızlığı İlkesi

Çelişmezlik ilkesinin daha özel bir şekli olan üçüncü şıkkın imkânsızlığı ilkesi, bir şeyin ya var olduğu ya da yok olduğu bunun ortasının olmadığını belirten ilkedir. (Emiroğlu, 2014, s. 18) Bu ilke aslında, insanın sahip olduğu akıl yetisinin gereğini de göstermektedir. (Keleş Türkyılmaz, 2016, s. 252) Bu ilke varlığa uygulandığında bazı güçlükler ile karşılaşmaktadır. Necati Öner, üçüncü şıkkın imkansızlığı ilkesinin iki değerli mantık için geçerli olduğuna dikkat çekmektedir. Bu ilkenin evrenselliğinin sıkıntıya girmesinden sonra iki değerli anlayışın yanında çok değerli kurulan mantık anlayışları da ortaya çıkmıştır. Üçüncü şıkkın imkansızlığı ilkesine yapılan itirazlar ve kurulan çok değerli anlayışlar ile, bu ilkenin yanlışlığı değil onun sınırlı bir ilke olduğunu ortaya koymuştur. (Ece, 2019, s. 251)

1.4.Yeter-Sebep İlkesi

Bu ilkeyi mantık ilkeleri arasına katan kişinin Leibniz olduğuna değinmiştik. Bu ilke; her şeyin var olma sebebinin bulunduğunu ifade etmektedir. Bir şeyin sebebi ya onun varlık kaynağıdır ya da onun neden ve niçin olduğunu anlatan şeydir. Bu oluşların bir sebebe bağlı olduğu düşüncesi, ilk olarak sistemli bir şekilde Aristoteles'te görülmektedir. Her başlangıcın bir sebebinin olduğu ve varlığın mutlak anlamda bir sebebinin olması gerekmektedir. Bu ilke bir mantık ilkesinden daha çok bir varlık ilkesidir. Bu ilkenin mantık ilkesi olarak ele alınması ise; 'Bir yargının sebepsiz olarak doğruluğu veya yanlışlığı iddia edilmemelidir.' (Emiroğlu, 2014, s. 19)

Bu ilkenin diğer ilkeler ile doğrudan bir ilişkisi bulunmamaktadır. Yeter-sebepe ilkesi önermelerin içeriği ile de ilgilenmektedir. Çünkü doğruluk iddiasında bulunan her yargı bu iddiasını temellendirmek zorundadır. Temelsiz hiçbir yargı ortaya atılmamalıdır. Bu şekilde bu ilkenin mantıksal açıklaması da yapılmıştır. (Ece, 2019, s. 253)

Hukuk, bir toplumun ahlaki değerlerini ve mantıksal düşüncelerini yansıtmalıdır. Yasama sürecinde, akıl ilkeleri hukukun temelini oluşturabilir. Yasaların mantıklı, adil ve etik ilkelere dayanması önemlidir. Akıl, hukukun gelişiminde ve toplumsal düzenin sağlanmasında önemli bir rehber olabilir. Hukuk, metinler ve kanunlar tarafından ifade edilir, ancak bu metinler bazen açık bir şekilde yorumlanamaz. Bu durumda, akıl, hukukun yorumlanmasında önemli bir rol oynar. Hukukun amacını ve hedefini anlamak için mantıksal düşünce ve ahlaki ilkeler kullanılır. Yargıçlar ve hukukçular, hukuki meseleleri çözerken akıl yürütme ve rasyonel düşünme becerilerini akıl ilkelerine göre kullanmak zorundadırlar.

Adalet, hukukun temel ilkelerinden biridir ve akıl ile sıkı bir ilişkisi vardır. Hukukun adaletli olması, akıl ilkelerine uygun olması gerektiği anlamına gelir. Adaletin sağlanması için akıl yürütme, objektiflik, eşitlik ve hakkaniyet gibi aklın ilkeleri kullanılır. Hukuki kararlar, mantıklı düşünce ve akıl yürütme süreçlerine dayanır. Mahkemelerdeki yargıçlar, delilleri değerlendirir, hukuki argümanları analiz eder ve kararlarını akıl ilkelerine uygun olarak verirler. Bu kararlar, hukukun etkili bir şekilde uygulanmasını sağlar.

Hukuk, toplumsal değişimlere ve ilerlemelere uyum sağlamalıdır. Akıl, hukukun gelişiminde önemli bir rol oynar. Toplumun ihtiyaçlarına ve ahlaki değerlerine uygun olarak hukukun evrimleşmesine yardımcı olur. Akıl, hukukun zaman içinde değişen koşullara uyum sağlamasını sağlar.

İnsanlık tarihi boyunca 'akıl ilkeleri', 'varlık ilkeleri' şeklinde ifade edilen, mantık ilkeleri bulunmaktadır. Bunlar özdeşlik, çelişmezlik ve üçüncü şıkkın imkansızlığı olarak

belirlenmiştir. Leibniz, bu ilkelere ek olarak yeter-sebeup ilkesini eklemiştir. Fakat Leibniz'e göre mantık ilkelerinin sayısı dört olarak değil; çelişmezlik ve yeter-sebeup ilkesi olarak iki şekilde benimsenmiştir. Ondan sonraki mantıkçılar ise dört ilke olarak ele almışlardır. (Ece, 2019, s. 245)

2. MANTIK - DİL İLİŞKİSİ

Mantık bilindiği gibi doğru düşünmenin vasıtasıdır. Dil de düşüncenin sözün doğrusunu yanlış ve geçersiz olanından ayırt edilebildiği gibi anlamı doğru kavramayı da yanlış olanından ayırt edebilir. Dil, düşüncenin büründüğü elbisedir. Aynı zamanda dili şekillendiren düşüncedir. Düşüncenin mutlak anlamda dil ile ifade edilmesi gerekir. Eğer düşüncelerimizi dil ile ifade etmezsek mantıksal açıdan inceleme yapmak da mümkün olmamaktadır. Akıl yürütme düşünme biçiminin bir türü sayılmaktadır. Dil ile mantığın arasında sıkı bir ilişki olmasının birçok sebebi bulunmaktadır. Bunlardan biri; dilin lafızlarla olan ilişkisi ile mantığın kavramlar ile olan ilişkisi aynıdır. Yani dilbilgisi hatasız konuşmanın kurallarını verdiği gibi mantık da doğru düşünmenin kurallarını vermektedir. Ancak dilbilgisinde olan kurallar yalnızca grameri ilgilendirirken mantıkta bulunan kurallar bütün insanlık düşüncesinin kurallarını ifade etmektedir. (Baba, 2020, s. 96)

Hukuk, belirli bir toplumda geçerli olan kurallar, prensipler ve yasaların bir bütünüdür. Bu kurallar, düşüncelerin ifade edilmesi ve iletilmesi için dil aracılığıyla ifade edilir. Hukuk, yasalar ve düzenlemeler şeklinde yazılı hale getirilir ve bu da dilin hukukun temel aracı haline gelmesini sağlar. Hukuki belgeler, yasalar, sözleşmeler, mahkeme kararları ve diğer hukuki metinler şeklinde sunulur. Bu belgeler, hukuki ilişkileri düzenlemek, hakları ve sorumlulukları belirlemek amacıyla kullanılır. Dil, hukuki belgelerin oluşturulması, yorumlanması ve uygulanması için temel bir araçtır.

Hukuk, insanlar arasındaki ilişkileri düzenleyen bir sistemdir. Bu nedenle, hukuki aktörler arasında etkili iletişim kurmak önemlidir. Dil, hukuki süreçlerde avukatların müvekkilleriyle, yargıçların duruşmalarda taraflarla ve hukukçuların diğer hukuki aktörlerle etkileşimde bulunması için kullanılır. Hukuki argümanlar, kanıtlar ve hukuki düşünceler dil yoluyla ifade edilir. Hukuk metinleri zaman zaman yorumlanması güç olabilir. Dil, hukukun yorumlanmasında önemli bir rol oynar. Hukuki terimlerin anlamı, cümle yapıları, kelime seçimleri ve ifade biçimleri gibi dil unsurları, hukuki metinlerin anlaşılmasını ve yorumlanmasını etkiler. Hukuki yorumlama sürecinde dilin doğru bir şekilde kullanılması, hukuki sonuçların ve yargıların tutarlı ve adil olmasını sağlar.

Hukuk, bireylerin haklarını ve çıkarlarını koruma amacıyla bir araç olarak kullanılır. Dil, bireylerin haklarını savunmaları ve hukuki itirazlarda bulunmaları için kullanılır. Hukukun dil aracılığıyla ifade edilmesi, adaletin sağlanmasında önemli bir rol oynar. Hukuk ile dil arasındaki ilişkinin varlığından dolayı, konumuz itibarıyla dil konusuna burada kısaca değinmekte fayda görüyoruz.

Mantık ve dil ilişkisini ele alırken önce dilin ne olduğunu ve mahiyetini ele alacağız. İnsanlığın varoluşundan bu zamana kadar olan ortak ve en önemli olgu dildir. Çünkü insanlar dil aracılığıyla etkileşim halinde bulunmaktadır. Bu sebeple dil toplumun zorunlu ögesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanı sıra toplumdaki bütün kültürel üretimler dilde yansımakta ve dil ile anlatımını bulmaktadır. Dilin bir diğer işlevi de insanın çevresinde olup biten olayları, olguları ve nesnelere nasıl algılanması gerektiği konusunda belirleyici bir yapıya sahiptir. (Yıldız, 2012, s. 94) Düşüncenin ifade edilmesi ve aktarılması bağlamında anlamın taşıyıcısı olan dil, düşüncenin tutarlı olması hususunda da önemli rol oynamaktadır. (Baba, 2020, s. 96) Felsefe tarihinde filozofların dikkatini dilin, iletişim aracı olmasının yanı sıra işlevsel gücü de çekmiştir. Eski Yunan kültüründe varlığın birbiri ile dilin uyumu temel sorunlardan biri olarak kabul edilmiştir. Platon ve Aristoteles'te bunun yansımalarını net bir şekilde görmekteyiz. Onlar; varlığın yasaları ile düşünce yasaları arasındaki ilişkiye yoğunlaşmıştır. Aristoteles'e göre; varlığın ve düşüncenin yasaları birbiri ile uyum halindedir. Düşünce, varlığı yansıtırken dil, düşüncede yansıyan varlığın doğru bir şekilde ifade edilmesidir. Bunun yanında Aristoteles'e göre anlamlı konuşma yetisi olan dil, sadece insana ait bir özelliktir ve onunla yararlı ve zararlıyı, doğru ve yanlış ifade etme aracıdır. (Yıldız, 2012, s. 95)

Fârâbî bu konuda mantığın kullandığı malzemeyi dilden temin ettiğini ve mantıkla dilbilgisindeki ifadelerin konu edinme bakımından ortak birçok yönün bulunduğunu ifade etmektedir. Ona göre mantık, iç-dış konuşmayı hatadan korur; dilbilgisi ise sözler hakkında kurallar koyar. Dilbilgisi dilsel ifade ile mantık da düşünce ve sözlerin manalarıyla ilgilenmektedir. Dil ve düşünceyi kullanan bütün ilimler de dil ile mantık arasındaki ilişkiyi sistemleştirmek zorundadır. (Dağ, 2015, s. 110)

Dil ile mantık alanında birçok tartışma ve araştırma yapılmıştır. Bunlardan biri dil anlayışıdır. Dilin kökeni dile felsefi yönden yaklaşma, dili adlandırma, dil-doğruluk ve varlık ilişkisi bağlamında farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Özellikle İslam dünyasında dil-mantık

önemli bir konu olarak görülmüştür.¹ Mattâ ve Sirafî de dilbilgisi ve mantık ile ilgili tartışmalarda bulunmuştur.

3. MANTIĞIN KONULARI

Mantık ilmi verilenlerden veya bilinenlerden hareketle, verilmeyen veya bilinmeyenlere ulaşma yollarını inceleyen ilimdir. Bunu yaparken de akıl yürütme yöntemini kullanır. (Emiroğlu, 2014, s. 28) Bu ilim teorik bilgiler elde etmek için kullanılır. Mantık düşünme ve derin incelemenin bütününe eşittir. Zorunlu bilgi, kendiliğinden ortaya çıkmakla birlikte ilimlerin asli sermayesidir. Bir insan bilmediği teorik bilgileri kazanmak için onlara başvurur. Burada mantığın ele aldığı konulara kısaca değinmekte fayda görüyoruz.

3.1. Beş Tümel

Doğru düşünmenin yöntem ve aracı olan mantık, sistemli bir ilimdir. Bu ilim Aristoteles'e atfedilen Organon adlı külliyata dayanır. Klasik mantık ilmi ile uğraşan herkes tarafından küçük farklılıklar ile de olsa kabul edilmiştir. Fârâbî de Organon külliyatını esas alıp kesin ispatın delillerini incelemiştir. Düşünce, dil ile ifade edilir. Bunu da kavramlar yardımı ile gerçekleştirir. Kavram, bir nesnenin zihindeki tasavvurunu oluşturur. Bunu da dildeki lafızlar ile dile getirir. Lafız, düşünceyi belirli aracı semboller ile dile getirmek anlamına gelir. Kavramlar hem tümel hem de tikel olabilirler. Tümel kavram; basit bir kavramın ifade ettiği anlam, başka bir şeyle ortaklığa engel değilse, birden fazla konuya yüklenebilme özelliğine sahip anlamına gelmektedir ve genel ilkeleri göstermektedir. Parçaları birbirine benzeyen ve benzemeyenleri ifade eden ortak lafız olarak tanımlanır. Tikel kavramlar ise kendisinden başka bir şeyin kendisine ortak olmasına engel olan kavram olup genel ilkeyi göstermez. Bu sebeple bir şey hakkında genel bir hüküm verilirken tikel kavramlar kullanılmaz. İslam mantıkçıları tikel kavramları gereksiz görüp, tümel kavramlar üzerinde yoğunlaşmışlardır. (Kömürcü, 2019, s. 268)

Mantık ilmine girişte beş tümel, kavram olarak işlenir. Porphyrios eserinde beş tümeli; cins, tür, ayırım, hassa ve ilinti olarak sırasıyla ele almış, bunların ortak ve farklılık arz eden yönlerini ayrı ayrı işleyerek düşüncelerini izah etmiştir. Biz, bu Beş Tümel kavramlarının tanımlarını yapmakla yetineceğiz. (Bingöl A. , 1998, s. 42)

---

¹ İslam klasik dönemde dinin doğası ve kaynağı sorunu genel olarak, gramer ve dil bilimin yanı sıra kelam, fıkıh usulü ve felsefe içerisinde incelenmiştir.

3.1.1. Cins

Aristoteles'in tanımına göre; 'Cins, çok ve tür yönünden kendi aralarında farklı nesnelere öz yönünden yüklenen şeydir.' (Aristoteles, 1996, s. 10) Bu tanım bazı mantıkçılar tarafından; birçok türde ortak olan ve cevher kategorisinde onlara yüklenebilen şey olarak tanımlanmıştır. Porphyrios ise cinsi; 'türün kendi altında sıralanmış olduğu şey' olarak tanımlar. Bir sınıf olarak ifade edilen cins, kendilerine tür adı verilen başka sınıfları ihtiva eder. Bu anlamıyla cins, cevhere ait ve zorunlu bir sıfattır. İslam mantıkçılarının cins hakkındaki tanımlamalarına gelince; İbn Sinâ, 'Cins, kendi altında bulunan ve yalnız sayıca değil hakikatleri ve türleri yönünden çeşitli olan birçok şey hakkında, bunlar özünde nedir diye sorulduğunda söylenen tümel şeylerdir. (Bingöl A. , 1998, s. 44) Fârâbî 'Îsâgûcî'inde birbiriyle ilişkili olmaları sebebiyle cins ve türü birlikte ele almış ve "bir tek şahsa yüklem olan küllîler, genel ve özel olma konusunda farklılaşırlar' şeklinde ele almıştır. (Kömürcü, Fârâbî' de Beş Tümel Kavram, 2019, s. 265) Gazali'ye göre ise cins; 'kendisinden daha genel bir şey olmayan özsel' olarak tanımlanır. 'O nedir?' sorusunun cevabı olarak farklı hakikat ve zatlara yüklem olabilen tümeldir. (Çapak , 2003, s. 43)

3.1.2. Tür

Aristoteles için cinsin dayandığı şey olarak kabul edilmiştir. Porphyrios ise cinsin altında sıralanan ve cinsin öz bakımından kendisine yüklendiği şey olarak tarif eder. Bu tanım genel ve izafidir. (Bingöl A. , 1998, s. 52) "İki şeyin, kendisi vasıtasıyla cevherinde benzeştiği iki basit yüklemde daha özel olanına tür denir. (Kömürcü, 2019, s. 267)

3.1.3. Ayırım

Porphyrios'a göre bir şey ister kendine göre ister bir başka şeye göre herhangi bir başkalık ile ayrı olduğu zaman, bir başka şeyden ayrıdır. Fârâbî'ye göre ayırım, bir şeyin diğer bir şeyden cevheri bakımından ayrılmasını sağlayan şeydir. Ayırım, bir türün cinste ortağı olan bir diğer türden cevheri bakımından ayrılmasını sağlayan yüklemidir. (Kömürcü, 2019, s. 267)

3.1.4. Hassa

Hassa, Fârâbî tarafından, 'Bir şeyin diğer bir şeyden cevheri dışındaki farklılığını sağlayan özellik olarak tanımlanmıştır. Aristoteles ise; 'Nesnenin mahiyetini ifade etmekle beraber yalnız o nesneye ait olan ve onunla yetkin olan şey olarak tanımlamıştır. (Bingöl A. , 1998, s. 68)

3.1.5. İlinti

Aristoteles, ‘Ne tanım, ne hassa, ne cins olmayıp nesneye ait olan şey veya hangisi olursa olsun bir tek ve aynı şeye ait olabilen veya ait olmayan şey’ olarak tanımlar. (Bingöl A. , 1998, s. 68)

3.2. Tanım Teorisi

Tanım, en kısa ifadeyle özün araştırılmasıdır. Yani herhangi bir şeyin ne olduğunu ifade eden sözdür. O şey hakkında ortaya konulması gereken şeylerin bilinmesi anlamına gelmektedir. Bir şeyin ne olduğu, onun mahiyetinin ne olduğunun bilinmesidir. Özetle tanım, şeyin mahiyetini anlatan sözdür. Çünkü bir şeyin mahiyeti, o şeyin kendisi olması açısından onun varlığından başka bir şey değildir. Bir şeyin varlığı, onun ne olup-olmadığının bilinmesiyle ortaya çıkar. (Bingöl A. , 1993, s. 12-15)

Aristotelesçi mantığın formel olarak iki temel teorisi bulunmaktadır. Bunlardan ilki tanım, diğeri ise kıyas teorisidir. Bu iki teori de bilginin kavram ve yargı şeklinde olan iki taksimine uygun iki farklı türetim mekanizmasını anlatmaktadır. (Özturan, 2018, s. 84) Aristoteles tanım konusunu müstakil bir eser içerisinde ele almamıştır. ‘Topikler’, ‘İkinci Analitikler’ ve ‘Metafizik’ eserlerinde teorik olarak ele almıştır. (Çelik, 2014, s. 23) Aristoteles mantığı sistematik bir şekilde ele aldığı gibi tanım konusunu da sistemli ve ayrıntılı bir şekilde işlemiştir. Kavramların dildeki yansıması olan terimlerin ne olduğunu yani mahiyetini dile getirmeye tanım denilmektedir. Aristoteles’te tanım konusundaki önemli olan nokta, tanımın ikincil dereceden tözler aracılığıyla yapılabileceğidir. Bunun anlaşılması için öncelikle töz konusunu ele almak gereklidir. Ona göre töz kelimesi su, toprak, hava, bütün benzer şeyler gibi basit cisimler ve hayvanlar ve tanrısal varlıklar gibi onlardan meydana gelen şeylerdir. Bunların töz olarak adlandırılmasının sebebi, onların bir öznenin yüklemi olmamaları, aksine her şeyin kendilerinin yüklemeleri olmalarıdır. Aristoteles’e göre tanımın üç farklı anlamı bulunmaktadır. 1) Bir kavramın veya terimin tanımlanamayan tanımıdır. 2) Bir olay ve öz nitelikler üzerine olan, gerçek veya nedensel olan tanımdır. 3) Olay ve öz niteliklere ilişkin olan bir ad tanımıdır. Bu farklı olan anlamlar iki başlık altında incelenmiştir. Bunun ilki; ismin ne olduğunu gösteren tanımlar ve nesnenin ne olduğunu gösteren tanımlardır. Sonuç olarak Aristoteles’te tanım doğrudan kavramlar ile alakalıdır. Bu kavramlar ise tümel nitelikte olmalıdır. Çünkü ona göre yalnızca tümelin bilgisi nedenin bilgisini verebilme olanağına sahiptir. (Doğan N. , 2021, s. 51-56)

Platonun tanım teorisi konusu, erken dönem eserlerini ele alarak incelemek gerekir. Özellikle diyaloglarında tanımın önemi iki epistemik biri ise aksiyomatik olmak üzere üç

konuda özetlenebilir. i) Bir şeyin tanımı bilinmiyorsa, o şeyin o olup olmadığı da bilinemez. ii) O şeyin tanımı bilinmezse, ona herhangi bir yüklem yüklenip yüklenemeyeceği de bilinemez. iii) Yine o şeyin tanımını bilinmiyorsa, onun nasıl kazanım haline (bilfiil) getirileceği de bilinmiyor demektir. (Çelik, 2014, s. 18-22)

Fârâbî'ye göre tanım, bir şeyin ne olduğu, manasını açıklayan sözün araştırılması anlamına gelmektedir. Yani anlama işaret eden sözlerin bir araya getirilmesinden oluşmaktadır. Fârâbî'ye göre tanım bir araya getirilen sözler değil, bu sözlerin zihindeki anlamlarıdır. Bir kavramın tanımı demek ise o şeyin kaplamında bulunan konu ve nesnelere ortak özelliklerini ifade etmektir. Fârâbî'ye göre tanım, birincisi, tanımlanan öge, nesne veya isimlere işaret eden; ikincisi, tanımlayan öge olarak kendileri aracılığıyla anlamların ortaya konulduğu ve beş tümel vasıtasıyla tanımlanan ögenin mahiyetine delalet eden iki parçadan meydana gelmektedir. (Doğan N. , 2021, s. 56-60)

3.3. Kategoriler

İsmlendirilmesi mümkün olan çeşitli varlıklar hakkında özsel olarak tasdik edilebilen en genel yüklem olarak tanımlanır. Temel yüklem ve temel kavramlar olarak da ifade edilir. Varlıkların gerçekte ne çeşit bir varlık olduğunu ifade ederler, varlığın veya bir konuya yüklenen yüklem çeşitli sınıflarıdır. Kategoriler hakkında felsefe tarihinde birçok tartışma bulunmaktadır. Örneğin Aristoteles'e göre kategorilerin dile mi yoksa varlığa mı ait özellikleri ifade ettiği daima tartışma konusudur. Fârâbî ve Gazali (1058-1111) gibi bazı İslam filozofları kategorileri, Aristoteles gibi mantık konuları içerisinde ele almış, onları mevcut olan varlıkların cinsleri olarak kabul etmiştir. Ortaçağ filozofları arasında da bu anlayışın yaygın olduğunu görmekteyiz. Çırak olan mantıkçıların Aristoteles'in kategorilerini okumakla mantık ilmine başlamaları gerektiğini ifade eden ortaçağ filozoflarından Petrus Abelardus da, kategorilerin mantık alanı içerisinde olduğunu ifade eder. Ona göre kategoriler ilmin girişini, başlangıcını oluşturur. Her şeyin yapısının ne olup olmadığını gösterip, kanıtları doğrulamayı sağlarlar. Kategorilerin mantığın konusu içinde yer almadığını ileri süren filozoflar da olmuştur. Mesela, İbn Sina (980-1037)'ya göre kategoriler mantıktan daha çok metafizik alanla ilgilidir, ancak tanımların yapılabilmesi için yardımcı olurlar. Bu nedenle İbn Sina, en-Necat adlı eserinde kategorileri tanım teorisi ile birlikte ele almaktadır. (Çapak, 2004/2, s. 108)

Aristoteles'e göre kategoriler on tanedir. Bunları kısaca ele alalım.

Cevher: Kendi başına bulunan, değişmeyen, daima bir yüklem konusu olup kendisi yüklem olmayan öz varlık anlamına gelmektedir. (Kutluer, 1993, s. 450-455) Aristoteles ise,

cevheri ilk cevher ve ikinci cevher olmak üzere ikiye ayırır. Ona göre ilk cevher, “terimin en esaslı, ilk ve belli başlı anlamında ne bir konu hakkında, ne de bir konu içinde tasdik edilmemiş olan şeydir” at ve insan gibi. İkinci cevher ise, birinci anlamda alınan cevherlerin içinde buldukları türlere denir. (Çapak, 2004/2, s. 109)

Nicelik (Kemiyyet): Her biri doğası gereği bir ve bireysel bir şey olan iki veya daha fazla tamamlayıcı öğeye bölünebilen şeye nicelik denir. Farklı bir ifade ile nicelik kaç, nice sorularının cevabı olan kategoridir. Örneğin; iki gözlük, üç bisiklet niceliktir. (Çapak, 2004/2, s. 109)

Nitelik (Keyfiyyet): Bir nesnenin yapısını, nasıl olduğunu belirleyen özellik olarak tanımlanmıştır. Nasıl sorusuna verilen cevaptır. Dört çeşit nitelik bulunmaktadır. Bunlar hal bildiren nitelikler, meyil ifade eden nitelikler, duyu nitelikleri ve şekil nitelikleridir. (Öner , Klasik Mantık, 2020, s. 46)

Görelilik (İzâfet-nisbet): Bütün varlığı, başka nesnelere bağlı olduğu veya herhangi bir şekilde bir başka şeye taalluk ettiği kabul edilen şeydir. (Emiroğlu, Klasik Mantığa Giriş, 2014, s. 77)

Zaman: ‘Ne zaman’ sorusuna verilen cevaptır. Bir şeyin, bir zamanda bulunmasıyla ilgili olan haldir. Yarın, geçen yıl, gelecek hafta gibi zaman ifadeleri bu kategoriyi gösterir. (Çapak, 2004/2, s. 113)

Mekan: Nesnenin kapladığı yer, uzay anlamına gelir. (Kutluer, 2003, s. 550) Bir şeyin ‘nerede’ olduğuyla ilgili olan kategoridir. İstanbul’da, evde gibi ifadeler bu kategoriyi ifade etmektedir. (Emiroğlu, 2014, s. 80)

Durum: Bir şeyin bölümlerin (cüz) diğer bölümlerine veya kendisi dışında kalan şeylere nazaran ilgili olma halidir. Meselâ, ayakta durmak, oturmak, yatık olmak gibi. (Çapak, 2004/2, s. 113)

Sahip Olma: Bir şeyin veya kişinin başka bir şeye sahip olmasıyla ilgili olan kategoridir. Örneğin; mont üzerindedir veya gözlüklü ifadeleri bu kategoriyi ifade etmektedir. (Çapak, 2004/2, s. 113)

Etki: Herhangi bir şeyin başka bir şeye etki ettiği zamanda etki edene ait olan ilintidir. Kesiyor, kırıyor, seviyor, yakıyor gibi. (Öner , Klasik Mantık, 2020, s. 47)

Edilgi: Herhangi bir şeyin başka bir şeye etki ettiği zamanda etki edilene ait olan ilintidir. Kesiliyor, kırılıyor, seviliyor gibi. Bu iki kategori karşılıklı anlam kazandığından dolayı zıtlık kabul ederler. Çokluk ve azlığa elverişlidirler. Isıtmak soğutmanın, ısıtılmak soğutulmanın, sevinmek gamlı olmanın zıddıdır. (Öner , 2020, s. 47)

3.4. Önermeler

Terim olarak; ‘Hüküm bildiren cümleler için kullanılan mantık terimi’ anlamına gelir. Aristo önermeyi “Kendisiyle bir şey hakkında bir başka şeyin tasdik veya inkâr edildiği sözdür” diye tanımlar. Ona göre önerme, iki veya daha fazla terimle yapılmış olumlu ya da olumsuz yargı bildiren cümledir. (Kaya , 2007, s. 84-85) İbn Rüşd de önermenin tanımı konusunda Aristoteles’in yaklaşımını benimseyen bir tanımda bulunmuştur. Ona göre; bir şeyin bir şey için onaylandığı-olumlandığı veya bir şeyin bir şey için onaylanmadığı-olumsuzlandığı söz’ şeklinde tarif eder. Örneğin, ‘Her bitki canlıdır’ önermesinde ‘canlı’ terimi ‘bitki’ için olumlanmıştır. ‘Hiçbir bitki tahta değildir’ önermesinde ‘tahta’ terimi ‘bitki’ için olumsuzlanmıştır. Aristotelesten sonra çoğu mantıkçı veya filozof önermenin tanımını yaparken, öz itibariyle Aristoteles’in yaptığı tanımla benzer tanımlar yapmıştır. (Ece, 2019 , s. 32) Önermede, konu (mevzû), yüklem (mahmûl) ve yüklemi konuya bağlayan bağlaç (râbita) olmak üzere üç temel unsur bulunur. Örneğin; ‘Hava güneşlidir.’ ve ‘Güneş doğarsa gündüz olur’ önermelerinin ilkinde ‘hava’ konu, ‘güneş’ yüklem, ‘-dir’ bağlaçtır. İkinci önermede ‘güneş doğar’ önbileşen (mukaddem), ‘gündüz olur’ ardbileşen (tali), ‘-sa’ ise bağlaçtır. Her önerme bir cümle olmakla beraber her cümle önerme değildir. Örneğin, ‘Saat kaç?’, ‘Keşke başarılı olabilseydim’, ‘Allahım sana şükürler olsun’ gibi dilek, soru ve dua cümleleri önerme sayılmaz. Çünkü bunlar yargı bildiren ifadeler değildir. (Kaya, 2007, s. 84-85)

a. Önermelerin Yapısı: Bir hüküm bildirdiği için önermede üç unsur bulunmaktadır.

1. Konu (mevzu’): Kendisine hükmedilen, yüklenen terimdir.
2. Yüklem (mahmul): Kendisi ile hükmedilen, yüklenen terimdir.
3. Bağ (rabıt): Konu ile yüklem arasındaki ilişkiyi birbirine bağlayan bağ olan terimdir.

Örneğin: Hava güneşlidir.

b. Önerme çeşitleri: Önermeler; ait oldukları alanlara göre, niteliklerine göre, yapılarına göre ve kipliklerine göre olması bakımından çeşitlendirilir. Bunları birer cümle ile açıklayalım. Önermelerin çeşitleri konusunu, İbrahim Emiroğlu’nun Klasik Mantığa Giriş kitabundan özetleyerek buraya alıyoruz.

1. Ait Oldukları Alanlarına Göre Önerme Çeşitleri: Önermelerin ait oldukları alanları nazara alarak ele alınan tasniflerdir. Önermelerin ait oldukları alanlarda sahip oldukları niteliklerin ve biçimlerin mahiyetlerini bilmek, önermelerin doğrulukları açısından önem arz etmektedir. Hangi önermenin hangi alana ait olduğunu bilmeden önermeler hakkında konuşulursa büyük yanlışlara sebep olunur. Herhangi bir oyun için gerekli olan

oyun kurallarını ancak o oyun için kullanabiliriz. Temel dini bir önermeyi, bilimsel bir önermeye uyguladığımız yöntemle inceleyemeyiz. Örneğin: ‘Tahta serttir’ önermesi ile ‘Allah’ın azabı serttir.’ önermelerini aynı terazi kefesinde tartamayız.

2. Nitelikleri Bakımından Önermeler: Bir önermenin konu, yüklem ve bağda oluştuğunu daha önceden söylemiştik. Yargının niteliği bakımından olumlu ve olumsuz şeklinde ikiye ayrılmaktadır.

a. Olumlu Önermeler: Yüklemde bulunan bir özelliğin konuda onaylandığı önermedir. Örneğin; ‘Ayva sarıdır.’ Önermesi olumlu bir önermedir. Bunun sebebi; ‘dir’ eki ile sarı sıfatının ayvada bulunduğu onaylanmasıdır.

b. Olumsuz Önermeler: Yüklemde bildirilen niteliğin konuda bulunduğu onaylanmadığı önermedir. Örneğin; ‘Hava sıcak değildir.’ Önermesinde ‘dir’ eki ile sıcaklık sıfatının havada bulunduğu onaylanmamıştır.

3. Yapıları Bakımından Önermeler: Önermeler yapıları, kurulma biçimleri itibariyle iki grupta incelenmektedir. Bu ayrımı oluşturan nedenler önermeyi oluşturan konu ile yüklem arasındaki bağın durumu ve önermede bulunan yargının sayısıdır.

a. Basit Önermeler: Bu önerme türü diğer önerme türlerine göre daha basit yapıda olduğundan dolayı temel önerme durumundadır. Bu sebepten dolayı klasik mantıkçıların en fazla üzerinde durduğu önerme türüdür. Bu çeşit önermede bağ kaldırdığımızda ortada iki terim kalmaktadır. Örneğin; ‘Doktor hastanededir.’ önermesindeki bağ olan ‘dir’ ekini kaldırdığımızda ortada ‘Doktor’ ve ‘Hastane’ terimleri yalnızca kalmaktadır.

b. Bileşik Önermeler: Bu önerme türünde içerisinde birden fazla yargı bulunmaktadır. Diğer bir ifade ile; iki veya daha fazla basit önermeye çözümlenebilen önerme türüdür. ‘Hava güneşli ise sıcaklık fazladır.’ önermesi bileşik önermedir. Bu önermenin çözümlenmesine baktığımızda ‘Hava güneşlidir.’ ve ‘Sıcaklık fazladır.’ şeklinde iki tane basit önerme bulunmaktadır. (Emiroğlu, 2014, s. 109-112)

3.5. Kıyas

Mantığın kalbini oluşturan bölümdür. Bu bölümde kıyasın yapısı, kuralları, modları, şekilleri ve çeşitleri incelenmektedir. Kıyas, ‘Bilinenden hareketle bilinmeyene ulaşmayı’ ifade eder. (Durusoy, 2022, s. 530-539) Aristoteles’in Organon’unda kıyas, ‘bir sözdür ki, kendisine, bazı şeylerin konulmasıyla, bu konulan şeylerden başka bir şey sadece bu veriler dolayısıyla zorunlu olarak çıkar” şeklinde tanımlanmıştır. (Aristoteles, 1996, s. 5) Fârâbî kıyası; ‘doğru oldukları kabul edildiği vakit kendi özleri gereği başka bir sözü gerekli kılan

sözlerden oluşan bir söz' olarak tanımlar. (Kömürcü, 2011, s. 3) Kıyas Fârâbî'ye göre; ikiye ayrılmaktadır. İlki yüklemli, ikincisi şartlıdır. İbn Sina'nın tanımıyla ise kıyas, "iki öncülün zorunlu olarak sonucun çıkması" olarak tanımlamıştır. Farklı bir ifade ile kıyas, iki öncül ve bir sonuçtan oluşan sistem bütünlüğüdür. Yani İbn Sînâ mantığında bir önermenin kıyas olabilmesi için öncüllerinin doğru olarak onaylanması şart değildir. Kıyasın şartı, öncüllerden sonucun zorunlu olarak çıkmasıdır. Kesin (iktirânî) ve seçmeli (istisnâî) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Aristoteles'in ortaya koyduğu 'İki öncülün sonucun zorunlu olarak çıkması gerektiği' prensibini, kendisinden sonrasındaki mantıkçılar, küçük ifade farklılıklarıyla kıyasın tanımlarını yapmışlardır. İbn Sina'ya göre öncül, kıyas veya iddianın parçası olan önermedir. Önerme işleminin yapıldığı parçalar terim olarak isimlendirilir. Örnek: Her C (İnsan), B (Canlıdır)'dir. Her B (Canlı), A (nefes alandır)' dir. Her C (İnsan), A (nefes alandır)'dir. Verilen örnekte "her C, B' dir" büyük önerme ve "her B, A' dir" küçük önermedir ve birer öncüldür. "Her C, A' dir" önermesi sonuçtur. C, B, A ise terimdir. (Kocakaplan, 2014, s. 7)

3.5.1. Kıyasın Yapısı

Basit kıyas; iki öncül ve bir sonuçtan oluşan dolaylı bir çıkarımdır. Bu şekilde olan bir kıyasta iki başlangıç ve bir sonuç bulunur yani toplamda üç hüküm bulunmaktadır. Çünkü tek bir hükümden sonuç çıkmaz. Bunun yanında iki başlangıç hükmünde de orta terim bulunmak zorundadır, bulunmadığı takdirde bir sonuç çıkmaz.

Kıyas, 'sonuçta sebebini belirten bir hükme varma' olarak tanımlanır ve bu sebebe de 'orta terim' denilmektedir. Asıl itibarıyla orta terimin görevi bir kavramdan diğerine geçme esnasında aracı olmak ve iki hüküm arasındaki ilişkiyi kurarak, sonuçta büyük terimde olan hükmün küçük terime iletilmesini sağlamaktır. 'Orta terimin olmadığı kıyasta neden yoktur' buradan anlaşılan orta terim kıyas için temel unsur teşkil ettiği için. (Emiroğlu, 2014, s. 139)

Kıyasın yapısında bulunan terimleri tek tek ele alınacak olursa:

Öncül: Kıyası meydana getiren önermelere denir.

Sonuç: Öncüllerin gerektirdiği hükmün sonucuna denir.

Terimler: Kıyasta bulunan öncüllerin konu ve yüklemine ifade etmek için kullanılmaktadır. (Yaren, 2003, s. 16)

Küçük Terim: Sonucun konusu olan terime denir. Bu terimin içinde bulunduğu öncüle de 'küçük önerme' denir. Küçük terim bu öncülde hem konu olarak hem de yüklem olarak bulunabilir. (Yaren, 2003, s. 21)

Orta Terim: Bu ad her iki öncülde geçtiği için verilmiştir. (Yaren, Kıyasların Yapısı, 2003, s. 21)

Büyük Terim: Sonuçta yüklem olan terimdir. Bu terimin içerisinde bulunduğu öncüle de ‘büyük önerme’ denir. (Yaren, 2003, s. 22)

Sonuç Önermesi: Kabul edilen öncüller sonucunda ortaya zorunlu olarak çıkan üçüncü önermeye denir. Bu bölümde küçük terim ile büyük terim birleşmiştir. (Yazoğlu & İmamoğlu, 2014, s. 93)

3.5.2. Kıyasın çeşitleri

Kıyaslar kendilerini meydana getiren unsurların sayı ve yapılarına göre çeşitlere ayrılırlar. Bunlar; basit kıyaslar, bileşik kıyaslar ve düzensiz kıyaslardır. Kıyasın çeşitleri konusu bir çok farklı şekilde tasnif edilmektedir. Bu tasniflerin en çok kullanılanlarını burada özetledik.

Basit Kıyaslar: İki öncül ve bir sonuçtan oluşan kıyaslardır. Basit kıyaslar da kendi içerisinde kesin ve istisnaî olarak ikiye ayrılmaktadır. (Emiroğlu, 2014, s. 140) Sonucun öncüllerde anlam bakımından bulunup şeklen bulunmaması halinde kesin kıyas oluşmaktadır. Öncüllerde hem anlam bakımından hem de şekil bakımından bulunması halinde oluşan kıyasa da istisnaî kıyas denilmektedir. (İmamoğlu, 2019, s. 41) Basit kıyaslara örnek olarak:

Bütün doktorlar kültürlüdür. (Büyük Önerme)

Emir doktordur. (Küçük Önerme)

O halde, Emir kültürlüdür. (Sonuç)

Bileşik Kıyaslar: Öncül sayısı ikiden fazla olan kıyaslara denir. Yani içerisinde iki veya daha fazla basit kıyas içeren kıyas türüdür. Bileşik kıyas da kendi içerisinde ‘zincirleme, hulfî ve ikilem olarak üçe ayrılmaktadır. Bileşik kıyaslara örnek olarak:

Her akıcı sıvıdır.

Her sıvı cisimdir.

Her akıcı cisimdir.

Her akıcı cisimdir.

Her cisim uzayda yer kaplayandır.

Her akıcı uzayda yer kaplayandır.

Düzensiz Kıyaslar: Bu kıyas dışındaki bütün kıyaslar, ya iki öncül ya da ikiden fazla öncülden oluşmaktadır. Klasik mantıkçılar bunların dışında kalan ve öncül düzeni farklı olan

kıyasları bu grupta ele alırlar. Düzensiz kıyas da kendi içerisinde ‘kısaltılmış ve delilli kıyas’ olarak ikiye ayrılmaktadır. (Emiroğlu, 2014, s. 182) Düzensiz kıyasa örnek:

Alkol kansere neden olur

O halde alkol zararlıdır.

3.5.3. Kıyasın Kuralları

Kıyasın öncüllerinden yola çıkarak sağlıklı bir sonucun elde edilebilmesi için zorunlu olan bir takım kurallar bulunmaktadır. Dolayısıyla bu kurallara uyularak oluşturulmayan kıyas; ne sağlıklı bir sonuç vermesi ne de şekil bakımından geçerli bir kıyas olması mümkündür. (Adsoy , 2016, s. 6) Bu kuralları maddeler halinde ele alalım:

- Bütün kıyaslarda büyük, küçük ve orta terim şeklinde üç terim bulunmalıdır.

Bütün insanlar ölümlüdür

Ali insandır

Ali de ölümlüdür.

- Orta terim sonuçta bulunmamalıdır.
- Orta terim öncüllerde en az bir defa tikel olarak kullanılmalıdır.
- Sonucun kapsamı; büyük terim ve küçük terimin kapsamlarını aşmamalıdır.
- Sonuç daima önermelerin zayıf olanına bağlıdır. Burada söz konusu olan zayıflık; tümele göre tikel, olumluya göre olumsuzluk zayıf sayılmaktadır. Yani nicelik ve nitelik yönünden bir zayıflık söz konusudur.

Hiçbir insan ölümsüz değildir.

Ömer de insandır.

Ömer de ölümsüz değildir.

- İki olumsuz öncülden sonuç çıkmaz.

Hayvan bitki değildir.

Bitki cansız değildir.

- İki tikel öncülden sonuç çıkmaz.

Bazı insanlar öğrencidir.

Bazı öğrenciler tembeldir.

- Öncüller olumlu ise sonuç olumsuz olmaz. (Öner , 2020, s. 127)

3.5.4. Kıyasın Şekilleri

Kıyaslar orta terimin bulunduğu yere göre şekillere ayrılmaktadır. Dört kıyas şekli bulunmaktadır. Bunlar birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü şekil olarak isimlendirilir. (Öner , Klasik Mantık, 2020, s. 153) Bu şekilleri kısaca ele alalım:

Birinci Şekil: Orta terim büyük öncülde konu, küçük öncülde yüklem olarak bulunduğu oluşun şeklidir. (Emiroğlu, 2014, s. 155)

Her cisim bileşiktir.

Her bileşik sonradan değildir.

O halde her cisim sonradan değildir.

İkinci Şekil: Orta terimin büyük ve küçük öncülde yüklem olarak bulunduğu şekildir. (Emiroğlu, 2014, s. 158)

Her inek dört ayaklıdır.

Hiçbir insan dört ayaklı değildir.

Hiçbir insan inek değildir.

Üçüncü Şekil: Orta terim büyük ve küçük öncülde konu olarak bulunduğu şekildir.

Emir'e vahiy gelmiştir.

Emir insandır.

Bazı insanlara vahiy gelmiştir.

Dördüncü Şekil: Bu şekilde orta terim büyük önermede yüklem, küçük önermede konu olarak bulunmaktadır. Bu kıyas şekli; birinci şekil kıyasın tersidir ve kıyaslar içerisinde en zayıf olanıdır. (Emiroğlu, 2014, s. 162)

Her bitki canlıdır.

Her canlı ölümlüdür.

Bazı ölümlüler bitkidir.

Mantığın esası olan kıyas konusunda tarih boyunca çeşitli değerlendirmeler ve tartışmalar yapılmıştır. Çok farklı eleştirilerin kıyas konusuna yöneltildiği ve bu konuda birçok farklı anlayışların olduğunu bilmekteyiz. Kıyasın bu yönünü ele alan kıyasın değeri konusunu, çalışmanın içeriği dolayısıyla daha sonraki bölümlerde ele almayı uygun gördük.

3.6. Beş Sanat

3.6.1. Burhân (II. Analitikler/ Kitâbu'l- Burhan)

'B-r-h' kökenli burhan, "berraklaştırmak, açıklığa kavuşturmak, delil getirmek" anlamındadır. Terim anlamıyla burhan, kesin olan öncüllerden kesin sonuçlar çıkarmak için oluşturulan kıyastır. (Kocakaplan, 2014, s. 36) 'Beş sanattan biri olarak kabul edilen burhan,

doğruluğu kesin olarak bilinen ve zorunlu bilgi olarak kesin delil olarak tanımlanmıştır.' (tdv) Aristoteles burhân konusuna Organon'un iki eseri olan I. ve II. Analitikler'de yer ayırmıştır. Aristoteles; "Burhân ile kendisiyle bir şeyin, bizce var olduğu gibi değil, ne ise öylece bilinen kesin (yakînî) kıyası kastediyorum." şeklinde açıklama yapmıştır. İbn Rüşd burhân'ın tanımını yaparken Aristoteles'in tanımını ayrıntılı bir şekilde incelemiştir. Ona göre; "Burhân, bir şeyin, varlıkta (vücûd) ne üzere ise öylece bilgisini, o şeyin kendisiyle var olduğu nedeni ile – (tabii) bu neden bizce bittab' bilinir olgulardan ise- ifade eden yakînî kıyastır". Sonuç olarak burhânın, öncelikle bir kıyas olarak anlamlandırıldığı ortaya çıkmaktadır. (Birgül, 2009, s. 49-50)

3.6.2. Cedel (Topikler/ Kitâbu'l- Cedel)

Cedel terimi Arapça'da ce-de-le kökünden türemiş olan bir kelimedir. 'Usandırmak, yıldırım, cephe almak, delile delille karşılık vermek, bir fikri kavga yaparcasına aşırı bir ölçüde savunmak' anlamlarına gelmektedir. Cedelin sözlük anlamı ise; çekişmeye muktedir olmak, sözü peşi sıra söylemek, muhatabı evirip çevirerek bükme. Kelime Latince'de 'dialectica' sözcüğü ile karşılık bulmaktadır. Dil, nutuk ve iki kişi arasında karşılıklı konuşma veya tartışma anlamına gelmenin yanı sıra akıl yürütme olarak da kullanılmıştır. Cedel bazen bir akıl yürütmenin kuvvetini, bir ispatın doğruluğunu veya bir ispatın sofist karakterini ifade etmek için kullanılır. Daha geniş bir anlam ile ifade etmek gerekirse cedel, söz söyleme ve tartışma metodunun belirlendiği ve kuralların konulduğu bir san'atır. (Emiroğlu , 1999, s. 18) İslam mantıkçıları da cedeli 'meşurat ve müsellemat türünden oluşan öncüllerle kurulan kıyas' olarak tanımlamışlardır. Aristoteles'e göre cedel; kabul edilen genel fikirlerden ortaya çıkan bir akıl yürütme olarak tanımlanır. İbn Sina, Fârâbî ve Ebheri gibi İslam mantıkçılarına göre ise cedel, meşurat ve müsellemat türünden öncülleri kapsamaktadır. Cüveyni'ye göre ise cedel; bilinecek şeyleri ortaya çıkarmak için genel bir söylem tarzı olarak daha geniş bir anlam ile ifade etmiştir. Birçok mantıkçı da cedeli münazara ile anlamdaş olduklarını söylemektedir. (Emiroğlu , 1999, s. 19)

Cedel hakikati anlamak ve onu ifade etmedeki anlaşmazlıklardan dolayı ortaya çıkmaktadır. Ortaya çıkan bu anlaşmazlıkların birçok nedeni bulunabilmektedir. Bunlardan bazıları şunlardır:

1. Konunun kendisinde kapalılık bulunması
2. Tartışma konusunun kapalı olması; Sokrates, tartışması yapılan konunun iyi bilinmesi halinde görüş ayrılıklarının ortadan kalktığını dile getirmiştir.

3. İsteklerin ve görüşlerin muhalefet etmesi
4. Mizaç farklılığı
5. Mezhep, metod, meşrep farklılığı
6. Taassup
7. Siyasi emeller
8. Kavrama farklılığı
9. Kuruntuların baskın olması

(Emiroğlu , Cedelin İşleyişı ve Değeri, 2001, s. 73)

Tartışmalarda karşı tarafı susturma yollarının ele alındığı bölümdür. Halk arasında iştihar etmiş veya herkes tarafından kesin olarak doğru kabul edilen cedel; münazara esnasında karşı tarafı ilzam etme sanatı olarak kullanılan bir terimdir. (Yavuz, 1993, s. 208)

3.6.3. Hitabet (Retorik/ Kitâbu'l-Hitâbe)

İnsanlık tarihi boyunca insanlar arası ilişkilerin düzenlenmesinde ve insanların birbirlerini etkilemesinde retorik büyük bir öneme sahiptir. Retoriğin başlangıcı formel anlamda bilinmese de sözlü kültürün yaygın olduğu mitik çağlara uzanmaktadır. (Baba , 2018, s. 26)Yunanca kökenli bir kelime olsa da Retorik eskiden beri sanatsal şekilde konuşmak veya ikna etmek şeklinde konuşmacının farklı yeteneklerini anlatan kavram olarak ele alınmıştır. İlk olarak olarak M.Ö. V. yüzyılda Sicilya'da zorbalığın çöküşünden sonra mülk sahiplerinin, kaybettikleri mallarına yeniden kavuşmak amacıyla davalarını savunmaları esnasında ortaya çıkmıştır. İlk avukatlar da Sofistler olarak adı verilen entellektüel insanlar olmuştur. (Kamil Kömürçü, s. 113) Retoriğin biçimsel anlamda sözlü olarak en güzel örneklerini veren de Sofistler'dir. (Baba , 2018, s. 27)

Retorik, diyalektik ile eş değer anlama sahiptir. Bu iki kelime İngilizceye kabaca bir anlam ile 'halk önünde konuşma sanatı' veya 'mantıklı tartışma sanatı' olarak tercüme edilmektedir. (Doğan M. , 1993, s. 33)

Aslında retorik sanatını Aristoteles, Platon'un tenkitlerinden sonra, biçimsel olarak ele alması bu konuda kendisinden daha çok söz ettirir. Çünkü Aristoteles retoriğe mantıklı, gerçekçi ve rasyonel bir bakış açısı kazandırır. Kendi dönemindeki insanları anlamak için retoriği inceler. Retorik ona göre 'muhabatı ikna etmek için bir araçtır.' (Coşkun, 2010, s. 27) Aristoteles'e göre retorik; 'belli durumlarda elde var olan inandırma yollarını kullanma yetisi' (Doğan M. , 1993, s. 37) olarak tanımlamaktadır. Ancak retoriğin konu ve bilim sınırlaması

yapmadan bütün konular, alanlar ve bilimler hakkında kanıtlama-ikna etme-inandırma yollarını kullanma gücü bulunmaktadır. (Doğan M. , 1993, s. 39)

Aristoteles sonrasında retorik, Stoalılarda ve Ortaçağ'da özellikle adli, siyasi ve dini alanlarda kullanılmıştır. Modern dönemlerde ise; yalnızca güzel söz söyleyerek ikna etme sanatı olmasının yanında görsel retorik de ön plana çıkmıştır. Yani modern dönemin iletişim araçlarının gelişmesiyle farklı sanat eserlerinin retoriksel bir metin olarak algılanmasıyla dil dışı yani görsel retorik ortaya çıkmaya başlamıştır. (Coşkun, 2010, s. 29)

3.6.4. Şiir (Poetik/ Kitâbu's-Şii'r)

Poetika, şiirin oluşumunda ortaya atılan teorileri ve şiir sanatını inceler. Türk edebiyatında poetika genel olarak bir şairin şiir anlayışını açıklamada kullanılır. (Yoksul, s. 153) Platon sanat ve zanaat ayrımı yapmadan iyi ve yararlı olanı ön plana çıkartmaya çalışmaktadır. Ona göre şiir; Tanrı'nın seçtiği özel kişilere özel bir dilin verilmesidir. Platona göre şiir, Tanrı'nın nefesidir ve sanatçının kendi ürünü olarak ortaya çıkmaz. Tanrı vergisi bir sözdür. (Altunya, 2017, s. 84) Kavramın ilk ortaya çıktığından itibaren günümüze kadarki süreçte birçok farklı anlam boyutlarına dönüştüğü ifade edilmektedir. (Yoksul, 2016, s. 153)

Poetika denilince akla ilk gelen isim Aristoteles'tir. Ondan önce çeşitli kaynaklarda poetika ele alınmış olsa da bir bütünlük arz etmemektedir. Aristoteles poetika konusunda sistemli bir örnek ortaya koymuştur. Aristoteles'in 'Poetika' isimli eserinde şiirin daha çok kuramsal boyuttaki eleştirileri ele alınmıştır ve ön sözünde; "Aristoteles'in Poetika'sı, yüzyılların sanat görüşlerini belirlemiş, estetik tarihi yönünden çok önemli olan bir eserdir" diyerek eserin önemini ifade eder. (Tunalı, 1993, s. 9) "Poetika terimini Aristoteles birden fazla anlam olarak ele almıştır. En genel anlam olarak poetika, yaşama sanatına ve bilime karşıt olarak yararlı ve güzel sanatları içerir. Güzel sanatlarla kaplamı aynı 'taklit' türüne aittir; ama bu türün tamamı değildir. Renk ve biçim aracılığıyla taklit eden sanatlar ile ses aracılığıyla taklit eden sanatlar arasında bir ayrım yapılır ve ikincisi aşağı yukarı Aristoteles'in plastik sanatlara karşı olarak şiir adını vereceği şeyi karşılar. (Karaca, 2010, s. 37)

3.6.5. Safsata (Sofistik Elenchi/ Kitâbu's- Sûfistika)

Mantığın en önemli amaçlarından biri, zihni doğru düşünmeye yöneltmektir. İbn Sina, mantığın en temel amacı; zihni yanlışla düşmekten korumak ve insanı yanlışla düşmekten koruyacak kuralların belirlenmesi olarak ifade etmiştir. Farklı bir ifade ile mantığın amacı, insanın tutarlı olarak akıl yürütebilmesi için insan zihnine rehberlik yapmasıdır. İnsanların yaptığı çıkarımları akıl ilkelerine ve geçerli bir çıkarımda bulunup bulunmadığını

denetlemektedir. Safsata, Aristoteles'in *Sofistik Çürütmeler* adlı eserine dayanmaktadır. Bilindiği gibi, mantığın ana konuları ve kavramları ilk olarak İlk Muallim tarafından belirlenip işlenmiştir. Bu durum haliyle *Sofistik Çürütmeler* kitabı için de geçerlidir. Aristoteles bu kitabı, Sofistlerin iddialarını çürütmek amacıyla ele almıştır. İslam mantıkçıları safsatayı 'Muğalata' olarak da adlandırmışlardır. (Kömürcü , 2010, s. 176) İbn Sina 'Sofistik Deliller' kitabında safsatayı, 'kimi kıyasların gerçek kimilerinin de safsatılı bir susturmadan ibaret olduğunu ve gerçeğe benzer ama onun mevcut bir kıyaslık hakikati olmadığını' dile getirmektedir. İbn Sina, yanıltıcı durumların esasları öğrenildiğinde çözüm yollarının da öğrenmiş olacağını dile getirmiştir. (Ebu Ali İbn Sinâ, 2006, s. 2)

Aristoteles, safsatayı görünürde kıyas ve görünürde çürütmeler olarak sahte ve kandırıcı deliller olarak tanımlamaktadır. Bu tanımla safsataya 'yanıltıcıların çürütmesi' denilebilir. Safsatada farklı yollar ile muhataba üstün gelme çabası ve onu susturma amaçlanır. Bu çaba gösterilirken oluşturulan çabalar sofistik türdendir. (Emiroğlu , 2009, s. 176)

Gazali (ö. 1111) ise kendisinden önceki mantıkçılardan farklı olarak safsatayı, 'kıyasta yapılan yanıltmacalar' başlığıyla ele almış ve formel yanıtlara ağırlık vererek incelemiştir. Bunun yanı sıra tanımlarda yapılan hataları da ele almıştır. (Emiroğlu , 2009, s. 180)

İKİNCİ BÖLÜM

HUKUK VE HUKUKUN KONULARI

1. HUKUKUN TANIMI

Arapça kökenli bir kelime olup ‘hak’ kavramının çoğuludur. Hukuk, toplumsal ilişkileri düzenleyen ve aykırılık halinde devletin yaptırımına tabi olan kuralların bütünüdür. (Bilgili & Demirkapı, 2015, s. 13) Hukuk kelimesi kullanıldığı anlam bağlamında birçok anlamı bulunmaktadır. Bunlardan birkaçını ele alalım.

a) Hukuk kelimesi iki kişi arasındaki dostluk ilişkilerini anlatmak için kullanılır. ‘Ahmet ile hukukumuz eskiye dayanır.’ ifadesinde olduğu gibi.

b) Hukuk kelimesi bağlayıcı kurallar bütününe ele alır. ‘Bu hukuka aykırıdır.’ veya ‘Türk hukuku’, ‘İslam hukuku’ gibi.

c) Hukuk kelimesi hukuk kurallarını inceleyen bilim anlamına gelmektedir. ‘Hukuk bilimi’ demek yerine ‘Hukuk’ kelimesi kısaca kullanılmaktadır. (Gözler, 2020, s. 70)

Hukuk düşüncesinde en çok ele alınıp tartışılan kavramlardan biri ‘adalettir’. Hukuk kurallarının görünürde olan amacı toplumsal düzeni sağlamak olsa da nihai amacı adaleti gerçekleştirmektir. Bu düzeni sağlamaya çalışırken adalet kavramı göz ardı edildiğinde sağlanan düzen kişileri mutlu etmez. Dolayısıyla toplumsal düzenin oluşturulması sürecinde önemli olan şey adaletin sağlanmasıdır. Adalet kavramı göreceli bir kavramdır. Yani kişiden kişiye, zamandan zamana farklılık gösterebilir. Yürürlükte olan hukuk kurallarındaki adalet kavramının anlamı, ilgili olan toplumun anlayışına göre şekillenmektedir. Dolayısıyla hukuk kuralları esas olarak gücünü etkili olan yaptırımları sebebiyle değil adalete olan uygunluğundan almaktadır. Öyleyse yaptırımı ne olursa olsun toplumun çoğunluğu tarafından adil olarak algılanmayan kurallar daha sık ihlal edilir. (Kayar & Üzülmez, 2006, s. 26)

İlkçağdan bu yana birçok düşünür bu kavramı kendi düşünsel çerçeveleri kapsamında ele almışlardır. Aristoteles’e (M.Ö. 384-322) göre adalet ‘fazilet’ anlamına gelmektedir. Fazilet ise toplum içerisinde yaşayan insanın üzerine düşen vazifesini yerine getirmektir. İngiliz düşünür olan Hobbes’e göre ise ‘sözleşmeye uyulmadığı takdirde adaletsizlik gerçekleşir. Alman düşünür olan Kant ise adaleti, ‘şerefli yaşa’, ‘kimseye zarar verme’, ‘herkese payına düşeni ver’ ilkeleri ile tanımlamıştır. Aziz Augustinus ise kanun ile adalet kavramını birbirinden ayrılmaz birer parça olarak görmüş ‘âdil olmayan kanunun kanun olmadığını’ dile getirmiştir. (Gözler, 2020, s. 430)

2. HUKUKLA İLGİLİ KAVRAMLAR

2.1. Hak

Hukuk kelimesinin kendisinden türeyen hak kavramı; Arap diline İbranice'den geldiği bilinmektedir. Latince, Fransızca, Almanca ve İtalyanca'da hak ve hukuk kavramı birbiri ile aynı anlama gelmektedir. (Gözler, Hukuka Giriş, 2020, s. 436) Hak, sözlükte, 'gerçek', 'sabit', 'varlığı kesin olan şey' olarak tanımlanırken genel anlamda da bâtılın zıddı olarak bilinmektedir. İbranicede hak kavramı; 'buyurmak', 'bir kanunla sabit hale getirmek', 'Tanrı veya insanlara karşı ödev, 'hukuk', 'imtiyaz' anlamlarına gelmektedir. Birçok İslam bilgini hak kavramının tanımı yapmıştır. Bunlardan birkaçını ele alalım: Râgıb el-İsfehânî, hak kavramının asıl anlamının 'mutabakat ve muvafakat' olduğunu dile getirmiştir. Bu kavramı açıklarken başlıca dört anlama geldiğini dile getirmiştir. 1. Allah'ın bir isminin veya sıfatının tecellisi olarak; bir şeyi veya işi hikmetinin gereği olarak icat etmesi olarak tanımlamıştır. 2. Allah'ın bütün işlerinin hikmet gereği olduğu için bütün fiilleri 'hak'tır. 3. Bir şeyi aslına uygun olarak doğru bir şekilde inanmak ve bu sayede oluşan inanç, bilgi. 4. Gerekilen şekilde, ölçüde, zamanda meydana gelen iş. Seyyit Şerif el-Cürcânî ise hak kavramını; 'inkârı mümkün olmayacak kesinlikte gerçek olan şey' olarak tanımlamıştır. Teftâzânî ise; 'gerçeğe mutabık olan hüküm' ve bu hükmü taşıyan söz, inanç, din ve görüşler için kullanıldığını ifade etmiştir. (Çağrıcı , Hak, 1997, s. 151) Günümüzde ise hukuken korunmakla birlikte kullanılması hak sahibinin isteğine bırakılan menfaatler olarak tanımlanmıştır. Bu tanımlama itibariyle, hak kavramının iki yönü bulunmaktadır. İlki hak, hukuk tarafından korunan bir menfaattir. İkincisi ise hak sahibinin iradesine bırakılarak bu korunmadan yararlanma yetkisi verir. (Bilgili & Demirkapı, 2015, s. 107)

2.2. Adalet

Adalet kavramı sözlükte; ''davranış ve hükümde doğru olmak, hakka göre hüküm vermek, eşit olmak'' gibi anlamlara gelmektedir. Nitekim İslam filozofları arasından adalet kavramına en çok önem verenlerden biri olan, kavramı geniş ve sistematik bir şekilde ele alan İbn Miskeveyh'e göre adalet ve eşitlik eş anlamlıdır. Fârâbî' ye göre adalet: 'kemal ve fazilet sayılan, bir kısmı kendisinden başka kimseyi ilgilendirmeyen diğer bir kısmı ise diğer insanlar ile münasebetlere yansıyan nitelikler' grubuna girmektedir. Bu tanımlamadan Fârâbî'nin adalet kavramı, ortak menfaatlerin pay yapılması ve bu payların da korunması olarak tanımlanmaktadır. (Çağrıcı, 1988, s. 341)

Adalet kavramını Aristoteles *Nikomakhos'a Etik'in* 5. Kitabında ele almıştır. Aristoteles'in adalet kavramı, onun etik, hukuk, siyaset ve pek çok farklı ve detaylı

anlayışının bir kısmını oluşturmaktadır. Aristoteles, adalet kavramının, belirsiz bir kavram olup adaletsizliğin özelliklerinin ortaya çıkarılmasıyla adaletin bilinebileceğini düşünmektedir. Ona göre adalet eşit olanlara eşit davranmak, eşit olmayanlara ise eşitsizlikleri ile orantılı olarak farklı davranmaktır. Bu da Aristoteles'in bir taraftan *düzeltilici* veya *denkleştirici* diğer taraftan *dağıtıcı adalet* arasında yaptığı bilinen bir tanımlamayı düşündürmektedir. Denkleştirici adalet, haksız fiillerin telafi edilmesinde mahkemeler tarafından uygulanan adalettir. Dağıtıcı adalet ise herkese liyakatinin ve yararlılığının karşılığını verme anlamına gelmektedir. Bu da yasa koyucunun sorumluluğundadır. (Wacks, 2017, s. 354)

2.3. Eşitlik

Bir Fransız Devrimi sloganı olan eşitlik (Leaman , 2010, s. 32) kavram olarak; herkese aynı şekilde muamele edilmesini ifade etmektedir. İnsanların temel haklarından olan insan olması hasebiyle eşit olmasını ifade eden bir hukuk fonksiyonu kavramıdır. (Kayar & Üzülmmez, 2006, s. 24) Eşitlik konusundaki tartışmalar Platon ve Aristoteles'e kadar dayanır. Onlar eşitliğin insanlar içerisinde doğal-niteliksel bir eşitsizlik olduğunu savunmaktadırlar. Aslında iki tür eşitlik anlayışından söz edilebilir. Bunların ilki 'sayısal denklik' ikincisi ise 'değersel denklik'tir. Nicelik bağlamında ele alınan aynı niceliğe sahip eşit olana 'sayısal eşitlik', değerce aynı ve değerce eşit olana ise 'orantılı eşitlik' denilmektedir. Fertlerin eşit değere sahip olmamasıyla birlikte eşit şeylere sahip olmamaları gerekir. Değer bakımından eşit olanlar eşit olmayan şeylere sahip olduklarında çatışma çıkmaktadır. Öyleyse hak, orantılı eşitlikte bulunmakta haksızlık ise buna aykırı olan şeydedir. Dolayısıyla daha azın veya daha çoğun olması kaçınılmazdır. Oluşturulan bütün anayasaların temelinde 'eşitlik' ve 'özgürlük' bulunmaktadır. Eşitliğin, insana dair özsel bir nitelik olduğunu eşitsizliğin ise kişisel eksikliklerin ya da etik kusurların bir ürünü değil politik örgütlemenin sonucu olduğunu savunan kapitalist filozoflara göre, bireyler üretim ilişkileri tarafından şekillendirilmiş rollerin zorlamasıyla eşitsizliği üstlenirler. Gerek klasik dönemlerde gerekse de geleneksel dönemlerde sosyal yapı eşitsizlik üzerine kurulmuştur. Modern dönemde eşitsizliğin ortadan kaldırılmasına yönelik kısmi başarı sağlanmıştır. Mamafih, demokrasilerin çoğunda belirli bir fırsat eşitliğine ulaşılmış olsa da şartlarda ve sonuçlarda bulunan eşitlik, otoriter ve totaliter bir yönetimin dayatmaları olmaksızın sağlanamayacağı gibi, böyle bir toplumun yaratılmasının hayli sorunlu olacağı da şüphesizdir. (Kayar & Üzülmmez, 2006, s. 25)

Eşitlik, hukuk açısından önemli bir kavramdır ve birçok hukuki düzenleme ve ilkenin temelinde yer alır. Hukukun amacı, toplumda adil ve eşit bir düzenin sağlanmasıdır. Eşitlik

kavramı, hukuki hak ve yükümlülüklerin herkes için aynı şekilde uygulanmasını ve farklı kişiler arasında herhangi bir ayrımcılık yapılmamasını ifade eder. İşte eşitlik kavramının hukuk açısından değerlendirilmesiyle ilgili bazı önemli noktalar şunlardır:

Hukuki Eşitlik İlkesi: Birçok hukuk sisteminde, hukuki eşitlik ilkesi temel bir prensiptir. Bu ilke, hukuki işlemlerde ve kararlarda, taraflar arasında herhangi bir ayrımcılık yapmamayı ve herkesi eşit bir şekilde muamele etmeyi gerektirir. Yasa önünde eşitlik ilkesi, hukuki süreçte tüm bireylerin haklarını ve çıkarlarını korumayı hedefler.

Eşitlik İlkesi ve Ayrımcılık Yasakları: Hukuk, ayrımcılığı önlemek ve toplumdaki eşitsizlikleri gidermek amacıyla çeşitli yasalar ve düzenlemeler içerir. Cinsiyet, ırk, din, etnik köken, engellilik veya diğer yasal koruma altına alınmış kategoriler gibi belirli özellikler temelinde ayrımcılık yapılmasını yasaklayan yasalar, eşitlik ilkesinin korunmasına yardımcı olur.

Eşitlik ve Eşit Fırsatlar: Eşitlik, sadece mevcut durumları değil, aynı zamanda eşit fırsatların sağlanmasını da içerir. Hukuk, herkesin eğitim, istihdam, sağlık hizmetlerine erişim gibi temel alanlarda eşit fırsatlara sahip olmasını sağlamaya çalışır. Eşit fırsatlar ilkesi, toplumsal ve ekonomik eşitsizlikleri azaltmak ve herkesin potansiyelini gerçekleştirebilmesini desteklemek amacıyla uygulanır.

Pozitif Ayrımcılık ve Eşitlik: Eşitlik ilkesi bazen, geçmişte dezavantajlı durumda olan grupların haklarını ve fırsatlarını dengelemek için pozitif ayrımcılık veya olumlu ayrımcılık adı verilen politikaları içerebilir. Bu tür politikalar, cinsiyet, ırk, etnik köken gibi koruma altındaki gruplara öncelik vererek, toplumdaki eşitsizlikleri azaltmayı ve fırsat eşitliğini sağlamayı amaçlar.

Eşitlik ve Hukuki Koruma: Eşitlik kavramı, insan hakları hukuku, iş hukuku, aile hukuku, ceza hukuku ve diğer birçok hukuk alanında önemli bir rol oynar. Bu alanlarda, hukukun amacı, her bireyin eşit bir şekilde hukuki korumaya sahip olmasını sağlamaktır. Herkesin yargılanma hakkı, adil bir yargı süreci geçirme hakkı, ifade özgürlüğü gibi temel haklar, eşitlik ilkesine dayanır.

Eşitlik, hukukun temel değerlerinden biridir ve birçok ülkenin anayasalarda veya diğer hukuki belgelerde bu ilkeyi korumak için hükümler içermektedir. Ancak, eşitlik kavramının tam olarak nasıl uygulanacağı, hukuk sistemlerine ve farklı ülkelerin yasalarına bağlı olarak değişebilir. Bu nedenle, eşitlik ilkesinin yorumlanması ve uygulanması, hukukun sürekli gelişen ve tartışılan bir alanı olarak kalır.

2.4. Yasa/ Kanun

Yasa, kelimesinin köken bilgisi Türkçe mi Moğolca mı olduğu tartışmalı olup bazı köken bilimciler tarafından Arapçadan geldiği de söylenmektedir. Zemahşerî (ö. 538/1144) Mukaddimetü'l-Edeb'inde 'ordusunu yasadı, düzene soktu' anlamında yasa filinin geçmesi ve yan anlamlar da kazanmış olması kelimenin Türkçe kökenli olduğunu söylemektedir. 1206 yılında Cengiz Han'ın yasalarında Türkçe 'bilig' denmesi de bu benzerliği taşımaktadır. Fakat Cengiz Han yasa kelimesini Moğol kabileleri üzerinde oluşturduğu ilkelerde kullanmıştır. Oluşturduğu yasaya da 'yasa-yı büzürg' denilmektedir. Her ne kadar bu ilkeler günümüze kadar yazılı bir şekilde elimize ulaşmasa da birçok bilgin tarafından yazıldığı ve iki kitap getirildiği söylenmiştir. Tanım olarak ise yasa, emir ve kanunları ifade etmek için kullanılan terimdir. (Gedikli, 2013, s. 336) Günümüzde yasa kavramı, Anayasa tarafından yetkilendirilen merciler tarafından anayasada öngörülen usullere göre hazırlanan yazılı hukuk kaynağı olarak tanımlanmaktadır. (Bilgili & Demirkapı, 2015, s. 63)

Yasa/ Kanun Türk hukuk biliminde sıkça kullanılan kavramlar olup aralarında kural olarak bir anlam farklılığı bulunmamaktadır. Anayasa metninde 'yasa' kavramına rastlanmaz ancak metin maddeleri kanun, norm şeklinde ifade edilmiştir. Aslında anayasa söyleminde 'yasa' sözcüğü bulunuyor olsa bile bununla kastedilenin kanun olduğu anlaşılmaktadır. Her ne kadar TBMM'nin çıkardığı normlara 'yasa' değil 'kanun' denilse de günlük dilde ve öğretilerde birçok yazar 'yasa' sözcüğünü kullanmaktadır. Görüldüğü gibi yasa ve kanun kavramları aynı anlama geldiği halde yazılı kaynaklarda yasa yerine kanun kavramı kullanılmaktadır. Buna rağmen kanun kavramının yerine birçok defa yasa kavramı günlük dilde kullanılmaktadır. Bunun için başlıkta yasa ve kanun kavramlarını birlikte vermeyi uygun gördük. (Aybay & Aybay, 2006)

3. HUKUKUN KAYNAKLARI

Hukukta bulunan kaynaklar iki kısma ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi 'Yaratıcı Kaynaklar (Fontes Iuris Constituendi)', ikincisi ise 'Hukukun Bilgi Kaynakları (Fontes Iuris Cognoscendi)' dir. Bunları kısaca ele alacak olursak:

Yaratıcı Kaynaklar (Fontes Iuris Constituendi) hukukta bazen maddi bazen de şekli kaynaklar anlamda kullanılmaktadır. Maddi kaynaklar terimiyle, hukuk kurallarının kendilerinin kaynaklandığı güçler olarak kastedilmektedir. Hukukun maddi kaynakları, 'Hukuk kuralını koyan kimdir? Devlet mi? Tanrı mı? Millet mi? Hukuk kurallarını koyan kişi veya güçler hukuk kurallarını koyarken tamamen serbest midir? Yoksa iradelerini etkileyen

ekonomik, sosyal, siyasal vs. faktörler var mıdır? Hukuk kuralları kendiliğinden mi doğmuştur? gibi sorular maddi kaynaklarıyla ilgili sorulardır. (Gözler, 2020, s. 167)

Hukukun yaratıcı kaynaklarından olan şekli kaynaklar terimiyle ise; hukuk kurallarını yaratan iradenin büründüğü şekiller anlatılmaktadır. Hukuk kurallarını yaratan irade hangi irade şekline bürünmektedir veya bu kurallar hangi formda, hangi şekilde gün yüzüne çıkmaktadır? sorularını ele almaktadır. Hukuk kuralları tabiri itibariyle ‘bir emir’, ‘bir yasak’ veya ‘bir izin’ içeren irade açıklamasıdır. Bu irade açıklamasının dış dünyaya yansımaları kanun, anayasa, yönetmelik veya kararname şeklindedir. Hukukta kaynak terimi genellikle ‘şekli anlamda’ olan kaynak kastedilir. (Gözler, 2020, s. 167)

Bunların yanı sıra iç hukukun da kaynakları bulunmaktadır. Bunlara hukukun asıl kaynakları da denilmektedir. Bu kaynaklar ‘yazılı kaynaklar’ ve ‘yazısız kaynaklar’ olarak ikiye ayrılmaktadır. Yazılı kaynaklar; hiyerarşi düzeni ile anayasa, kanun, uluslararası antlaşma, tüzük, yönetmeliklerden oluşmaktadır. Yazısız kaynaklar ise, ‘örf ve adet’ten oluşmaktadır.

4. HUKUKUN TOPLUMSAL YANSIMALARI VE ÇEŞİTLERİ

4.1. Hukuk/ Örf ve Adetler

‘Örf’, bilmek ve tanımak anlamına gelmektedir. ‘Maruf’ kelimesi de ‘örf’ten türemiş; ‘iyi görünen, tanınan şey’ anlamına gelmektedir. Adet ise alışkanlık haline getirilen şey demektir. (Kayar & Üzülmöz, 2006, s. 6) İslam hukukçuları tarafından örf, ‘aklı selimin iyi gördüğü şey’ olarak tanımlanmıştır. (Gözler, 2020, s. 57) Örf terim anlam olarak ise aynı toplum içerisinde yaygın kabul görmüş olan, o toplumda yaşayan kimselerden de uyması beklenen, aklen ve şer’an güzel görünen şeylerdir. (Avcı, 2018, s. 66)

Örf ve adetler, toplum içerisinde yıllar boyunca tekrarlanan ve toplumun da kendisinden uyulmasının zorunlu olarak beklenen ortak davranış bütünüdür. Şu halde örf ve adetlerin iki temel unsuru bulunur. İlki, toplumun içerisinde yıllar boyunca tekrar edilmiş olması maddi unsur ve süreklilik unsurudur. İkincisi ise bu davranış biçimine uymanın zorunlu olması yönünde genel bir varlığı ifade eden manevi unsurdur. (Kayar & Üzülmöz, 2006, s. 6)

Örf ve adetler, yazılı kuralların tamamlayıcısı olarak kabul edilmektedir. Bu sebeple yazılı kaynaklara aykırı olması düşünülemez. Bunun yanı sıra örf ve adetler yasaların yorumlanmasında kullanılır ve bazı durumlarda yasaların yorumlanmasında belirleyici rol oynar. (Bilgili & Demirkapı, 2015, s. 70) Örf ve adet kuralları ile hukuk kuralları hitap ettiği muhataplar konusunda farklılık göstermektedir. Bunun sebebi hukuk kuralının mevzu olan

ülkenin bütününde geçerli olması, örf ve adet kuralının ise belli toplumsal çevredeki insanlar için geçerli olmasıdır. Bunun yanı sıra söz konusu olan hukuk kuralları ve örf /adetler arasındaki farklılıklardan bir diğeri, müeyyideleri ile kuralların ihlal edilip edilmediğini tespit eden ve ihlalin varlığı esnasında öngörülen müeyyideyi uygulayacak kişi-kurumlar konusudur. Öncelikle hukuk kurallarının ihlali tespit edildiğinde uygulanacak olan yaptırım maddidir ve bu yaptırım hukuk düzeninin öngördüğü çerçevede uygulanır. Yani hukuk kuralları merkezleşmiş ve kurumsallaştırılmış bir yapıya sahiptir. Örf ve adet kurallarının yaptırımı ise toplumdan topluma farklılık arz eder. Kimi toplumda olayın müeyyidesi kınama veya ayıplanmayken kimi toplumda aynı olayın müeyyidesi dövme veya linç etme olarak uygulanır. Hukuk kurallarının uygulanmasını sağlayacak ve ihlal edilip edilmediğini tespit edecek kişi ve kurumlar hukuk düzeni tarafından belirlenir. Örf ve adet kurallarına uyulup uyulmadığı konusunda tespitte bulunan ise o kuralların geçerli olduğu toplumsal çevredir. (Kayar & Üzülmöz, 2006, s. 15)

4.2. Hukuk – Ahlak İlişkisi

Ahlak, bireylerin içinde yaşadığı toplumda, diğer fertlerle münasebetlerindeki davranışları düzenleyen ve yol gösterici şekilde kendinde içselleştirdiği değerler, kaide ve kurallardır. Diğer bir deyişle, şuurlu ve özgür bir kişinin tercih etme haklarının olması halinde herhangi bir müeyyide korkusu yaşamadan kendi fiil ve davranışlarının ifadesidir. Davranış ve eylemlerde şuurlu ve bilinçli tercih olmadığı takdirde o toplumda bireyler açısından ahlak anlayışından bahsetmek mümkün değildir. (Güloğlu, 2020, s. 3)

Toplum yaşamı içerisinde insanın davranışlarını düzenleyen bir takım kurallar bulunmaktadır. Ahlak kuralları kişinin hem kendine hem de toplum içerisinde yaşayan diğer bireylere karşı yükümlülüklerini içerir. Hukuk kuralları ise devlet tarafından korunan ve ihlal edilmesi halinde yaptırımla karşılaşılacak hukuk kuralları ise kişinin diğer kişilere yani topluma karşı yükümlülüklerini içerir. Aslında birçok hukuk kuralının temelinde ahlak kuralları, din kuralları, örf ve adet kuralları yatmaktadır. Sosyal düzen kuralları ve ahlak kuralları arasında yakınlık olsa da birçok farklılıklar da mevcuttur. Hukuk somut olan, dış dünyaya yansıyan, eyleme dökülen şeyler ile ilgilenir. Fakat ahlak için bu böyle değildir. Örneğin; adam öldürme düşüncesi ahlâka aykırıdır fakat eyleme geçilmediği sürece hukuka aykırı değildir. Bu kuralların ortak ve farklı yönlerinin bulunmasının yanı sıra birbirini tamamlayıcı özelliğe de sahiptirler. Yani ahlak kurallarının kapsamında yer almayan hususları hukuk kuralları ele almıştır. Örneğin; tapu ve ticaret sicilinin tutulması konusunda herhangi bir kural ahlâk kuralları içerisinde bulunmamaktadır. (Kayar & Üzülmöz, 2006, s. 14)

Hukuk ve ahlak kuralları toplum içerisinde yaşamın devamlılığı için iki önemli değerdir. Hukukun amacı toplum içerisinde yaşayan insan için adaleti sağlamak, ahlakın amacı ise mutlak iyi ve doğru olanı gerçekleştirmektir. Bu iki kural toplumsal düzeni sağlamak için ‘normatif’ bir özelliğe sahiptir. Hukukta eylemin dış dünyaya dönük olması ve ispatlanabilir ihlallere karşı yaptırım uygulanırken, şahısların çeşitli hilelere başvurarak hukuku yanıltmaları ve hukuka uygun olmayan davranışlar sergilemeleri olasıdır. Oysa, kişinin iç dünyasında yaptığı hatalar ve vicdani ihlallerin yaptırımını olan suçluluk duygusu ve iç hesaplaşmalar hukuki yaptırımlardan daha güçlüdür. (Ark, 2016, s. 2)

4.3. Pozitif Hukuk

Pozitif Hukuk, belirli bir ülkede ve belirli bir zaman içerisinde yürürlükte bulunan ve sadece yazılı olan hukuk kuralına denir. Müspet hukuk olarak da adlandırılan bu hukuk kuralı ülke ve zaman bakımından farklılık gösterir. (Gözler, Hukuka Giriş, 2020, s. 70) Örneğin İtalyan hukuku, Türk hukuku veya İsviçre hukuku denildiği zaman o ülkelerde uygulanan hukuk kuralını ifade etmiş olurlar. Diğer bir örnek ise 20 yıl önceki İtalyan hukuku ile günümüzde uygulanan İtalyan hukuku arasında farklılıklar bulunmaktadır. Pozitif hukuk kuralları devletin yetkili makamlarınca ortaya konulmuş kuralların bütünüdür. Bunlar; anayasa, kanun, uluslararası antlaşmalar, kanun hükmünde kararname, tüzük, yönetmelik, tebliğ gibi uygulanması hukuk kurallarının uygulanmasıyla örf ve adet kuralları ile bağlayıcı olan mahkeme kurallarını kapsamaktadır. (Kayar & Üzülmöz, 2006, s. 18)

4.4. Doğal Hukuk

İnsanın doğumuyla başlayan hukuk kuralına doğal hukuk denilmektedir. Doğal hukukun ortaya çıkması, tarih itibarıyla insanlık kadar eskidir. İlk Çağ’da bu hukuk kuralı kendini ödevler kapsamında göstermektedir. Doğal hukukun en önemli görünümlerini Platon (429-347), Aristo (384-322) ve Cicero’da (106- 45) görmekteyiz. Bu filozofların, hem genel felsefeleri ve hukuk anlayışlarına, hem de özelde doğal hukuk ve bu konudaki düşüncelerine genişçe yer verilmiştir. Helenistik dönemde hukuk alanında Romalılar çok fazla etkili olmuşlardır. (Bulutlu, 2020, s. 298)

Ortaçağ ve Rönesans’ta Francisco Suárez (1548- 1617), Hugo Grotius (1583-1645), Samuel Pufendorf (1632-94), John Locke (1632-1704) ve Jean- Jacques Rousseau (1712- 78) gibi önemli düşünürlerin yapıtlarında doğal hukuk ve doğal hak kuramları gibi düşünceler çokça işlenmiştir.

Doğal hukuk savunucularının yanı sıra pek çok doğal hukuk karşıtı da bulunmaktadır. Onlar doğal hukukun, ahlâkî olmayan yasaların zorunlu bir şekilde yasal geçerliliğe sahip olamayacağını savunmuşlardır. Yani bu durumda onlar kişinin sadece ahlâken itaat yükümlü olmadığını aynı zamanda hukuksal olarak da itaat yükümlülüğünün olmadığını savunmuşlardır. (Bix, 2004, s. 299)

Thomas Hobbes (1588-1679) ise doğal hukukun varlığını her ne kadar kabul etmiş olsa da sadece sivil topluma giren bireylerin haklarını gönüllü bir şekilde doğal hukuka göre hareket etmek için sınırlayacaklarını belirtmiş, aksi taktirde hakların kullanımı toplumu kaosa sürükleyecek ve herkesin diğerine karşı çıkaracağı savaş geri dönecektir. Sivil topluma girmenin amacı; bu kaosu ve savaşı ortadan kaldırmaktır. (Bix, 2004, s. 309)

4.5. Hukuk Felsefesi ve Temel Düşünürleri

Felsefe; Yunanca'da kelime olarak sevgi ve hikmet sözcüklerinden türemiş ve hikmet sevgisi veya bilgi, bilge sevgisi anlamına gelmektedir. Bu söylemi ilk olarak Pitagoras'ın kullandığı bilinmektedir. Anlam itibariyle felsefenin amacı, varlığa dair en geniş ve en genel sorulara cevap bulmaktır. Haliyle insanın davranışlarının incelenmesi, değerlendirilmesi ve etik sorunları da bu amaçlar içerisindedir. Hukuk felsefesi de varlığın ve bilginin ilk ilkelerini araştıran felsefe hukuk kavramını tanımlamak amacını güden çalışmalar yapmaktadır. (Güriz , 2020, s. 8) Bunun yanı sıra hukuk felsefesi bir taraftan var olan hukuk sistemlerinin temel varsayımlarını sorgularken diğer taraftan ideal olan hukuk sistemine ulaşmaya çalışmaktadır. Zamanın her döneminde mevcut olan hukuk sistemi, toplumsal ihtiyaçların eseridir. Her ne kadar hukuk kuralları birlikte yaşamın zorunlu unsurlarından biri olsa da zamanın ilerlemesiyle bu kuralların adilliği sorgulanmaya ve daha iyi kurallar aranmaya başlanmaktadır. Hukuk felsefesi; hukukun doğasını, kaynaklarını, amaçlarını, sistemlerini, kapsam alanını, ahlak ve siyaset ile ilişkisi vs. analiz eder ve bunların temelini oluşturan, kararları belirleyen etik ilkeleri açığa çıkarır. (Canatan, 2020) Hukuk sistemlerine, geçerliliğine ve benzerlerine dair kuramlar geliştiren hukuk felsefesi etiğin bir dalı olarak pratik felsefe alanında değerlendirilir. Bu felsefe, hukuk bilimini en iyi şekilde tanım, kuram ya da kavrayış geliştirmenin yanı sıra kuram geliştirmeye de çalışmaktadır. Bunun yanı sıra hukuka yönelik felsefi bir açının ortaya konulmasını sağlamak ve zaman-hukuk ilişkisi içerisinde geleceğin hukukunun ne olduğunu araştırmaya çalışmaktadır. (Işıқтаç, 2004, s. 29)

Sonuç olarak hukuk felsefesinin amacı geçerli bir hukuk kavramı ortaya çıkarmak, hukuku muhakeme sorunlarını hukuk felsefesinin alanı içerisinde değerlendirmek ve adil insan ile insan hakları konularını ele almaktır.

Adalet kavramına felsefi bir anlam/işlev kazandıran ilk filozof Anaksimandros'tur. Evrende bulunan şeylerin kendisinden geldikleri şeye zorunlu olarak geri döneceklerini ifade eden Anaksimandros, bunun sebebini yapmış oldukları adaletsizliklerin cezasını çekmeleri ve birbirlerine kefaretlarini ödemelerine bağlar. (Çiçek , 2020, s. 2)

Çalışmamızın temelini oluşturan hukuk ve mantık kavramlarının tam anlaşılması açısından felsefedeki hukuk konusunda önemli yer kaplayan filozofların önemlilerinden bahsetmek yerinde olacaktır.

4.5.1. Platon

Platon M.Ö. 427-347 yılları arasında Atina'da yaşamış ve Yunan felsefesinin en önemli düşünürlerden biridir. Soylu bir aileye mensup olduğu için iyi bir eğitim almıştır. Sokrates'in öğrencisi olması hasebiyle yirmili yaşlarında iken felsefeye olan ilgisi artmış ve hocası ölünceye dek onun yanında bulunmuştur. Platon'un yazdığı bütün eserler günümüze ulaşmıştır ve bu kitaplardan 34'ü diyalog şeklinde olup başkarakteri Sokrates'tir. Platon'un eserlerinin bütününde hocasına duyduğu sevgi saygının izleri bulunmaktadır. (Işıқтаç, 2004, s. 55)

İlkçağ filozofları arasında en değerli fikir sahipleri içerisinde bulunan Platon, son derece üretken bir filozoftur. Onun felsefi fikirleri, âhlaki düşüncesinin etkisiyle şekillenmektedir. Hocasının etkisiyle Platon da erdem ve bilgi sorunlarını ele almış, erdemin bilgi demek olduğunu düşünmüştür. Platon bilgi kuramını, mutlak ve kesin olan bilginin varlığından başlayarak dogmatik bir tutum ile ele almıştır. O'na göre, değişen şeylerin bilinemeyeceğini ve insan zihninden ayrı olarak bağımsız ve değişmez bir varlığa ihtiyacı vardır. Bu değişmeyen ve bağımsız varlığa Platon 'idea' adını vermiştir. Onun ilk diyaloglarında iki tür bilginin var olduğunu görmekteyiz. Bunlar; 'doksa' oluş bilgisi ile 'to on tos' gerçekte var olan anlamına gelen epistemedir. Ona göre bu dünyanın güvenilir bilgisi olamaz. Bunun sebebi ise duyularımız ile algılarımızın sürekli değişmesidir. Platon gerçek bilginin zamandan ve mekandan arınık olan dünyada ve ancak düşünce ile ulaşılabilen soyut bir alanda yer aldığını ifade etmektedir. Onun felsefe anlayışı ikili evren olan gerçek ile görünüş arasında olan ayrıma dayanır. Bilgi duyüüstü ve zamansız bir dünyaya aitken, kanı ise duyular ile algılanabilen dünyaya aittir. (Işıқтаç, 2004, s. 58)

İnsanların bilgi bakımından zenginleşmeleri ve âhlak ilkelerini öğrenmeleri, onları karar ve davranışlarında fenalıktan kurtarır. Platon, hiç kimsenin bilerek ve isteyerek fenalık yapmayacağını, fena davranışın da kötü eğitim sonucu ortaya çıktığını düşünmektedir. Platon,

insanın iç huzura kavuşabilmesini ve toplumda düzenin korunabilmesini ancak fenalıktan kaçınmak sebebiyle adalete başvurarak adaletin zorunlu olarak gerçekleşmesiyle olabileceğini ifade etmektedir. Adalet sayesinde toplumdaki bireylerin en yüksek iyiliğe ulaşmalarının mümkün olduğunu dile getirmiştir. O adaletin, insanın iç dünyası ile ilgili olduğunu ve âdil, doğru olan insanın kendi içindeki farklı eğilimlerin birbiri ile çatışmasına izin vermeyeceğini dile getirmektedir. Ayrıca âdil olan insan, iç hayatında denge kurduğuna kendisi ile barış ve uyum içerisinde bulunur. (Güriz , 2020, s. 152)

Platon, hocasının ölümüne mahkum edilmesi ile Atina'da uygulanan sistemi eleştirmiştir. Onun devlet ve hukuk ile alakalı düşünceleri, 'Devlet', 'Devlet Adamı', ve 'Yasalar' isimli eserlerinde ele alınmıştır. Onun 'Devlet' adlı eseri bilinen ilk siyaset felsefesi kitabıdır. Ütopik toplum oluşturduğu bu eserde bir taraftan içerisinde bulunduğu toplumsal aksaklığı ortadan kaldırmak diğer taraftan da ideal devletin nasıllığı hakkında düşünceler hâkimdir. Bunun yanı sıra Atina'da sık sık değişen yönetimin, demokratik ortamın bulunmasına rağmen sofistlerin olumsuz tutumları sebebiyle Sokrates'in ölüm cezasına çarptırılması da bu sebeplerden bazılarıdır. (Işıқтаç, 2004, s. 61)

Platon, insanın toplum içerisinde yaşamasını ihtiyaç olarak görmektedir. Çünkü insan yaşamında ihtiyaçlarını gidermek için farklı işlerden anlayan diğer kişilere ihtiyaç duymaktadır. O halde 'nerede bir toplum var ise orada ihtiyaçlar karşılanır' amacı ile bu amaca uygun olarak karşılıklı hizmet alışverişinin bulunduğunu dile getirmiştir. İnsanın toplum içerisinde yaşamasının zorunlu oluşunun yanında Platon'a göre 'devlet' de bir zorunluluktur. Platon, onu canlı bir organizmaya benzetmekte ve 'insanın da bu organizmayı oluşturan hücreleri andırdığını söylemektedir.' (Güriz , 2020, s. 153) Kent devletler içerisinde mutlu bir yaşamın mümkün olmamasının yanı sıra insanın yalnız yaşamayacağını dile getirir. Devletin temel amacı ve siyasetin esas konusu güzel ahlâk ve erdem olduğunu söyleyen Platon, herhangi bir kanun ve yaptırım olmadan yalnızca ahlâk kuralları ile yönetilen bir ideal devlet düzeni oluşturmaya çalışmıştır. Onun ahlâk teorisi devlet teorisiyle mükemmelleştirilmiştir. Ona göre devlet; mutlak adalet, hakikat ve güzelliğin yetkin bir şekilde ortaya çıkmasını sağlayan ve toplumu mantıklı bir şekilde yönetme öğretisidir. Toplum sistemi kurmayı öneren Platon, kişi hangi işle uğraşırsa uğraşsın toplum içerisinde kendine uygun olan yeri alabileceğini dile getirmektedir. (Işıқтаç, 2004, s. 62) Devlet istikrarı açısından önemli olan, toplum içerisindeki bütün kuvvetlerin ve enerjilerin birleşmesidir.

Platon organizmacı bir devlet anlayışına sahip olması sonucunda insanların eşit olmadığına inanmaktadır. Doğuştan var olan hakların olmadığını ve adaletin ise kişinin kendi sınıfı içerisinde kalıp görevlerini ifa etmek ile gerçekleştiğini savunmaktadır. Ona göre devlet

ile adalet kavramları özdeşleşmiş olup ‘adil olanı en iyi olan devlet çıkarına uygun olan olarak tanımlamıştır. O adaleti, toplumsal hiyerarşinin bir garantisi olarak görmektedir. (Işıқтаç, 2004, s. 64)

Son olarak Platon da diğer düşünürler gibi içerisinde yaşadığı ortamda bir çıkış yolu aramıştır. İlk yazılarında daha çok ütöpik bir yaklaşım sergilerken sonralarında daha realist bir düşünceye yönelmiştir. Doğal hukukçu olarak kabul edilirken, doğal hukukun belirgin özelliklerinden olan irade özgürlüğünü Platon ikinci planda tutmuştur. Onda birey, topluma kesin olarak feda edilmiştir. Eserlerinde ideal bir toplum sisteminin nasıl olması gerektiğini ve en iyi fiili devletin nasıl olduğunu açıklamaya çalışırken kendine ait bir hukuk felsefesi oluşturur. Onun felsefesi hem bütünsel olarak hem de bir model olarak oluşturduğu ütopya ile felsefi düşüncenin en kapsamlı ve ikili evren anlayışı ile ‘olan ve olması gereken’ ayrımı yapması hukuka yansıyan birçok yönlerinden sadece biridir.

Değişmez, evrensel bir adalet tanımı olduğunu düşünen Platon, her şeyden önce, adaleti erdem ideasının, diğer üç parçası ile birlikte (bilgelik, yiğitlik, ölçülülük), bir parçası olarak tanımlar. Bir diğer ifadeyle, bu dört erdem duysal dünyada sahip olunabilecek niteliklerdir; tek bir erdem ideasına bağlıdırlar ve ondan pay almaktadırlar. Erdemli bir insan olmak için gerekli olan bu parçalar arasında adalet, ona göre daha kapsayıcı ve temel olandır. Çünkü adaletten yoksun yiğitlik, bilgelik ve ölçülülük erdemleri bir anlam ifade etmeyecektir. Bu bağlamda Platon’un diyaloglarında doğruluk ve adalet kavramlarını birbirlerinin yerine kullandığını belirtmekte fayda vardır. Zira ona göre doğru bir edim aynı zamanda adil bir davranış anlamına gelir. Dolayısıyla bilgece, ölçülü ya da yiğitçe olarak nitelendirilen her davranış son kertede doğru/adil olanın altına yerleştirilebilir. Bunun yanında, Platon adaletin anlamını eşiklikte de bulmaktadır. Ancak eşitliği iki farklı anlamda kullanır. Oy kullanma, yasaların düzeninde söz sahibi olabilme gibi niceliksel bir eşitliğin yanı sıra, onun nazarında eşitlik, herkese aynı payı vermek değil, büyük olana büyük, küçük olana küçük payı vermek demektir (Çiçek , 2020, s. 5)

4.5.2. Aristoteles

M.Ö. 384-322 yılları arasında yaşayan, Yunan kolonisi olan Stageria’da doğan Aristoteles’in babası hekim Nikomakhos’tur. Babasının yanında hekimlik eğitimi almış sonrasında Atina’ya giderek Platon’un kurmuş olduğu akademiye katılmıştır. Platon’un ölümü sonrasında oradan ayrılarak M.Ö. 335 yılında Assos’da Lyceum adını verdiği kendi

okulunu kurmuştur. Mantık tarihinde iki bin yıl boyunca mantık öğrenimi yapmak Aristoteles'in mantığını öğrenmek anlamına gelmekteydi. Okumayı çok sevdiği için zengin bir kütüphaneye sahip olan Aristoteles, sayısı binleri geçen eserleriyle 'ilk büyük ansiklopedist' olarak bilinir. Araştırmalarının ilklerinde hocası olan Platon'un etkisinde kalması sebebiyle diyalog şeklindedir. (Işıқтаç, 2004, s. 70)

Onun felsefesinin temeli, doğru bilgi ve bilimsel bilgi sorunudur. Sorunlarını çözümlerken hocasında farklı olarak yeni bir ideler dünyası yaratmak yerine daha sağlam ve dünyevi bir temel oluşturmaya çalışmıştır. O, Platoncu bilgi anlayışını yeniden gözden geçirerek, duyular ile sağlanan gerçekliği yeniden ele almıştır. Bu şekilde maddi dünyanın niteliksel çeşitliliğini anlamaya çalışmaktadır. Bilgi edinme yöntemlerini ele alırken salt rasyonel yöntemlerin yanı sıra deney ve gözleme de dikkat çekmiştir. Aristoteles'te bu dünya dışında felsefe yapabileceğimiz, ayağımızı basabileceğimiz sağlam bir zemin olduğuna inancı bulunmamaktaydı. Onun felsefesi için başlangıç noktası 'Bu dünyadaki şeyler nedir? Bir şeyin var olması ne demektir?'dir. Ona göre deneyimlemediğimiz şeyler bizim için yok demektir ve deneyim alanı dışından söz edersek konuştuğumuz şeylerin boş olduğunu dile getirmektedir. Bilginin biçimsel olmasının yanı sıra biçimler biçimi ve ilk hareket ettiriciyi de kabul etmektedir. (Işıқтаç, 2004, s. 72)

Aristoteles mantığının temelinde olan yasalar günümüzde doğrusal mantığın yasaları olarak varlığını sürdürmektedir. Onun mantığının en önemli yanı 'belli şeyler kabul edilirse ondan zorunlu olarak başka şeylerin de çıkacağı' konusu olan akıl yürütmedir. O bütün felsefesinde özellikle bilgi edinirken tündengelim yanına tümevarım metodunu kullanmaktadır. Bir şey hakkında doğru bilgiye ulaşmak için o şeye türler ve cinsler hiyerarşisi içerisinde bir yere yerleştirmek ile mümkün olur. Doğada devamlı bir değişimin olmasıyla oluşan gelişmenin bir neden-sonuç ilişkisi içerisinde gerçekleştiğini belirtmektedir. Doğa ile alakalı, insanın doğa kanunlarına tabi olması sebebiyle hem doğanın bir parçası olduğunu hem de özgür iradesinin olmasından dolayı doğa üzerinde egemenliğe sahip bir varlık olduğunu düşünmektedir. (Işıқтаç, 2004)

İnsanın en üstün yanının dil aracılığıyla ifade edilen akıllı olduğunu akıl ile de insanın aile, devlet vb. sosyal ilişkilerde bulunduğunu ifade eden Aristoteles, topluluk düzeninin yalnızca akla sahip olan dil aracılığıyla aklın ürünlerini ortaya koyabilen insan tarafından gerçekleştirileceğini düşünmektedir. İnsanın, özün bilgisine ulaştığı taktirde bilgelik vasfı kazanacağını istek ve ihtiraslarını aklın egemenliği altına alarak da hareketlerine ahlâki bir yön verebileceğini ve insanın gerçek mutluluğa erişmesinin yolu felsefi düşünme ile gerçekleştirileceğini düşünür. (Güriz , 2020, s. 157)

Aristoteles'in genel hukuk anlayışına bakıldığında pozitif hukuk ağırlıklı olduğu düşünülse de *Retorik* adlı eserinde 'ikili hukuk' ayrımı yaptığı da görülür. Pozitif hukukun ideal bir ölçüye vurulmasını ve bunun da doğal hukuk olması gerektiğini ifade eder. Bu ölçüyü taşıyan doğal hukukun evrensel bir karakter taşıması ve bütün insanlar için geçerli olması sonucuna varmıştır. Aristoteles için önemli olan şey bu iki hukuk düzeni arasında gerçekleşen herhangi bir çatışma sonucunun doğal hukukun lehine çözülmesidir. Aynı eserde Aristoteles davalarda pozitif veya doğal hukukun uygulanmasının tarafların en yüksek yararları dikkate alınarak uygulanması gerektiğini ifade eder. (Işıқтаç, 2004, s. 77)

Devlet içerisinde ailenin, özel mülkiyetin tanındığı bir hukuk anlayışı olan Aristoteles'te 'denge' kavramı da önemli bir yere sahiptir. Bu kavram 'altın oran' olarak da isimlendirilirken sanat için de bir kriter haline gelmiştir. Ona göre toplumsal yaşam içerisindeki sivriliklerin törpülenmesiyle sistemin işleyebilirliğinin arttırılacağı düşüncesiyle orta sınıfın korunması gerektiğine inanmaktadır. Çünkü yoksulluk zorunlu itaate sürüklerken zenginlik ise sisteme başkaldırmaya götürebilir. Bu orta sınıfın toplumsal sistem içerisinde istikrarın garantisi olduğu düşüncesinin sebebidir. Toplumsal yaşam içerisinde insanlar arasında fiilen var olan eşitsizlikler ile siyasi anlamda kurulmaya çalışılan eşitlik arasında da bir denge oluşturulmalıdır. Önemli olan nokta aşırılıktan kaçınarak hak ve özgürlükler garanti altına alınmasıdır. (Işıқтаç, 2004, s. 78)

Aristoteles '*Siyaset*' adlı eserinde ihtilallerin nedenlerini ele almıştır. Ona göre, insanların zekâ, yetenek zenginlik ve karakter bakımından fiili eşitsizliğin siyasi ve hukuki eşitlik ilkesiyle uzlaştırılmaması ihtilallerin en önemli sebeplerinden biridir. Çünkü siyasi ve hukuki eşitlik ilkesiyle zekâ ve yetenek sahiplerinin hakları tanınmaz ise mevcut düzene karşı isyan başlar. Zekâ ve yetenek sahipleri kimselere de toplumu yönetme imkânı verilip siyasi ve hukuki eşitlik ilkesi bir tarafa atıldığında ise çoğunluk kendi haklarını güvence altına almak için yine mevcut düzene karşı ihtilâlde bulunur. O halde yapılması gereken şey, siyasi eşitlik ilkesine dayanarak insanlar arasında fiilen mevcut bulunan eşitsizliği uzlaştırmaya çalışmaktır. (Güriz , 2020, s. 160)

Aristoteles'in adalet anlayışı erdem anlayışına dayanmakla birlikte adalet ona göre bütün erdemleri içerisine alan ve yasaya uygunlukta ortaya çıkan en mükemmel erdem olarak tanımlanır. Ona göre adalet erdem bir parçası değil onun kapsamıdır ve adaletsiz de kötülüğün bir parçası değil bütünüdür. Aristoteles için birden fazla adalet anlamı bulunmaktadır. (Işıқтаç, 2004) Çünkü Aristoteles için gerektiği zamanda gerektiği şekilde davranışta bulunmak etik anlayışın en temel ilkesidir. (Çiçek , 2020, s. 4) O adaleti bir anlamda yasalara uygun olmaları şekliyle tanımlamaktadır. Günümüzdeki adaletin kanun

önünde eşitlik olmasının temelleri bu yaklaşıma yakınlaştırılmıştır. (Işıқтаç, 2004, s. 79) Aristoteles'e göre adalet evrensel ve özel adalet olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Evrensel anlamıyla adaletin yasaya uygun olması ve eşitliği gözetmesiyle ortaya çıkar. Yani yasaya uygun olan adil uygun olmayan ise adaletsiz olarak anlaşılır. Çünkü yasalar evrensel ve herkes içindir. Bu durumda adalet için kendi amacını içerisinde taşıyan ve bu nedenle de erdemlerin en önemlisi olduğunu söyleyebiliriz. Özel anlamıyla adalet ise kişilerin arasındaki ilişkilerde ortaya çıkar. Aristoteles bu noktada adaletin diğer erdemlerden farklı bir yönüne daha dikkat çeker. Adalet erdemini, kişi yalnız kendi kendinde değil başkaları için de kullanabilir. Buna göre biz adalet dışındaki erdemleri kendimizle ilgili kullanırken adaleti başkaları için kullanırız. Çünkü insan kendi kendine karşı adaletli veya adaletsiz olarak davranamaz ancak başkasına karşı adaletli veya adaletsiz davranılabilir. (Tanrıku) (Tanrıku)

Aristoteles için eşitliğin niteliksel yönü kadar niceliksel yönü de önemlidir. O adaleti, dağıtıcı adalet, düzeltici adalet ve hakkaniyet olarak üçe ayırır. Dağıtıcı adalet zenginliklerin veya payelerin taraflara eşit bir şekilde dağıtılması anlamına gelmektedir. Ancak Aristoteles'e göre bu payelerin dağıtılmasında mutlak anlamda bir eşitlik söz konusu değildir. Yetenek ve toplum içerisindeki durumuna göre insanlar eşit pay almalıdırlar. Diğer bir ifade ile farklı pozisyonda olan iki kişi ancak aynı payı alabilirler ve bu paylar hak ettiklerinden ne az ne de çok olması kaydıyla hakkaniyetli bir bölüşümü kastetmektedir. (Çiçek , 2020, s. 4) Bu adaletin amacı kişi ile toplum arasındaki ilişkileri düzenlemek ve insanların eşitsizliğine dayanarak orantılı bir eşitliği sağlamaktır. İnsanlar konumları itibarıyla eşit olduklarıncı eşit haklar verildiği takdirde yasa adaletlidir. Bu sebeple Aristoteles'e göre kişisel yetenek, özgürlük, maddi durum ve doğum bakımından oluşan ayrımlar eşitliğin kurulmasında dikkate alınması gereken etmenlerdir. (Işıқтаç, 2004, s. 81)

Denkleştirici adalet ise 'değiş tokuş' adaleti olarak da anılır. Aristoteles adaleti bakımından mutlak bir eşitliği kabul etmemesi sebebiyle bu adalet türünü 'eşdeğer' olan eşyaların insanlar arasında değiş tokuş yapılarak ihtiyaçlarının karşılanması olarak tanımlar. Nitekim toplumların oluşmasının temel sebepleri insanların farklı ihtiyaçlar doğrultusundaki taleplerinin giderilmesidir. (Çiçek , 2020, s. 8) Bu tür adalette önemli olan şey kişi verdiğiinden daha çok veya az almamalıdır. Yapılan herhangi bir zararın sonuçlarını ödeme ya da onarma yolu ile bozulan çıkar dengesini onarma salt eşitliğin bir gereği olmasının yanında ceza ile suç arasında da bir eşitliğin olması bu adalet türünün özelliklerindedir. (Işıқтаç, 2004, s. 80)

Hakkaniyette Aristoteles, adalet ve hakkaniyet kavramını incelemiş olmasıyla oluşturmuştur. Adaletli olan yasaya uygun olandır. Yapılıp edilenler pek çok olsa da yasaya uygun oluşu söz konusu olduğunda bu tekleşir çünkü yasalar geneldir. (Işıқтаç, 2004, s. 81)

Sonuç olarak Aristoteles, adaletli olan eylemin haksızlık etmek ile haksızlığa uğramanın ortası olduğunu adaletsizliğin dengedeki iki aşırı uç anlamına geldiğini ve yasaların da bu adaleti sağlamanın aracı ve güvencesi olduğunu savunmaktadır. Yöneticiler için sorumluluklarının sadece adaletin ve eşitliğin koruyucusu olduklarının bunun karşılığında ise onur ve ayrıcalık gördüklerini ifade etmiştir. Politik birliğin var olması ve adaletin tesis edilmesi için gerekli olan diğer bir kavram ise ‘dostluktur.’ Yani toplum içerisinde düzen ve mutluluğu sağlayacak olan politik yapının temel amacı dostluğu sağlamaktır. Bu dostluğu sağlamanın temel aracı ise adalet ve erdemdir. Yöneticinin yurttaşları arasında haksızlıkları engellemek ve ikili ilişkileri sağlıklı kurabilmek için adalet erdemine sahip olmalı ve bunu yurttaşlarına kazandırmalıdır. (Çiçek , 2020, s. 9)

4.5.3. Cicero

MÖ. 106-43 yılları arasında yaşamış ve gerçek adı Marcus Tullius Cicero’dur. Çok tanınan, zengin ve nüfuzlu bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Cicero döneminin en iyi eğitim kurumlarında eğitim almıştır. Romalı olan düşünürümüzün hayatına kısa bir göz attığımızda Roma statusu üyeliği, konsüllük ve genel valilik gibi devletin kademelerinde ve yaşadığı toplumun hayati sorunlarıyla meşgul olduğunu, keskin felsefi bakışı sayesinde Antik Yunanistan’da öğrendiği Stoacı felsefe ile Roma hukuku geleneğini birleştirerek hem hukukun hem de felsefenin gelişimine katkıda bulunmuştur. (Erçelik, 2008, s. 2) Bir düşünür, hukukçu, hatip ve yönetici olan Cicero halk için hangi yönetim tarzının ve hangi tür yasaların iyi ve hangilerinin kötü olabileceğini rahatlıkla sezebilmekteydi. Çok yönlü özellikleriyle Cicero felsefenin sorunlarına karşı da hukukçu gözüyle bakmış ve bu sorunları incelerken sürekli somut tarihi olaylar ve mevcut olan yasalardan örnekler vermiştir. Siyasal olaylarda bazen avukat olarak güçlü savunmalar yapmış bazen de savcı olarak ağır suçlamalar yapmıştır. Güçlü bir hatip olduğu için bu tür davalara ilişkin yazıları birer edebiyat eseri niteliğindedir. Bunlardan en tanınmış olanı ‘Catilina Suçlaması’dır. Bu özelliğiyle Cicero Romanın güçlü hukuk bilimi ile ilk çağın konuşma sanatını birleştirerek hukuka edebi bir estetik kazandırmıştır. Cicero hukuk ile alakalı düşüncelerini 1. Devlet 2. Yasalar 3. Görev adlı eserinde ele almıştır. O, diyalektik yazım şeklinin en mükemmel ve bilimsel yöntem olduğunu söyleyerek eserlerini Platon gibi diyalog şeklinde yazmıştır. (Öktem & Öz, s. 532)

Nitekim o Platon ile aynı adı taşıyan ve aynı konuları işleyen eserler yazmıştır. Ancak Roma'nın pratik bakış açısıyla Yunan'ın sadece düşüncede var olan ideal devlet tasarımını somut bir temele oturtmuştur. Cicero ideal devletin bu dünyadaki somut karşılığına, ideal devlet gibi ideal yasalarının da bu dünyada var olduğunu somut örnekler ile oluşturmaya çalışmıştır. (Erçelik, 2008, s. 60) Platon'un felsefesinden etkilenmiş ve eklektik bir yapılanma ile toplumsal farklılaşmayı devlet kavramı altına birleştirme çabasına girmiştir. Onun için devlet her şeyden önce halkın düzenlemiş olduğu bir sonuç olup devletin ortaya çıkmasının nedeni salt birlikte yaşama arzusundan kaynaklanmaz. Devletin evrensel adaletin gerçekleşmesi için istenen bir şey olduğuna inanmaktadır. (Işıқтаç, 2004, s. 96) Cicero'nun doğal hukuk anlayışında Stoacı öğretilerinin etkileri bulunmaktadır. Doğal hukuk anlayışının en temel kavramı 'doğa yasası'dır. Doğa yasası her şeyi meydana getiren faal neden olup bütün her şeyi içerisinde barındıran onlara ilahi bir şekilde kararlaştırdığı biçimlerin amaç ve işlevlerini vermektedir. Bunun yanı sıra doğa yasası evrensel, mutlak, genel geçer ve değişmez olup bütün insanların ruhuna işlenmiştir. Cicero özgünlüğünü doğal hukuk alanındaki düşünceleri ile değil doğal hukuka yaklaşımıyla elde eder. (Erçelik, 2008, s. 62) Ona göre hukuk doğadan kaynaklanır ve kendini insan aklına empoze eder. İnsan doğanın bir parçası olduğu için her doğa yasası akli bir zorunluluktur. Bu sebeple doğal hukuk evrensel olarak var olmuştur. Şu halde insan doğanın bir parçası olup ve doğanın da kendi içerisinde belli yasaları bulunduğu için hukukun ana ilkeleri bütün insanlar ve bütün zamanlar için geçerlidir. Cicero, doğal hukuku ele alırken Tanrı buyruklarından bahseder. Tanrı doğayı yasalar ile doğa da yasalarıyla yönetilir. Bu onun hukuku, dinsel özellikte gördüğü şekilde düşünmek yanlıştır. Onun dini görüşü felsefede tartışmalı olmasının yanında kabul edilen düşünce Pantheist olduğudur. (Öktem & Öz, s. 543)

Her insanda akıl bulunur ama önemli olan bunu kullanmaktır. Bu da akli yaşamın yönlendiricisi yapmak, hırs ve tutkudan arınmak ve belli bir kavrayışa sahip olmakla insanın siyasal olaylar ile ilgili net ve aşkın görüşe sahip olması demektir. Bu haliyle her akıl sahibi insan aklını gerektiği gibi kullanamaz. Cicero aklın üç temel işlevinin olduğunu dile getirir. Bunların ilki; bilgi edinme ve akıl yürütmeyi sağlaması, ikincisi, toplumun en küçük biriminden en geniş birimine kadar farklı toplulukların barış içerisinde yaşamasını sağlaması, üçüncüsü ise insanın ahlaksal bir erdeme sahip olmasını sağlar. (Erçelik, 2008, s. 90)

Son olarak da Cicero için doğa (natura), tanrı (deus), akıl (ratio) kavramları aynı şey olup birbirleriyle özdeştir. Doğa tanrıya, tanrı akla eşittir ve akılda bütün insanlarda bulunmaktadır. Doğru olan bu akla hakiki yasa da denilmektedir. Bu yasalar zamana ve mekâna göre değişmeyen, ebedi ve genelgeçer olmasının yanına insanı yapması gerekenlere

teşvik edip yapmaması gerekenlerden uzak tutar. Bütün insanların itaat etmesi gereken bu yasa hiçbir şekilde yürürlükten kaldırılamaz ve her yerde sonsuza kadar varlığını sürdürecektir. Yasaların ölümsüzlüğü ve bütün dünyayı sonsuza dek yönetmesi ile tanrının nihai akli ve düşüncesidir. Dolayısıyla hukuk insan istencinin bir eseri değildir. (Erçelik, 2008, s. 107)

4.5.4. Thomas Aquinas

Ortaçağ felsefesinin önemli düşünürlerinden, 1225-1274 yılları arasında yaşamış olan Thomas Aquinas insanı sözde Ortaçağ karanlığı'ndan çıkarıp kültür ve uygarlığı yeniden inşa etmeye çalışmıştır. Kendisinden önceki Hristiyan düşünürlerde olduğu gibi onun da amacı, tutarlı bir teoloji geliştirerek Kilise veya Kilise Babalarının öğretilerinde bulunan çelişiklikleri ortadan kaldırmak ve Hristiyan inancını sistemleştirmeye çalışmaktır. Dini motifler ile akli motifleri harmanlayan Aquinas, Hristiyan dünya görüşü ile klasik dünya görüşünü çağının ihtiyaçlarına göre yeni ve sağlam bir şekilde sentezini yapmıştır. Kendi felsefesini inşa ederken özellikle Aristoteles'ten en büyük yardımı almış ve birçok konuda düşüncelerini olduğu kabul etmiştir. (Cevizci, 2020, s. 337) Aristoteles'in birçok kavramını Aquinas yeniden biçimlendirmiş ve onun klasik 'ortacı' tutumunu benimsemiştir. Bu tutuma, 'ılımlı kavramsal realizm' denilmektedir. (Işıktaç, 2004, s. 108) Aristoteles'in felsefesi ile din dogmalarını uzlaştırma amacı içerisinde olan Aquinas, inanç ve akli uzlaştırma konusunda '*Summa Theologica (Teoloji Özeti)*' adıyla önemli bir eser yazmıştır. (Güriz, 2020, s. 171)

İnsanın doğuştan özgür ve eşit olduğunu amaçlı ve düzenli bir dünya görüşünü benimseyen Aquinas insanı ruh ve bedenden oluşan birleşik yapıda bir varlık olarak tanımlar. İnsan, bedeni ile dünyanın ruhu ile de tanrının bir parçası olduğunu ruhuyla doğal dünyanın üstüne yükselip mutlak hakikat alanına yükselebilir. Aklın insanı tanrıya götürdüğünü ve hakikatlerin kavranması için aklın yanı sıra imana gereksinim duyulduğunu savunan Aquinas, insanın tutum ve davranışlarının ölçütünün akıl olduğunu düşünmektedir. Bu şekilde akıl yasayı da oluşturur. Yasa Aquinas'a göre toplumu yönetme görevini üstlenen yöneticiler tarafından ortak yararı sağlamak amacıyla oluşturulan akıl emirleridir. Evrenin hiyerarşik bir yapıda olduğunun yanı sıra yasaların da hiyerarşik bir yapıda olduğunu savunmuş, hukuk felsefesini açıklarken dört türlü yasanın varlığından söz etmiştir. Bunlar:

1. Ebedi Yasa (Lex Aeterna) : Tanrısal akli yansıtır.
2. Tabii Kanun (Lex Naturalis): Doğal Hukuk, Tanrısal aklın akıl sahiplerine katılımı

3. İnsani Kanun (Lex Humana): Pozitif Hukuk, kapsam bakımından zamana ve şartlara göre değişen kanunlar olup amacı insanlara faydalı olup toplumu ilerletmektir. Ancak bu kanunun geçerli olması için adalet ilkesine uygun olması gerekmektedir. Thomas Aquinas bu kanunu tanımlarken, ‘İnsan topluluğunu yönetenler tarafından ilan edilen ve ortak yarara yönelen akli bir buyruk’ ifadelerini kullanır.

4. İlahi Kanun (Lex Divina): Kutsal metinlerde yer alan kanundur. (Işıқтаç, 2004, s. 113)

Hukuk normatif olup hiyerarşi içerisindedir. Her şeyin tanrının takdirine bağlı olması hasebiyle ebedi hukuka da tâbidir. Bu kanunlar arasında Aquinas en fazla insani kanuna uyulması gerektiğini ifade etmektedir. Çünkü pozitif yasalar yalnız toplum yaşamını yaşanmaz kılabilecek kötü davranışları yasaklamak için konulmaktadır. (Işıқтаç, 2004, s. 113) Ona göre insani kanunun temel nitelikleri şunlardır:

1. Aklın emri olmalı
2. Amacı ortak yarar olmalıdır.
3. Topluluk içerisinde egemen olan tarafından çıkarılmalıdır.
4. Son olarak ise kanun duyurulmalı yani ilan olunmalıdır. (Güriz , 2020, s. 172)

Aquinas, akıl sahibi varlıklara ebedi hukukun katılımı olarak tanımını yaptığı doğal hukukun, diğer hukukların doğal ya da ilahi hukuka uymaması halinde hukuk sayılamayacağını ifade etmiştir. (Wacks, 2017, s. 41)

Siyasi iktidar egemenlik gücünü tanrıdan alır ve bu iktidarın kullanılışı yeryüzündeki insanlara aittir. Yani yasaları yapma ve uygulama insanlara aittir. Ancak bu hak temsilciler aracılığıyla, ortak yarar için kullanılır. Yasalar sınıflamasını Aristoteles’teki gibi yapan Aquinas, bu sınıflandırmanın başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için güçlü bir devlet sistemi olması gerektiğini savunmuştur. Thomas Aquinas toplumda birliğin monarşiyle meydana gelmesi sebebiyle hükümet şekillerinden en iyisinin monarşi olduğuna inanmaktadır. (Işıқтаç, 2004, s. 114)

İnsanın kendisine yetmeyeceğinin bir göstergesi olarak insanın sosyal oluşu, onu hem bir aile hem de bir devlet kurmaya zorlamıştır. Thomas Aquinas’a göre özel mülkiyet tabii bir hak olmayıp pozitif hukuk düzeninin insanların mülk iktisap edebilmelerini ve mülk üzerinde tasarrufta bulunabilmelerini sağlamak en önemli görevlerinden biridir (Güriz , 2020, s. 173)

4.5.7. Fârâbî

MÖ. 870-950 yılları arasında yaşayan Fârâbî Türkistan'da bulunan Vesîç'te dünyaya gelmiştir. Türk asıllı olan Fârâbî doğduğu şehirde bir süre kadılık yapıp eğitim almıştır. Sayıları 120'yi bulan dağınık ve notlar şeklinde eserlerin sahibi olarak, ilk İslami felsefe ansiklopedisi sayılan et-Talim-üs-sani, el-Medinetü'l Fazıla, Al-Siyasa, Tahsilü's Sa'ade eserlerinin de yazarıdır. Ortaçağ İslam düşünce siyaset ve hukuk felsefesinde önemli bir yere sahip olan Fârâbî, kendi felsefesini oluştururken Aristo'nun felsefesini temel olarak almış ve buna Yeni Platoncu felsefe ve İslami inanç sisteminin unsurlarını ilave etmiştir. Özellikle Aristo felsefesine olan hâkimiyeti ile kendisine 'Muallim-i Sani' ünvanı verilmiştir. Uzlaştırıcı spritualizm doktrinini kurmuş, Yunan felsefesinin özellikle metafizik konusunu İslami düşünce ile uzlaştırmıştır. Bunların yanı sıra akıl yürütme teorisi oluşturmuş ve aklın hem mutluluğa erişmenin amacı hem de mutluluğun kendisi ve kaynağı olduğunu ifade etmektedir. (Işıktaç, 2004, s. 121)

Siyasi görüşlerinde Platon'un devlet görüşlerinden etkilenen Fârâbî, devlet yönetiminin entellektüellere verilmesi düşüncesiyle bilgiye verdiği önemi göstermektedir. Bunun yanı sıra toplumu da bilgi esasına dayanarak faziletli ve faziletsiz olarak ikiye ayırmıştır. (Işıktaç, 2004, s. 123) O, Siyaset felsefesini yalnızca filozof karakteri üzerine değil peygamber karakteri üzerine bina etmiştir. Düşünsel, siyasal ve sosyal parçalanmanın olduğu bir dönemde yaşayan Fârâbî, felsefesini oluştururken düşünsel ve toplumsal birliği sağlamayı ön planda tutmuştur. Fârâbî ilahi kaynaklı bir yasa etrafında siyasi otoritenin teşkilatlı bir toplum yapısını oluşturduğunu savunmaktadır. (Toka, 2018, s. 23)

Farabi, hukuk felsefesi görüşlerini oluştururken Orta Çağ siyaset felsefesinin odak noktası olan vahiy ve akılla şekillenen vahye dayalı bir dine ve bu dinin insan yaşamında ortaya koyduğu ilkeleri içeren ilahi yasaya göre yaşamını sürdüren bir topluma dikkat çekmektedir. O, klasik siyaset felsefesinde iyi yönetim, adil yasa, erdemli yaşam gibi öğretilerine dikkat çekmiştir. (Çini, 2022, s. 20) Farabi hukuka ilişkin görüşlerini, imam ve filozof olarak nitelendirdiği hukuk koyucuyu ilk yönetici ile eşit tutmakla temellendirir. O hukuku, peygamber aracılığıyla vahiy yoluyla insanlığa mesaj olarak tanımlar. Bu tanımla hukukun imayla çıkarılmadığı anlaşılmaktadır. Farabi'nin eserlerinde kanun koyucusunun filozof-peygamber olmasını şart koşmaktadır. Kanun koyucu 'düşüncesinin mükemmelliği ile kanunda var olan nihai mutluluğa ulaşma şartlarına sahip olma gücüne sahiptir. Kanunları koymadan önce felsefe ve hakimiyet sıfatında yetenekli olmalıdır. Aynı zamanda akli ve pratik erdemler ile kusursuz ikna etme yeteneği ve hayal gücü yeteneği kazanmalıdır. Kanun

koyucu nezdinde felsefe ne ise kitleler için meleke o anlamdadır. Dolayısıyla Farabi için imam, filozof ve kanun koyucu aynı anlama gelmektedir. (Rosenthal, 2005, s. 173)

Farabi'nin siyaset felsefesi ile ilgili eserleri genellikle ontoloji ile başlamaktadır. Bunun başlıca sebebi onun alem üzerindeki varlıklar arasında hiyerarşik bir yapı bulunduğuna ve bu yapının siyasi bir yapı ile yakından ilişkisinin olduğuna inanmaktadır. Farabi *Kitabul mille* adlı eserinde, alemdeki varlıkların her tabakasını ontolojik olarak ele almak yerine yönetim yönüyle ele almaktadır. Eserde, üç tabaka bulunmakta bunlardan ilki salt yöneten, ikincisi salt yönetilen, üçüncüsü ise hem yöneten hem de yönetilen varlıklardan oluşmaktadır. Farabi bu eserinde söz ettiği tabakalaşma yapısını insan organları arasında da görebileceğimize değinmektedir. (Toktaş, 2002, s. 248) Bu eserin yanı sıra Farabi *'el-Medinetü'l-Fazıla'* adlı eserinde, hakim uzuv gibi şehrin hakimini de kendine ait hususlardaki şehir cüz'ülerinin en mükemmeli olarak görmekte ve onun emrinde başka kimseler olduğunu ve bunların da başkalarını idare ettiğini dile getirmektedir. Eseri incelendiğinde onun hukuk felsefesi hakkındaki en özgün görüşü yaşanan dünya üzerinde hakim olan ve bütün insanlığı içerisinde barındıran bir dünya devleti fikridir. (Farabi, 2001, s. 81) Farabi'nin hukuk felsefesi ele alınırken göz önünde bulundurulması gereken nokta mutluluk meselesidir. O, bütün felsefesini mutluluğun bilinmesine, elde edilmesine ve insanlara kazandırılmasına' bina etmiştir. Hukuka ve siyasete olan ilgisinin amacı da insanları mutlu etmektir. Bu amaçla da siyaset ile ilgili olan görüşlerini *'Mutluluğun Kazanılması (Tahsilü's-Sa'ada)'*, *Mutluluk Yoluna Yönelme (Tenbih'Alâ Sebili's-Sa'ade)'* gibi eserlerde ele almıştır. Farabi hukukla alakalı görüşlerini salt teorik temele oturtmuştur. Hukuk konusunu 'din, mille, siyaset' vb kavramlar ile ele almış hukuk ile ilgili görüşlerini anlamak için bu kavramlara yüklediği anlamları iyi bilmek zorundayız. Bunun yanı sıra Farabi hukuku felsefe ilminin bir parçası olarak görmüş ve felsefenin alt dalı olarak konumlandırmıştır. (Çini, 2022, s. 24)

4.5.6. Jeremy Bentham

İngiliz Faydacı Okulu'nun en seçkin düşünürü olarak anılan Jeremy Bentham 1748-1832 yılları arasında yaşamıştır. Felsefi yaklaşımı ampirizm olarak isimlendirilirken o, faydacı teorinin ana ilkelerini sistematik bir şekilde ortaya koymuştur. Önemli yapıtlarını 1870-1890 yılları arasında ele alan Bentham, asıl önemini İngiliz düşünce tarihi içinde bir ilki başarısıyla yani felsefe okulu oluşturmasıyla kazanmıştır. Onun başlıca eserleri şunlardır: *'Hükümet Hakkında Bir Bölüm'*, *'Ahlak ve Yasama İlkelerine Giriş'*, *'Yasama Teorisi'*, *'Hukuk Bilimi Sınırlarının Belirtilmesi'*, *'Ahlak Bilimi'*. Rasyonalist bir reformcu olan

olmasıyla anılmış ve İngiliz hukukunun modernleşmesi konusunda sunduğu tavsiyeler büyük ilgi görmüştür. Hukuk reformu konusunda ihtiraslı bir şekilde çalışmasıyla bilinen Bentham, her şeyi fayda ölçüsüyle değerlendirmesi sebebiyle uygulama olanağı olmayan hukuk veya bir ahlak teorisini yararsız olarak görmüştür. O fayda ilkesinin insan davranışlarına yön verdiğini ve bu ilkelerin ahlâk alanında haklılığın ve haksızlığın ölçütü olmasının yanında hukuk ilminin de temel amacı olduğunu ifade etmiştir. (Güriz , 2020, s. 240)

Bentham hukuku '*Hükümran güç tarafından vazedilen veya benimsenen ve hükümran gücün egemenliği altındaki insanların davranışlarını düzenleyen kurallar bütünü*' olarak tanımlamaktadır. Bu tanımla hukuku adalet unsurundan tamamen soyutlamaktadır. Bentham hiçbir hukukun tabiattan gelmediğini bunun sebebinin ise hukukun her zaman ve her yerde devlet otoritesi ile yaptırıma bağlanılan bir kurallar bütünü olduğunu savunmaktadır. O, insanların sahip olduğu tabii haklarının olduğu görüşünü temelden noksan bir görüş olduğunu ve insanların toplumdaki veya devletten önce haklarının bulunduğu varsayımının yanlış olduğunu ifade eder. İnsanların devlete olan itaatini gerçek nedeni menfaattir çünkü devlet insanların mutluluğu için gerekli olup onların yararına olduğunu aksi halde devletsiz bir toplumda güven duygusunun bulunmadığını ifade etmektedir. Onun hukuk politikasının gerçek amacı sosyal fayda sağlamak yani toplumda ıstırap ve amaca en az bir şekilde sebep olmaktır. O hukukun toplumun mutluluğunu en yüksek dereceye çıkarması için dört amacının olduğunu dile getirmektedir. Bunlardan ilki 'Geçim araçlarını temin etmek', ikincisi 'Toplumda refahı yaratmak', üçüncüsü 'Eşitliği gerçekleştirmek', dördüncüsü ise 'Güvenliği sağlamaktır'. Bentham bu dört amaç içerisinde hürriyetten bahsetmez bunun sebebi ise hürriyeti güvenliğin bir belirtisi olarak görmektedir. Kanun koyucunun gerçekleştireceği bu dört amaç içerisinde en önemli olanı, güvenliği sağlamaktır. Çünkü güvenlik toplum mutluluğu için temel şarttır. Mutluluk her şeyi içeren bir emeldir, gözetim ve güvenlik ise mutluluğu elde etmenin en önemli şartıdır. (Güriz , 2020, s. 247)

4.5.5. John Austin

Bentham'ın öğrencisi olan 1790-1859 yılları arasında İngiliz pozitivizmin en dikkat çekici isimlerinden biri olan John Austin, yaşadığı dönemde içerisinde İngiliz hukukunu bulunduğu mantıki kaostan çıkarmayı temel amaç edinmiştir. Onun en önemli eseri '*The Province of Jurisprudence Determined*' i 1832' de yayınlamıştır. Bentham'ın Austin üzerindeki izlerini birçok anlayışında olduğu gibi hukuk anlayışının emirlere ve yasaklara dayanmasıyla da görmekteyiz. Kişilerin egemen güç tarafından tâbi olması gerekenlerin

bulunması yani her kuralın bir emir olduğunu ve emirin de davranışa yön vermesi gerektiğini emre uyulmaması halinde ise bir zarar görmesi gerektiğini dile getirir. (Wacks, 2017, s. 119)

John Austin'e göre, emir her ne kadar bir istek biçiminde veya istek bildiren olsa da onu istekten ayıran özellik emrin ifade ediliş biçimidir. Bir kuralın emredici olup olmadığı söyleniş biçiminden değil zor kullanmasından anlaşılır. (Işıқтаç, 2004, s. 235) Emrin muhatabı olmak içinde bir yükümlülük ve ödev altında bulunmak şartı bulunur. Çünkü emre karşı gelmek yükümlülük veya ödevini yerine getirmeme şeklinde olur. Emre karşı gelip yükümlülük veya ödevini yerine getirmediğinde ise bir yaptırımdan daha açık bir ifade ile emri yerine getirmek için zorlamadan söz edilebilir. (Güriz , 2020, s. 288)

Austin egemenliğin toplumsal ve ahlâki kurallar ile insani prensiplerle oluşturulmadığını ve de açıklanamayacağını savunur. Egemenliğin itaat etme eğilimi üzerinde temellendirmiş ve sosyolojik bir temele inşa etmiştir. Onun mutlak bağımsızlığa dair dört afi bulunmaktadır:

1. Aslidir. 'Yasama erkinin belirttikleri hükümsüz kılınamaz ve başka bir güce dayanmaz'
  2. Sınırsızdır. 'Yasallığı sınırsızdır'
  3. Tektir 'Asli ve sınırsız olan tek bir yasama vardır'
  4. Gelişilebilir 'Yasama erki insan topluluğu iradesinde ve geliştirilebilir'
- (Işıқтаç, 2004, s. 234)

Austin, sistemini yasa yapan kaynak açısından sınıflandırmaktadır. Bunlar:

1. Tanrının yasaları: Tanrı tarafından insanlar için konulmuş kesin yasalar olarak kabul ettiği yasalardır.
2. İnsanlar için insanlar tarafından konulan yasalar olup egemenler tarafından korunan haklardır. Bu kısım da ikiye ayrılır:
  - a. Pozitif hukuk: Siyasal egemenler tarafından verilip korunan yasaların insanlar tarafından kullanılmasıdır.
  - b. Pozitif ahlak: İnsan tarafından konulmuş olup yaptırıma bağlanamayan kurallardır. Austin bunlara 'kıyas yolu ile yapılmış yasalar' demiştir. (Işıқтаç, 2004, s. 236)

Austin'e göre pozitif hukuk ile adalet idesi arasında herhangi bir ilişki bulunmamaktadır. Onun hukuk felsefesinde hukukun adaleti gerçekleştirmek gibi bir amacının olmadığını hukuk biliminin yalnızca pozitif kanunlar ile ilgilendiğini dile getirir yani kanunların iyiliği ve kötülüğü sorunu hukuk biliminin dışında kaldığını ifade etmektedir. Pozitif hukuk, adalete uygunluk ve aykırılık ile ilgilenmez ve ideal hukuk ile net bir şekilde ayrılması gerektiğini düşünmektedir. Ona göre pozitif hukuk kuralının 'emir', 'yaptırım' ve

'ödev' gibi özellikleri bulunmaktadır. (Güriz , 2020, s. 290) Austin uluslararası hukukun da hukuk olmadığını bunun nedeni ise bu kuralları oluşturan belli bir egemenin olmayışı ve bu kurallara itaati tercih meselesi olması sebebiyle bu kuralların 'pozitif ahlâk' olduğu düşüncesindedir. (Işıқтаç, 2004, s. 239)

Son olarak Austin, egemenlik teorisini sadece güç kavramına dayandırmış, pozitif hukukun bir toplumda siyasal egemen tarafından vatandaşlara verilen emir, ödev, yaptırım şeklinde açıklamaktadır. Devletin gücünü sınırlayacak yüksek ilkelerin varlığını kabul etmemektedir. (Güriz , 2020, s. 294)

4.6. Hukuk-Dil İlişkisi

Toplumsal düzenin oluşmasında, bireylerin iletişim içerisinde olmaları temel ihtiyaç olup, iletişimin sağlanabilmesi için önemli olgu olan dile ihtiyaç bulunmaktadır. Varlıklar içerisinde dil yeteneği insana verilmiştir. İnsan, bu yeteneğini kullanarak düşünce-duygularını adlandırır ve anlamlandırmaktadır. En ilkel toplumlarda bile dil güçlü bir iletişim aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Düşüncelerimizin ve duygularımızın dil aracılığıyla somut bir hale geldiği alanlardan biri de hukuktur. Toplumlar yaşamı kolaylaştıran ve düzeni sağlayan dilin yanı sıra; din, ahlak, töre, hukuk gibi kurallar bulunmaktadır. Emredici kurallar bütünü oluşturur hukuk, kurallara uyulmaması takdirde cezayı ön görmektedir. Adaletle yönelik yaşam düzeni olarak tanımlanan hukuku var eden temel olgu dildir. (Gaddar, 2020, s. 261) Hem ideolojik tartışmalar hem de yürütülen muhakeme ve uygulamalarında ele alınması gereken alet dildir. Hukuk dili, dilsel bağlam içerisinde açıklama, tanımlama ve yorumlama sorunu ile karşı karşıya kalmaktadır. Hukuk uygulayıcısının hukuk metnini temele almasının yanında toplumsal pratikte bulunan bazı yorumlamalara da dikkat etmesi gerekmektedir. (Türkmen Birlik, 2021, s. 442)

İnsanın varoluş çabası içerisinde kendini anlama ve anlatma ihtiyacı zaruri hale gelmiştir. Bu nedenle ortaya çıkan dil, meslek gruplarına göre farklılaşmaktadır. Söz konusu meslekler ile ilgilenmeyen kişilerin anlamlandırmakta zorlanacağı hatta imkânsız olabilen, gündelik dilde kullanılmayan sözcükler hâkim olmuştur. Bu mesleki diller hukuk dili, tıp dili, öğretmen dili vb. gibi. Bu dillerden gündelik dilde hiç kullanılmayan veya gündelik anlamların dışında kullanılan sözcük gruplarının olduğu hukuk dilinde ancak bu alanda uzman kişilerin anlayabileceği ve kullanabileceği kendine ait sözcükler bulunmaktadır. Hukukta, kişi kavram bilgisi kadarıyla olayları anlar ve çözmeye çalışır. Onların kullandığı ağır ve gösterişli dil ile gündelik dil arasında uçurumlar bulunmaktadır. Türk hukuk dilinde, Arapça ve Farsça kökenli birçok kelime gruplarının bulunması ile gündelik dilde hiç kullanılmayan

veya nadir kullanılan kelime gruplarının varlığı, iletişimi zorlaştırıp aksaklıklara neden olmakla birlikte, anlama belirsizlik katarak iletişimde muammalık oluşturmaktadır. Dilde yabancı kökenli kelime gruplarının bulunmasıyla dil ve düşünce arasındaki uyum bozulmaktadır. Bu, ezberci öğrenme yöntemini ortaya çıkarmış ve gereksiz çaba ve zaman kaybını beraberinde getirmiştir. Dilin tarihi boyunca sürekli gelişip ve değişmesine rağmen hukuk dilinde hala bu belirsizliğin bulunmasıyla dilin tutucu bir dil olduğunu göstermektedir. (Gaddar, 2020, s. 271)

‘Dil kusurlu olursa, sözcükler düşünceyi iyi anlatamaz; düşünce iyi anlatılmazsa yapılması gerekenler iyi yapılamaz, töre ve kültür bozulur, adalet yanlış yola sapar, şaşkınlık içine düşen yurttaş ne yapacağını bilemez, bunun içindir ki; hiçbir şey dil kadar önemli değildir.’ (Gaddar, 2020, s. 262)

Hukukun, bir toplumsal fenomen olarak ortaya çıkması, normların, kavramların ve kuralların mevcut sosyal pratiklerle tasvir edilmesiyle anlaşılabilir. Bunun nedeni ise toplumsal anlam ve değerlerin belli bir topluluğun pratiklerinin ürünü olarak görülmesidir. Bu pratiklerin hukuk ile kurduğu ilişki dilin anlam boyutu üzerinden inşa etmiştir. Hukuk yorum bağlamıyla dil ve anlam üzerine kurduğu zorunlu ilişki onun toplumsal yaşamın bir biçimlendiricisi olması sebebiyledir. Austin, Wittgenstein gibi düşünürlerce dilin toplumsal kişiliğinin ve oluşturduğu etkenlik olanağının araştırılması ve öneminin ortaya konması gerekmektedir. Hukuk dilinde yorumlama ediminin bir zorunluluk olarak ortaya çıkmasının sebebi, bir yasanın hazırlanması esnasında mevcut durumların hepsini göz önünde bulundurabilmenin imkânsızdır. Her ne kadar yasa, kesin ifadeler ile yazılmış olsa da zorunlu bir muğlaklığı bünyelerinde taşımaları ve yeni bir toplumsal pratiğin mevcut hukuksal bir çerçeveye uyarlanması gerekmektedir. (Türkmen Birlik, 2021, s. 448)

Farklı uluslar ve kültürlerde hukuk dili de farklıdır. Epistemik duyum bağlamında ortak bir hukuk dili paylaşmamaktadırlar yalnızca pratik hukuk iletişimde teknik dilleri kullanmaktadırlar. Hukuk dilinin kullanıcıları bağlı buldukları kültüre ve sosyal gruba bağlı olması, dilin belli sosyal grupların üyesi olan kendi mesleki kültürleri için faaliyet gösteren hukukçuların iletişim araçlarından biri olması sebebiyledir. Sonuç olarak anlaşılıyor ki, hukuk dilinin birçok farklı yönlerinin bulunması genel bir bakış açısıyla özel amaçlı dilin ve doğal dilin işlevsel bir türü olarak söz dizimsel, biçimsel, anlamsal ve faydasal yönleriyle ilgili belirli özelliklerinin kendisinde barındırdığını kabul ederiz. (Husa, 2017, s. 99)

4.7. Hukuk - Adalet İlişkisi

Toplumsal ilişkileri düzenleyen devletin yetkili organlarınca ortaya konulan ve devlete bağlı olarak zorunlu ve maddi bir yaptırıma bağlı olan kurallar bütünüdür. (Kayar & Üzülmez, 2006, s. 17) Hukukun tanımı bir kültür kavramı olup değerlere bağlı bir gerçeklik olarak kabul edilir. Onun idesine yönelmekle yapılır ve bu idenin adalet olduğu savunulur. (Radbruch, 2015, s. 144) Hukuk kelimesinin kullanıldığı bağlam itibarıyla ne anlama geldiğini önceki başlıklarda ele almıştık. Bu başlık altında adalet ile olan ilişkisini inceleyeceğiz.

Hukuk içerisinde en çok tartışılan kavramlardan biri 'adalettir'. Toplumsal ilişkileri düzenlemeyi amaçlayan hukuk kurallarının yerine getirmeyi istediği herhangi bir düzen değildir. Adalet uygun olarak oluşturulan düzen nihaidir. Adalet ile hukuk arasında üç tür ilişki bulunmaktadır. Bunlardan ilki 'adaletin hukukun son amacı olarak ele alındığı', ikincisi 'adaletin hukukun bir fonksiyonu olduğu', üçüncüsü 'hukuku meydana getiren başlıca unsurlardan birisi' olduğudur. Bu haliyle adalet hukukun hem amacı hem fonksiyonu hem de bir unsuru olarak ortaya çıkmaktadır. Asıl olarak adalet, hukukun en temel prensiplerinden biri olmalıdır. Adalet, toplumun ahlak anlayışından ortaya çıkmakla, insani ilişkilerin üzerinde bulunarak onlara yol göstermektedir. Hukukun temel normu sayılan adalet, diğer bütün hukuk normlarıyla uyumlu olmak zorunludur. Bilindiği gibi hukukun varlık nedeni adaleti sağlamaktır. Mevcut düzeni oluşturup onu korumayı sağlarken veya mevcut düzeni değiştirip meşrulaştırırken adalet başvurulur. Dolayısıyla adalet mevcut düzenin korunmasına yararlı bir nitelik taşımaz. (Kılınç, 2013, s. 33)

İnsan, adalette yalnızca ahlaki olanın görünümünü görmek ister. Çünkü adalet bir erdem olarak gözlemlendiği sürece herkese hakkı olanı vermek için irade kullanır. Objektif adalet bu şekilde meydana gelmektedir. Bu tıpkı hakikat ve gerçeklik arasındaki ilişkiye benzerdir. Sonuç olarak hukukun ideal yönü adaletli olması ve bu yönün ona bir kültür kavramı kazandırarak gerçekliğe ulaşmasına katkı sağlamaktır. (Radbruch, 2015, s. 146)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MANTIK VE HUKUK İLİŞKİSİ

1. MANTIKTA KULLANILAN AKIL YÜRÜTME METOTLARI

Mantıkta kullanılan akıl yürütme metotları veya çıkarım metotları diye ifade edilen ilkeler, farklı kaynaklarda farklı sayıda ve farklı çeşitliliklerde ele alınmaktadır. Biz burada birçok kaynakta ele alınan bu metotları derleyip, özet şekilde maddeler haline getirmeye çalıştık.

1.1. Özdeşlik İlkesi

Mantık ilkeleri, aklın ilkeleri ya da varlık ilkeleri diye anılan bu dört ilke esasında sadece hukukta değil, felsefede, mantıkta hatta bütün bilimlerde kullanılan ve olmazsa olmaz prensiplerdir. Ancak hukuktaki kullanım biçimleri, diğer çıkarım metotlarından farklı olarak, hukuk ilmi için, temel argümanların kendisine dayandığı prensipler olarak kabul edilmek zorundadır. Dolayısıyla bu ilkeleri bu başlık altına almamızın sebebi, hukukta kullanılma biçiminden kaynaklıdır. Bu konuyu çalışmamızın mantıkla ilgili olan birinci bölümde ele aldığımız için, burada sadece tanımlarını vererek özellikle hukuk biliminde kullanılan biçimiyle kıyaslanarak verilecektir.

Özdeşlik ilkesi, bir şey ne ise odur. Mantıksal ifade ile, A', A' dır. Hukukta ise, Her bir vakıanın kendisi olması, onun herhangi başka hiçbir şey olamaması anlamına gelir. (Serozan, 2012)

1.2. Çelişmezlik İlkesi

Birbirini tutmayan iki yargıdan birisinin yanlış olması anlamına gelir. Başka bir deyişle, hiçbir önerme aynı zamanda hem beyaz hem siyah olamaz. Hukukçunun anlayacağı dille: Bir eylem hem hukuka uygun hem hukuka aykırı olamaz.

1.3. Üçüncü Halin İmkansızlığı

Belirli bir olgunun ya bu ya da şu olabilmesi ama üçüncü (başka) bir şey olamaması demektir.

Bu üç temel ilkenin yanı sıra Leibniz pozitif bilimlere özgü olarak dördüncü bir ilke daha eklemiştir. 'Nedensellik' olarak adlandırılan bu ilke, nedensiz hiçbir olgunun olmadığını ele alır. (Serozan, 2012, s. 2433)

Aristonun biçimsel olarak ele aldığı mantığın üç temel ilkesini hukuk alanına şu şekilde aktarabiliriz: Bir varlık hak ehliyetine sahiptir ya da değildir, bunun ortası

bölümselliği olamaz. Ölüm sonrası kişilik düşünülemez ve eksik hile diye bir olgu ya da kavram söz konusu olamaz. (Serozan, 2012, s. 2434)

1.4. Tümdengelim

Tümelden tikele doğru gidilerek hüküm çıkarma yöntemi olarak bilinen bu akıl yürütme metodu klasik mantıkta en çok kullanılan muhakeme formudur. Mesela,

Bütün zekiler başarılıdır.

Ali zekidir.

O halde Ali de başarılıdır.

gibi.

Aristoteles'in mantığında ağırlıklı olarak bulunmaktadır. (Mehmedoğlu, 1993, s. 13)

Bu metotta zihin genel bir önermeden tikel bir önermeye doğru bir çıkarımda bulunur. Tümdengelim yönteminde hükümler kapalı-dünya modeli ile oluşturulur. Yani kurallar kapalı dünya içerisinde tutarlılık halindedir. Bunun yanı sıra tümdengelim yöntemi monoton bir yapıya sahiptir. Bunun sebebi; bir çıkarımda yeni bir önerme eklenmesi ile sonucun değişmemesi halinde monotonluk kazanır.

Bütün insanlar ölümlüdür.

(I) Sokrates bir insandır.

(II) O halde Sokrates ölümlüdür.

Şimdi bu önermeler kümesine yeni bir önerme ekleyelim:

(I) Bütün insanlar ölümlüdür.

(II) Aristoteles bir insandır.

(III) O halde Aristoteles ölümlüdür.

Görüldüğü gibi yeni bir öncül eklenen bu akıl yürütme modelinde sonuç monoton olarak genişlemiştir. (Altuntaş, 2021, s. 251)

1.5. Tümevarım

Zihnin tikelden tümele doğru olan hareketidir. Bu akıl yürütmede bütünüün parçalarının hepsine bakılarak bütün hakkında verilen hükümdür. Bu şekilde oluşturulan tümevarım tam tümevarımdır. Tümevarımın diğer bir şekli ise eksik, büyültücü veya bilimsel tümevarımdır. Bu tümevarım şeklinde bütünüün parçalarının hepsini tek tek sayarak değil, parçalarının bir kısmını sayarak verilen hükümle ortaya çıkar.

Pazartesi, salı, çarşamba, perşembe, cuma, cumartesi, pazar günlerinin her biri 24'er saattir.

Pazartesi, salı, çarşamba, perşembe, cuma, cumartesi ve pazar haftanın bütün günleridir.

Öyleyse haftanın günleri 24 saattir.

Eksik tümevarım;

Arşimend, suya batan birkaç cismi gözlemleyerek, bundan meşhur kanununu çıkarıyor. 'Bir sıvıya daldırılan bir cisim, aşağıdan yukarıya doğru bir itme kuvvetinin etkisindedir. Bu kuvvet cismin taşıdığı sıvının ağırlığına eşittir.'

Eksik tümevarıma ilk defa dikkatleri toplayan Bacon, genişleten ise Stuart Mill'dir. Deneysel bilimlerin kullandığı tümevarım çeşidi olarak bilinir. Bu iki tür tümevarım çeşidinde, ilki olan tam tümevarım çeşidinde sonuç zorunludur, eksik tümevarım çeşidinde ise sonuç muhtemel olarak ortaya çıkmaktadır. (Öner , 2020, s. 192)

1.6. Analoji

Akıl yürütme metotlarından biri olan analogide, iki şey arasında olan benzerliğe dayanarak bunlar arasında birisi hakkında verilen hükmü diğeri için de vermesi olarak tanımlanmaktadır. Yani görülen ve bilinen bir hükümden benzerlik sebebiyle görünmeyen ve bilinmeyen bir olaya hüküm vermektir. Özelden özele akıl yürütmedir. Örneğin:

Yer gezegeninde atmosfer bulunmaktadır ve üzerinde canlılar yaşar.

Marsta da atmosfer vardır.

Öyleyse Marsta da canlılar yaşayabilir.

Gazali'ye göre analogi, "bilinmeyenin bilinen ile değer kazanmasıdır. Yani bir tikel hakkında verilen hükmü, diğeri bir tikel hakkında da vermektir. (Gazzali, 1989, s. 161)

Mantıkta analoginin dört unsuru bulunmaktadır. Birincisi; Müşebbeh (benzetilen), ikincisi; Müşebbehü'n-bih (kendisine benzetilen), üçüncüsü; İlet (neden, ortak anlam), dördüncüsü; Teşbih (benzetme). (Öner, 1996, s. 199)

Analojinin bir akıl yürütme olup olamayacağı konusu tartışmalıdır. Çünkü analogi bir yönüyle dedüksiyon bir yönüyle tümevarımın kullanım biçimini içermektedir. Burada iki türlü akıl yürütme bulunmaktadır:

1. Birbirine benzeyen iki olgunun aynı yapıda olmasına doğru olan harekettir. Bu tümevarımdır. Örneğimizde Yer ve Mars'ta atmosferin bulunduğu aynı yapıdadır. Bunun hükmü verilirken tümevarımsal bir akıl yürütme ile olur.

2. Bu harekette yapılardan zorunlu bir sonuç çıkmasıdır. Bu da dedüktif bir yolla olur. Mars'ta hayat vardır hükmü atmosferin varlığına sıkıca bağlanmıştır. Dolayısıyla yalnızca bu şekilde olan genel bir hükümden sonuç çıkarılabilir. Öyleyse analogi için 'tümevarıma

dayanan bir dedüksiyon' şeklinde bir tanım yapabiliriz. Fakat bu varsayımsal bir dedüksiyondur. Dayandığı genel fikir varsayılmış ama ispat edilmiş değildir. Bu nedenle analogi için verilen hüküm zorunluluğu gerektirmez. (Öner, 1996, s. 175)

2. HUKUKTA KULLANILAN AKIL YÜRÜTME METOTLARI

2.1. Kıyas

Hukukta 'kıyas' kavramı, bir hukuki düzenlemede benzer durumlarda uygulanılan bir prensiptir. Yani benzer durumlarda benzer bakış açıları oluşturularak uygulanmaktadır. Uygulama esnasında dikkat edilen şey ortak unsurdur. Şöyle ki; kanunda bir durum hakkında var olan hüküm, bu şey dışında kalan diğer şeyler hakkında hüküm bulunmadığı esnada kıyaslama yapılır. Hükmün konuluş sebebine göre ikinci durumda ortak bir neden var ise, hakkında hüküm bulunmayan durum, hakkında hüküm bulunulan durumun hükmüne tâbidir. Bu şekilde yapılan akıl yürütme olayına 'kıyas (analogia, argumentum a simili)' denir.

Hukuk bilimcisi için kıyas dışında kullanılan akıl yürütmenin başlıca mantıksal araçlarını şu şekilde sıralayabiliriz: Ayrıştırıp çözümleme (analiz), birleştirme (sentez), karşılaştırma (comparison), örnekleme (analoji), sınıflandırma (classification), soyutlama (abstraction), genelleme (generalisation), somutlama (concretisation), özelleştirme (specialisation), tümden gelim (deduction), tüme varım (induction), ilke çıkarsama, varsayım üretme, ilksav/belit (aksiyom) yaratma. Biz bu araçları konumuz dahilinde olmadığı için isimlerini zikretmek ile yetineceğiz.

2.1.1. Hukukî Kıyasın Unsurları

Hukuktaki akıl yürütmenin dört temel unsuru bulunmaktadır. Bunlar;

a. Kıyaslanılan Şey (Asıl): Kıyaslanılan şey hakkında kanunda açıkça hüküm belirtilmektedir. Fıkıh usulünde buna 'asıl' denilmektedir.

Kural: Kapalı alanda sigara içmek yasaktır.

Mesele: Kapalı alanda pipo içilmesi de yasak mıdır?

Buradaki 'sigara' kıyaslanılan şeydir ve kendisi hakkında kanunda açık hüküm bulunmaktadır.

b. Kıyaslanılan Şey Hakkında Hüküm (Aslın Hükmü): Yukarıdaki örnekte 'sigara içmek yasaktır.' kuralı kıyaslanılan şeyin hükmüdür. Yani kuralda açıkça belirtilen hükümdür.

c. Kıyaslanan Şey (Fer'î): Kurallarda açıkça hükmü belirtilmeyen ve kıyaslanılan şeye benzetilen şeydir. Kıyaslanan şey fıkıhta 'fer'î' olarak isimlendirilmektedir. Kıyaslanan

şey hüküm olarak kıyaslanılan şeyin hükmüne tâbidir. Örneğimizdeki kıyaslanan şey ‘pipo’dur.

d. Sebepe Ortaklığı (İllet-i Camia, Ratio Communis): Kıyaslanan şey ile kıyaslanılan şey arasında ortak sebep bulunmak zorundadır. Yani bu iki şey arasında hükmün konuluş amacı ve sebebi aynı niteliği taşımış olmalıdır. Örneğimizdeki sebep ortaklığı ‘sigara içmenin yasak olması’ hükmünde sigara içimi sırasında çıkan dumanın insanları rahatsız etmesidir. Bu neden pipo için de geçerlidir. Çünkü pipo da sigara gibi içildiğinde duman çıkarır ve insanları rahatsız eder. Fıkıh usulünde buna ‘menat-ı hüküm’ denir. (Gözler, 2020, s. 368)

2.1.2. Hukukî Kıyasın Şartları

a. Kıyasın Uygulanması için Hakkında Düzenleme Olmayan Bir Olay Olmalı

Kıyas tanım itibariyle hakkında hüküm bulunmayan bir duruma hüküm bulmak için yapılmış olan bir akıl yürütmedir. Yani kıyasın olması için ilk şart ortada bir hukuki sorunun olması, ikinci şart ise bu sorun hakkında yasada düzenlemenin olmamasıdır. Dolayısıyla olay hakkında kanun boşluğu olmalı ve bu olay acil çözülmesi gereken bir konu olmalıdır. Kıta Avrupası Hukuk Sisteminde olay hakkında düzenlenen bir hüküm bulunmamalı ve bu olay ile önemli bir benzerlik bulunması şartı aranmaktadır. Yani kıyas yönteminin uygulanabilmesi için olay hakkında bir düzenlemenin olmaması şartı aranmaktadır. Bu nedenle kıyas yöntemini uygulamadan evvel, olay hakkında özel ya da genel bir düzenleme olup olmadığı dikkatli bir şekilde araştırılmalıdır. (Altuntaş, 2021, s. 153)

b. Kıyas Yönteminde Kıyaslanan ile Kıyaslanılan Özdeş Olmamalı

Bu kuralda kıyaslanan ile kıyaslanılan arasındaki tam benzerlik olması halinde yani karşılaştırılan şeylerin özdeş olması halinde; bu şeyin kendisi asıl olur ve böylece kıyasa gerek kalmaz. (Gözler, Hukuka Giriş, 2020, s. 368) Bu şekilde olan olay doğrudan hüküm çerçevesinde çözümlenir. Kıyas yönteminin uygulanabilmesi için kıyaslanılan olayın kıyaslanan olay ile arasında uygun bir benzerliğin olması gerekir. (Altuntaş, 2021, s. 154)

c. Uygulanacak Hüküm Kıyaslanan Şeye Mahsus Olmamalı

Bir kıyasın uygulanabilmesi için kıyaslanan şeye bağlanan hükmün yalnızca o şeye mahsus bir hüküm olmaması gerekir. Eğer hüküm o şeye özgü olarak konulmuşsa, bu hüküm kıyas yolu ile farklı bir duruma tatbik edilemez. Daha farklı bir ifade ile asıl, dünyada tek bir şey ise kıyaslanabilecek bir şey mümkün değildir. Hükümde belirli bir kişi veya belirli bir

durum hakkında konulmuşsa bu hüküm o kişi veya durum dışında başka bir olay ile kıyas yapılamaz. (Gözler, 2020, s. 369)

d. Aslın Hükümü İstisnai Bir Hüküm Olmamalı

Kural olarak istisnai olan hükümlere kıyas uygulanmaz. Çünkü istisnai olan hüküm genel bir hükümden ayrıktır. Kıyasta hüküm genel kurallar çerçevesinde çözümlenir. Dolayısıyla istisnai hükümde kıyas yapılacak bir durum söz konusu değildir. (Altuntaş, 2021, s. 155) Kıyas, durum hakkında hüküm bulunmayan bir şeye uygulanacak hükümü tespit etmek amacıyla uygulanır. Söz konusu olan durum hakkında istisnai bir hüküm ile kıyas uygulanamaz fakat genel hüküm ile uygulanır. Başka bir ifade ile istisnai hükümler dar yorumlanır ilkesine tabi olup istisna içeren hükümler genişletilerek uygulanmaması gerekir. (Gözler, 2020, s. 368)

e. Kıyasın uygulaması ödev yükleyen ve kişi hak ve özgürlükleri sınırlandırıcı nitelikte olmamalı

Pozitif hukuka göre kıyas hukukta düzenlenmemiş bir olayın önemli benzerliklerin bulunduğu bir kuralın kapsamı altına girme çabasıdır. Benzer görülen kural ise nitelik gereği kişi hak ve özgürlükleri sınırlandıran veya ödev yükleyen bir yapıda olmaması gerekir. Dolayısıyla ele alınan düzenlemenin niteliği kıyasın uygulanmasına izin vermelidir. Bahse konu olan bu şart kıyasın anayasal sınırını teşkil eder. Bu sebeple kıyas ceza ve vergi hukukunda yasaklanmıştır. Bahsettiğimiz kurallar sonucunda kişi hak ve özgürlükleri sınırlandırmayan ve kişiye ödev yüklemeyen bir düzenleme ancak kıyasın konusu olabilir. Diğer yandan bazı durumlarda kıyas yöntemine başvurulması esnasında bir taraftan kişinin hak ve özgürlüğünü kısıtlamış olmasının yanında diğer bireyin haklarını korumuş olabilir. Bu şekilde olan durumlarda kişiye yükümlülük yükleyecek veya kişinin hak ve özgürlüğünü kısıtlayacak olan kıyas her zaman tartışmalara sebep olmuştur. (Altuntaş, 2021, s. 156)

f. Bir şeyi zikretmek diğerini dışlamaktır '*Expressio Unius Est Exclusio Alterius*' ilkesi geçerli olduğu bir hüküm olmamalı

Özellikle kamu hukukunda 'bir şeyi zikretmek, diğerini dışlamaktır' kuralının geçerli olduğu alanlar mevcuttur. Bu şekilde olan durumlarda yasa koyucu 'sadece veya yalnızca' gibi kelimeler kullanmasa bile yasada zikredilenler dışında kalan kişilerin, yerlerin veya yetkilerin bilerek dışlanması anlamına gelmektedir. (Altuntaş, 2021, s. 157) Kıyas yapıldığında kanun koyucunun bir şey hakkında koyduğu hüküm başka bir olaya uygulandığında söz konusu olan ilkeyle çelişmiş olmaktadır. Bu ilke hakkında Anayasamızın 54. Maddesini örnek gösterebiliriz. 'İşçiler, grev hakkına sahiptir.' hükmüne göre grev hakkına yalnızca işçiler sahiptir. Hükümde 'yalnızca veya sadece gibi' kelimeler kullanılmasa

da düzenlemenin yalnızca işçileri kapsadığı diğer sınıfların dışlandığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Sonuç olarak bu hükme kıyas yapılarak uygun benzerlikler gösterilerek diğer memurların da bu hakka sahip olması söz konusu olmaz. (Gözler, 2020, s. 371)

g. Kıyasın uygulanması istisnai bir durumdur.

Kıta Avrupası Hukuk Sisteminde kıyas olağan bir akıl yürütme yöntemi olarak algılanmamaktadır. Yani kıyasın yapılabilmesi için öncelikle kanun metninde bir boşluğun varlığı olması gerekir. Dolayısıyla kanun metninde bir olay hakkında kuralın olması olağan, kuralın yokluğu ise istisnai bir durumdur. Haliyle bir boşluk doldurma aracı olan kıyas yönteminin kullanılması istisnai bir durum sayılmaktadır. Kıyas kullanımında üç farklı ihtimal söz konusudur. Birincisi kıyasın açıkça yasaklanması, ikincisi kıyasın yapılmasına izin verilmesi, üçüncüsü ise yasa koyucunun bu konuda sessiz kalmasıdır. Birinci ve ikinci ihtimalde yasa koyucunun apaçık ifadesi bulunduğundan dolayı bu iki ihtimal hakkında herhangi bir tartışma söz konusu değildir. Üçüncü ihtimalde ise yukarıdaki başlıklar da göz önünde bulundurularak kıyasın yapılabileceğini söylemek mümkündür. (Altuntaş, 2021, s. 158)

2.2. Mefhum-u muhalefet (Aksiyle Kanıt)

“Bir hukuk kuralında belirli bir şey hakkında bağlanan hükmün tersinin, kuralda hükme bağlanmayan şeyin karışıtına uygulanması demektir. Aksi ile kanıt bir hukuk kuralının bir durumun belirli özelliğini dikkate alarak düzenleme yaptığı alanlarda uygulama imkânı bulur. Yani bir hukuk kuralı belirli özelliğini dikkate alarak o hukuki duruma belirli bir sonuç bağlamışsa, bu özelliğin dışında kalan bütün diğer durumlar bu sonucun aksi hukuki sonuçlara tabii olurlar. Zira belirli hipoteze münhasır bir norm koymak, başka hipotezleri aksi norma bağlamak anlamına gelir.” (Gözler, 2020, s. 378)

Aksi ile kanıt her durumda yapılamaz. Bir normun yorumlanmasında aksi ile kanıtın kullanabilmesi için bir şeyi kabul eden diğerini inkâr ediyor olması söz konusu olmalıdır. Yani sadece kanun koyucunun bir durumun muayyen bir niteliğine özel olarak yaptığı düzenlemedir. Bir argümanda ‘sadece’, ‘yalnızca’ gibi sınırlayıcı ifadeler kullanılıyorsa veya anlam itibariyle bunu içeriyorsa bu kural hakkında aksi ile kanıt kullanılır. Bunun yanı sıra sınırlandırıcı ifadeler ile belirli yükümlülükler getiren hukuk kuralına da uygulanır. Bu akıl yürütme, hukukta ‘yasaklanmayan davranışlara müsaade edilmiştir’ prensibiyle hareket etmiş suçu belirli olan bir fiilin aksinin suç olmadığı kuralını ortaya çıkarmıştır. Bu kuralın özellikle ceza hukukunda çokça emsalleri bulunmaktadır. Bu akıl yürütme şekli, bir şeyin konulması,

diğer şeylerin hariç tutulduğu anlamına gelen ilkesinin geçerli olduğu durumlarda uygulanmaz. Bunun sebebi kanun koyucunun bazen yalnızca bir şeyi zikretmesi diğer şeyleri sınırlandırdığı anlamına gelmemektedir. (Gözler, 2020, s. 378)

Hukukta kullanılan bu çıkarım metoduna benzer bir metot, mantıktaki aks kıyâsı diye anılan ve mantıktaki hulfi kıyâsa karşılık gelen bir çıkarım yöntemidir. Hulfi kıyâs ise, “*ispat istenen önermenin karşıt halinin imkansızlığını göstererek ispat edilmesi istenenein doğruluğuna hükmetmektir.*” (Emiroğlu, Klasik Mantığa Giriş, 2014, s. 174) şeklinde tanımlanır. Bu kıyas türü mantikî kıyâs türlerinden olan bitişik seçmeli kıyaasın bir şeklidir. Bu konuda Fenârî, bu kıyas türünün mantıkçılara göre “karşıtının lazımlını çürütmek suretiyle sonucu ispat etmek” anlamında kullanıldığını, ancak usûlcülere göre bu kıyâs türünün “karşıtının lazımlını değil bizzat sonucun karşıtını iptal etmek” olduğunu belirtmektedir. (Yıldırım, 2014)

2.3. Evleviyet (Öncelik)

Bu akıl yürütme sisteminde çok olanın içinde azın bulunabileceği “*daha önemli olan bir durum için kabul edilen bir hükmün daha az önemli bir durum için*” uygulanabilir oluşu temeline dayanmaktadır. Evleviyetin iki türü bulunmaktadır:

1. Büyükten Küçüğe Doğru Akıl Yürütme: Çok olanı uygulamaya yetkisi olanın az olan şeyi uygulamaya da yetkisi olduğu olarak tanımlanır. Yani çoğuna izin veren az olana da izin verir anlamına gelmektedir. Bu duruma örnek olarak parlamentoda yapılan bir oturum konuşmasının yazılı bir şekilde yayınlanmasına izin verilmişse, bu iznin daha azını ifade eden konuşmaların da doğrudan yayınlanmasına izin verildiği anlamına gelmektedir. (Altuntaş, 2021, s. 159)

2. Küçükten Büyüğe Doğru Akıl Yürütme: Bir argümanın “*önemsiz olarak düşünülen bir yasaktan daha önemli olan bir yasaklamanın*” çıkarılması olarak tanımlanır. (Gözler, Hukuka Giriş, 2020, s. 379) Yani az bir şeyin açıkça yasaklanması halinde çoğunun da evleviyetle yasaklandığı anlamına gelmektedir. Bu duruma örnek olarak çimlere basmanın yasak olduğu bir yerde çimleri koparmanın da yasaklandığı anlaşılır. Yani ilk eyleme nazaran ikinci eylemin hükmün konulma amacı açısından daha çok yasaklanması gereken bir eylem olduğu için yasaklanması kesin olan bir durumdur. (Altuntaş, 2021, s. 160)

Evleviyet yöntemi ile kıyas arasında bazı farklılıklar ve ortak yönler bulunmaktadır. Bunlara kısaca değinelim. Öncelikle evleviyet yöntemi ile kıyasın yapılma şartlarından ilki kanunda yasal bir boşluk olması gerektiğidir. Evleviyet yöntemi ile elde edilen sonuç ile kıyas yönteminin uygulanması ile elde edilen sonuç değerlendirmeye tâbidir. Bunun yanı sıra her

iki yöntemde de bir takım hukuk kurallarına atıf yapılarak hukuk boşluğu doldurulmaktadır. Yalnız bazen evleviyet, kural kapsamına giren bir eylemin kuralın içinde zaten var olmasıyla da yapılmaktadır. Yukarıda verdiğimiz örneği tekrar ele alırsak; ‘çimlere basmanın yasak olduğu yerde’ çimlere oturmanın da yasak sayılması gibi.

Bu iki yöntem arasındaki farklardan bir diğeri de evleviyet yönteminin uygulanmasında karşılaştırılan olaylar arasında yeterli benzerliğin olmasının yanı sıra karşılaştırılan öğeler arasında da yeterli bir benzerliğin olması gerektiğidir. Karşılaştırılan bu öğeler arasında büyüklük-küçüklük gibi dikey bir benzerlik de aranmaktadır. Yani ele alınan olayların veya olguların uygulanan kural açısından diğeri olay ve olgular arasında yatay bir benzerlik değil daha üstün bir seviyede bir benzerlik şartı aranmaktadır. Oysaki kıyas yönteminde karşılaştırılan öğeler arasında eşit seviyede bir benzerlik ihtimali bulunmaktadır. (Altuntaş, 2021, s. 163)

2.4. Genişletici Yorum

Genişletici yorumda hukuk kuralında yer alan bir söylemin dışına çıkılarak kuralın ‘*ratio legis*’ine uygun yorumlanması anlamına gelmektedir. Örneğin kanundaki çocuk terimi kuralın konuluş amacına göre yorumlandığında altsoylarından torun veya torunun çocuğu anlamını da kapsadığı görülmektedir. Genişletici yorum ile kıyas arasında belirgin bir sınır olduğu söylenemez. Bazı yazarlar bunun sebebini bir kuralın anlamının belirlenmesinde nerede yorumlanmanın bittiğinin veya nerede boşluk doldurmanın başladığı tam olarak belli olmamasından dolayı olduğunu savunurlar. Genişletici yorum kaynağa semantik bakımından yaklaşmaktadır. Dolayısıyla yorumlama yapılırken eldeki olay ile kanunun uygun olup olmadığını düzenlemede yer alan dilin bağlamsal sınırları kapsamında değerlendirilmektedir. Lakin kıyas yöntemi ile yapılan genişletmede ele alınan uygunluk anlamsal açıdan değil de daha çok pragmatik açıdan ele alınmaktadır. Dolayısıyla kıyas yönteminde uygun hükmün genişletilmesi esnasında dil ve anlamsal uygunluk yerine ‘benzer olaylara benzer muamele edilmesi’ ilkesi ile ele almışlardır. (Altuntaş, 2021, s. 170)

Genişletici yorum ile kıyas arasındaki bir diğeri farklılık ise, kıyas yönteminin uygulanabilmesi için kuralda bir boşluk olması gerektiğidir. Yani eldeki olay ile ilgili hukuk düzeni tarafından düzenlenmemiş olması gerekir. Genişletici yorumda ise herhangi bir boşluğa gerek duyulmaz. Bu farklılığın yanı sıra genişletici yorumda yargıç hükmün uygun yargısal anlamını aşmamaktadır, yalnızca genişletmektedir. Kıyas yönteminin kullanılmasında ise boşluğu doldurmak için yeni bir norm yaratılmaktadır. Aslında her iki yöntemde de söz konusu olan norm genişletilmekte yalnız kıyas yönteminde yapılan

genişletmenin derecesi daha fazla olduğu için bu genişletmede yeni bir norm elde edilmektedir. Bu iki yöntem arasındaki son farklılık ise tüm çağdaş hukuk sistemlerindeki ceza hukuku alanında neredeyse hepsinde kıyas yöntemi yasaklanmışken genişletici yorum yasaklanmamıştır. Bu yasaklama kuralı, Common Law Sisteminde hukuk devleti ilkesi ile Kıta Avrupası Hukuk Sisteminde ise kanunilik ilkesi ile sağlanmaktadır. Bu kurala göre yargıçlar ‘kanunsuz suç ve ceza olmaz’ özdeyişi ile ceza hukuku kuralında yeni bir hukuk kuralı yaratamazlar. (Altuntaş, 2021, s. 171)

2.5. Amaca Uygun Sınırlandırma

Bu akıl yürütme yönteminde kanuni bir düzenlemenin konuluş amacını aşacak kadar geniş kapsamlı olması halinde düzenlemenin amacının gerektirdiği uygulama alanına indirgenmesi şeklinde yapılmaktadır. Eldeki olay ile düzenlemenin alanının daraltılması istisnai bir norm ile çözülmektedir. Kıyas yönteminin uygulanması pozitif eşitlik ilkesinin bir gereğidir. Amaca uygun sınırlandırma yöntemi ise negatif eşitlik ilkesinin gereğidir. Dolayısıyla kıyas yönteminde ‘benzer durumlara benzer ilke uygulanmalıdır’ ilkesi geçerli iken amaca uygun sınırlandırma yönteminde ise ‘benzer olmayanlara farklı uygulama uygulanmalıdır’ ilkesi geçerlidir. Bu iki yöntem de kanunun amacını esas almaktadır. Ayrıca uygulanabilmesi için hukuk sisteminde gerçek bir boşluk olmak zorundadır. Amaca uygun sınırlandırmaya başvurulunca dolaylı olarak kıyas yöntemine başvurulması mümkündür. (Altuntaş, 2021, s. 179)

Amaca uygun sınırlandırma yönteminde kıyasın uygulanması iki şekilde olabilir. İlki düzenleme amaca uygun sınırlandırılırken eldeki olay farklı bir hukuk kuralına benzetilerek çözülmektedir. İkincisi ise yapılan düzenlemede yer alan istisnai hükümler arasında yer almayan ancak yer alması gereken hükme eklenerek amaca uygun bir sınırlandırma yapılmaktadır. Dolayısıyla bu şekilde yapılan sınırlandırmada eldeki olaya uygun olan ve istisnai hükümlere eklenmesi gereken hüküm, diğer istisnai hükümlerden birine benzetilerek oluşturulmaktadır. (Altuntaş, 2021, s. 180)

3. MANTIKİ KIYASIN DEĞERİ

Toplama, bir araya getirme anlamına gelen syllogism kelimesinin karşılığı olarak kullanılan mantiki kıyas anlam olarak da *iki öncülü orta terim aracılığıyla bir araya getirip, bunlardan zorunlu olarak bir sonuç çıkarma işlemidir.* (Çaldak, Kıyasın Mantıkta ve İslami İlimlerde Kullanım Biçimi, 2007, s. 261)

Adaletin ve hakkın sağlanmasında temel ölçüt mantıktır. Mantığı olmayan şeye batıl denir. Kanun, hukuk gibi adalet ile ilgili olan bütün kavramlar da mantığa dayanmak zorundadır. Dolayısıyla doğru ve gerçek olarak kurulan mantıki kıyas ile adaletin arasında herhangi bir fark yoktur. Mantık sanatı, akla uygun şeyleri düzeltmeye yaramasının yanı sıra kişiyi yanlıştan, sürçmeden hatadan koruyan kanunları elde etmeyi sağlar. Bilimsel çalışmalar doğruya ulaşma çabası içerisindedir ve mantık da bu çaba içerisinde bilgi ve doğrunun terazisi konumundadır. İslam mantıkçıları da mantığı ‘doğrunun terazisi’ olarak adlandırmışlardır. Bilimler birtakım hükümlerden meydana gelmiştir ve bu hükümleri oluşturan düşünceler de bilimlerin muhtevasını biçimlendirir. Bu hükümlerin iç düzenleri bakımından doğru olmaları zorunludur. Bu da mantığın kanunlarına ve normlarına göre meydana getirmekle mümkündür. Bu şekilde bilimsel kesinlik ve doğruluk açıklığa kavuşabilir. Dolayısıyla mantık kurallarına uymayan bir bilim ve terimleri ile ona yüklenen sıfat arasında çelişkiler bulunmaktadır. Bunun için mantıklı bir düşünce olmaksızın hukuk bilimi mümkün değildir ve hukukçu mantık kurallarına uygun olarak düşünmek zorundadır. Bu verilen kararın yalnızca inandırıcı olması için salt hukuk duygusuna dayanması için yeterli değildir. Kararın inandırıcı olabilmesi için hukuk normundan çıkarılıp düşüncenin doğruluk kurallarına ve mantığın ilkelerine uygun olmalıdır. Bir kararın inandırıcı olması için normdan mantıken çıkarılması gerekir. (Mehmedoğlu, 1993, s. 80)

Mantıki kıyas insanlık tarihinde ilk defa müslüman usulcüler tarafından incelenip eleştirilmiştir. ‘Kıyas-i usûli’ adıyla tecrübeye dayanarak mükemmel olarak oluşturulan bir metot ortaya koymuşlardır. (Mehmedoğlu, 1993, s. 83) Öncüllerin ifade ettiği anlam kıyasın maddesini oluşturmaktadır. Öncüllerin bir araya getirilmesi ile kıyasın sureti oluşur. Dolayısıyla kıyasın yapısı ele alınırken maddesi ve sureti itibarıyla araştırılması farklı konulardır. İçerik yönünden ele alınan kıyaslar, yakine, zanna, vehme, muhatap tarafından kabul edilen görüşlere göre birbirinden ayrılmaktadır. Mantıki kıyas içerik olarak ‘beş sanat’ bölümünde yer almaktadır. Beş sanat; burhan, cedel, hitabet, şiir, ve safsata olarak bölümlere ayrılmaktadır. (Çaldak, 2007, s. 240)

Fârâbî’ye göre kıyas, ‘ortaya konulmuş olan bir takım önermelerden yapılmış olan bir delildir ve bu önermeler birleştirildiğinde zorunlu olarak başka bir önerme meydana gelmektedir.’ Fârâbî kıyası, burhanlar, diyalektik kıyaslar, sofistlik kıyaslar, retorik kıyaslar ve poetik kıyaslar şeklinde beş kategoriye ayırmıştır. Gazali’ye göre ise kıyas, ‘belli olan şartla ve belli bir şekilde bir araya getirilmiş olan bilinip kabul edilen iki önermeden ibarettir ve bu önermelerin bir araya getirilmesinden bir sonuç zorunlu olarak ortaya çıkmaktadır.’ şeklinde tanımlamaktadır. Gazali, kıyası Fârâbî’den farklı olarak; yüklemli, şartlı bitişik, şartlı ayrık ve

hulfi kıyas olmak üzere dört kategoride ele almaktadır. Görüldüğü üzere İslam mantıkçıları kıyası genel itibariyle ‘*önergelerden meydana gelen bir delil ve o önermelerin doğruluğu kabul edildiğinde ondan bizzat başka bir önerme lazım gelmektedir.*’ şeklinde tanımlama yapmışlardır. (Çaldak, Kıyasın Mantıkta ve İslami İlimlerde Kullanım Biçimi, 2007, s. 241)

Kıyasın geçerli şekilde bir çıkarımda bulunma olup doğru akıl yürütme ve düşünme şekli olduğunu ifade etmiştik. İlk iki önerme bilindiğinde üçüncü önerme zorunlu olarak meydana gelen bir akıl yürütme işlemidir. Kıyas tümelden haliyle tikelin hali üzere olan akıl yürütme biçimi olarak tanımlanmaktadır. İslam mantıkçıları tarafından mantıki kıyasın karşılığı ‘cami kıyas’tır. Öncüllerin sayısı üç olduğu için (Emir insandır. İnsan ölümlüdür. O halde ....) kıyastaki zorunluluğu anlamak için ‘cem’ ilkesine dayalı bölümlenme ile karşılaştırmak gerekir. Şöyle ifade etmek gerekirse; ‘Bütün var olanlar canlıdır veya canlı değildir’ söylemi ile ‘canlı’ olanı ilk grupta tasnif edelim. ‘Hayvanlar karada yaşarlar veya suda yaşarlar’ söylemi ile ‘insanı’ ilk grupta tasnif edelim. Bu bizi zorunlu olarak şu sonuca götürür: İnsan karada yaşayan canlıdır. Bu durumda, biz iki taraf için (insan/karada yaşayan) bir üçüncü unsuru (canlı) kullanarak birleştirme işlemi yapmalıyız. Dolayısıyla sonuçta mantıksal olarak sınıflanmış üç terim vardır: insan, canlı, karada. Bu şekilde yapılan birleştirme zayıf olup mantıksal zorunluluktan yoksun olmasına neden olmaktadır. Bunun sebebi; ‘konu’yu bölmenin bir tarafına koyup diğer tarafına koymamayı gerektiren bir sebep yoktur. ‘Canlı’ kelimesini birinci bölmenin ilk tarafına, ‘insan’ kelimesini de ikinci bölmenin birinci tarafına koyarken herhangi bir illete veya sebebe dayanılmamaktadır. ‘Canlı’ kavramı ‘insan’ ve ‘karada yaşayan’ kavramları birleştirmektedir. Yalnız bu birleştirici unsur insanın ‘karada yaşayan’ olması ile hükmün sebebi veya illeti olamaz. Çünkü karasal olan şeylerin hepsi canlı değildir. (Çaldak, 2007, s. 244)

4. HUKUKÎ KIYASIN DEĞERİ

Hukuki kıyas genel itibariyle kanun koyucunun temel düşüncesine, hukuk düzenine, ruhuna ve ya genel ilkelerine dayanmaktadır. Bu tür kıyas yöntemi uygulanırken hukuk kuralının tamamına hakim olunmalıdır. Bu bakımdan hukuki kıyas kavramı, elde olan olayların tümüne uygulanması bakımından ‘serbest boşluk doldurma’ ya da ‘serbest hukuk yaratma’ şeklinde ifade edilmesi daha uygundur. Hukuki kıyas aksiyoloji ve hukuk sistemindeki tutarlılık ihtiyacı ile ilişkilidir. Çünkü hukuk sisteminde takip edilen değerler ve ya amaçlar, hakkında bir düzenlemenin var olduğu olaylar ile düzenlemenin mevcut olmadığı olaylara aynı veya benzer şekilde davranılması gerektiğini hedeflemektedir. (Altuntaş, 2021, s. 142)

Hukuki kıyas, hukuk sisteminde bir mevzuat boşluğunu doldurmak veya yeni bir durumu yargılama için analiz etmek amacıyla kullanılan bir yöntemdir. Bir mevzuat hükmü doğrudan uygulanamadığında veya belirsizlik olduğunda, mevcut benzer durumlar veya benzer hukuki ilkeler aracılığıyla bir sonuç çıkarmak için hukuki kıyas kullanılır. Hukuki kıyasın değerini şu şekilde kısaca özetleyebiliriz:

Mevzuat Boşluklarını Doldurma: Hukuk sistemi sürekli olarak değişen toplumsal ihtiyaçlara ayak uydurmalıdır. Yeni durumlar veya sorunlar ortaya çıktığında, mevcut hukuki düzenlemelerin kapsamı yetersiz kalabilir. Bu durumda, hukuki kıyas yaparak benzer durumları veya hukuki prensipleri analiz edebilir ve boşluğu dolduracak yeni bir yargı oluşturabilirsiniz.

Adaletin Sağlanması: Hukuki kıyas, adil bir hukuk sisteminin temelini oluşturur. Benzer durumlar benzer şekilde ele alınmalıdır. Eğer aynı türden bir durum önceden karara bağlanmışsa, benzer bir durumun benzer şekilde yargılanması adaletin sağlanmasına katkıda bulunur.

Hukuki İlkelerin Kullanımı: Hukuk sistemindeki hukuki ilkeler, hukuki kıyasın temelini oluşturur. Örneğin, eşitlik ilkesi veya adalet ilkesi gibi genel prensipler, benzer durumlar üzerinden yeni bir durumu analiz etmek ve karar vermek için kullanılabilir.

Hızlı ve Etkili Kararlar: Hukuki kıyas, hukuk sistemini daha hızlı ve etkili hale getirebilir. Yeni bir durumu değerlendirmek için mevcut benzer durumları kullanarak bir sonuca ulaşmak, uzun süreler boyunca yeni bir yasa veya düzenleme beklemekten daha hızlı olabilir.

Ancak, hukuki kıyasın değeri tamamen doğru sonuçlar üretmek yerine, mevcut durumları veya hukuki ilkeleri temel alarak tahminlerde bulunmak olarak değerlendirilmelidir. Hukuki kıyasın bazen hatalı sonuçlara yol açabileceği ve farklı durumların tamamen aynı olmadığı unutulmamalıdır. Bu nedenle, hukuki kıyas yaparken dikkatli ve titiz olmak önemlidir. Ayrıca, hukuki kıyas yapmak sadece bir yargıcın yetkisinde olduğu için, bu sürecin tarafsızlık ve adalet ilkelerine uygun şekilde uygulanması da büyük önem taşır.

5. MANTIKÎ KIYAS İLE HUKUKÎ KIYAS (ANALOJİ) ARASINDAKİ İLİŞKİ

Mantıkta kullanılan kıyas yöntemi, yasaya dahil olmayan olayların yasanın öngördüğü olay ile ilgili benzer yönlerinden yola çıkarak hüküm konulması anlamına gelmektedir. Bulunulan iki olayın tüm yönleriyle benzer olmamasına dikkat edilmelidir. Çünkü özdeş olan

iki olay arasında kıyas yapılamamaktadır. Bu şekilde olan bir olay da tümdengelim yöntemi kullanılarak mesele zlmektedir.

Hukuki kıyas yönteminde kullanılan evleviyet yöntemi çıkarımları kimi yazarlara göre duruma göre kıyas yönteminin farklı bir versiyonu olarak görülmektedir. İslam Hukuku'nda evleviyet, kıyas çeşitlerinden olan kıyas-ı evla olarak bilinmektedir. İmam Şafii bu tür kıyası en kuvvetli kıyas olarak ifade etmektedir. Evleviyet yöntemi ile kıyas yöntemi arasındaki benzerliklerden biri her iki yöntemin de uygulanabilmesi için yasal bir boşluk söz konusu olması gerektiğidir. Her iki yöntemin de sonucu bir değerlendirmeye dayalıdır. Bunun yanı sıra her iki yöntemde bir takım hukuk kuralı veya hukuk kurallarına atıf yapılarak hukuk boşluğu doldurulmaktadır ve bu hukuk boşluğu doldurulurken önem verilen Şey yasanın amacıdır. Bu iki yöntem arasındaki diğer bir ilişki evleviyet yönteminde elde bulunan olayın olguları uygulanan kural açısından eşit seviyede bir benzerlik bulunması değil daha üstün bir seviyede benzerlik bulunması gerekmektedir. Oysa ki Kıyas yönteminde karşılaştırılan öğeler arasında eşit seviyede bir benzerlik bulunması Şartı aranmaktadır. (Altuntaş, 2021, s. 162)

Mantıkta kullanılan kıyas yönteminde elde bulunan olay ile belirlenen kuralın kapsadığı olay arasında hukuki açıdan da bir benzerlik bulunması gerekmektedir. Böyle bir benzerliğin olması halinde kıyas yapılır, olmaması halinde ise aksi ile kanıt yöntemine başvurulur. Dolayısıyla benzer koŐullar benzer sonuçlara neden olmakta iken farklı koŐullar da farklı sonuçlara neden olmaktadır. Bu sebepten ötürü aksi ile kanıt yöntemine 'karşıt kıyas' da denilmektedir. Kıyas ve aksi ile kanıt yöntemi arasındaki ilişkiyi daha iyi ortaya koymak için iki yöntemin de önerme kalıplarını inceleyelim.

Kıyas yöntemi için oluşturulan önerme kalıbı:

Birinci nerme: 'Y, K olmalıdır.

İkinci nerme: ', K' ya dahil olan bir olay değildir.'

nc nerme: ', K' ya özünde benzemektedir.'

Sonuç: 'O halde , Y olmalıdır.'

Aksi ile kanıt yöntemi için oluşturulan önerme kalıbı:

Birinci nerme: 'Y, M olmalıdır.'

İkinci nerme: ', M' ye dahil olan bir olay değildir.'

Sonuç: 'O halde , Y olmalı değildir.

Kıyas yönteminin sonucunda ', Y olmalıdır' sonucu çıkarken aksi ile kanıt yönteminde tam tersi sonuç çıkmaktadır. Dolayısıyla bu sebepten ötürü aksi ile kanıt yöntemi

ile kıyas yönteminin kullanımları doktrin tarafından sınırlandırılmıştır. Bu sınırlamalar bazen dilbilimsel yollarla yapılmaktadır. (Altuntaş, 2021, s. 168)

Mantıki kıyas ile hukuki kıyas arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için genişletici yorumun kıyas ile ilişkisini ele almalıyız. Öncelikle bu iki yöntem arasındaki farklılıklardan birincisi, her iki yöntemin kaynak ve hedef bakımından ilgili benzerliğin tespitine dayanmasına rağmen bu benzerliğin hangi açıdan önemli bir benzerlik olması gerektiği konusunda farklılık arz etmektedir. Dolayısıyla genişletici yorumda kanuna anlamsal (semantik) açıdan bakılmaktadır. Yani yorumlama yapılırken elde olan olay ile kanunun uygun olup olmadığı düzenlemede yer alan dilin bağlamsal kapsamı içerisinde değerlendirilmektedir. Ancak kıyas yönteminde önem verilen şey kanunun semantik açıdan uygunluğu değil daha çok pratik açıdan uygunluğu bir değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Kıyas yönteminde uygun hükmün genişletilmesindeki benzerlikler bağlam ve dil temelli olmasından ziyade hukuk sistemi ve yasama organına uygun olmalıdır. Kıyas yönteminin uygulanabilmesi için hukuk sisteminde bir boşluk olmalıdır. Genişletici yorum yapılması için ise kıyas yöntemi gibi herhangi bir boşluğa gerek duyulmaz. Genişletici yorum yönteminin uygulanmasında yargıç normun uygun yargısal anlamını aşmamaktadır yalnızca genişletmektedir. Aslında her iki yöntemde de söz konusu olan norm genişlemektedir lakin kıyas yönteminde bu genişletmenin derecesi fazla olduğu için yeni bir norm elde edilmektedir. Dolayısıyla her iki yöntem arasında hem niceliksel hem de niteliksel bir farklılık bulunmaktadır. Bu iki yöntem arasında farklılıkların yanında benzer özellikler de bulunmaktadır. Bunlardan ilki her iki yöntemde de ortada çözülmesi gereken bir durumun varlığıdır. İkincisi ise her iki yöntem de eldeki olay açısından normun genişletilmesi söz konusudur. (Altuntaş, 2021, s. 172)

Amaca uygun sınırlandırma yöntemi ile kıyas arasındaki ilişki, her iki yöntem de kanunun amacını esas almaktadır. Ayrıca her iki yöntemde hukuk sisteminde gerçek bir boşluğun varlığı söz konusudur. Ancak kıyas yönteminin uygulanması pozitif eşitlik ilkesinin bir gereği iken, amaca uygun sınırlandırma yöntemi ise negatif eşitlik ilkesinin bir gereğidir. (Altuntaş, 2021, s. 179)

Özetle, mantıkî kıyas ile hukukî kıyas arasındaki ilişkiyi şu şekilde belirtebiliriz: Mantıkî kıyas, genellikle mantık ve felsefe alanlarında kullanılan bir düşünme yöntemidir. Burada, bir durum veya olgu hakkında bilgi ve önermelerden yola çıkarak yeni bir sonuca varmak amaçlanır. Mantıkî kıyas, benzerlik veya ilişki bulunan iki veya daha fazla şey arasında bir bağlantı kurarak sonuç çıkarmayı sağlar. Bu kıyaslamalar genellikle genel

geçerliliği olan önermeler üzerine dayanır ve mantıksal bir çıkarımda bulunmak için kullanılır.

Öte yandan, hukukî kıyas, hukuk alanında kullanılan bir yöntemdir. Hukukî kıyas, bir hukuki sorunu çözmek veya bir boşluğu doldurmak amacıyla, mevcut hukuki düzenlemelerden veya benzer durumlardan yola çıkarak benzerlikleri ve ilişkileri bulma işlemidir. Bu yöntem, mevcut hukuk düzeninin bir boşluk veya açıklığına uygun bir çözüm bulmak için kullanılır. Hukukî kıyas genellikle yasaların yorumlanması ve uygulanmasında kullanılır. Yani, mantıkî kıyas genel bir düşünme yöntemi iken, hukukî kıyas hukuk alanında spesifik bir uygulamadır. Hukukî kıyas, mantıkî kıyasın bir alt kümesi olarak düşünülebilir. Hukukî kıyas yapılırken, mantıkî kıyasın prensipleri ve yöntemleri hukuk alanındaki sorunların çözümü için uygulanır. Ancak, hukukî kıyas, hukukun özgül gereksinimlerini ve kurallarını dikkate alırken, mantıkî kıyas daha genel ve evrensel düşünme prensiplerine dayanır.

Konumuzun esasını oluşturması bakımından mantıkî kıyas ile hukukî kıyas arasında bulunan bazı benzerliklere değinmemiz gerekmektedir:

Hem mantıkî kıyas hem de hukukî kıyas, benzerliklere dayanan bir düşünme yöntemi kullanır. İkisi de mevcut bilgiler veya durumlar arasında bir bağlantı kurarak yeni sonuçlara varmayı amaçlar.

Her iki kıyaslama türü de karşılaştırma, benzerlik ve ilişki kavramlarını içerir. Mantıkî kıyas, iki veya daha fazla şey arasında benzerlik veya ilişki kurarken, hukukî kıyas da mevcut hukuki düzenlemeler veya benzer durumlar arasında benzerlik veya ilişki bulmaya çalışır.

Hem mantıkî kıyas hem de hukukî kıyas, mevcut bilgilerden veya durumlardan yola çıkarak yeni sonuçlara varmayı hedefler. Mantıkî kıyas, bilinen önermelerden çıkarımlarda bulunurken, hukukî kıyas, mevcut hukuki düzenlemelerden veya benzer durumlardan yola çıkarak yeni hukuki sonuçlar elde etmeyi amaçlar.

Hem mantıkî kıyas hem de hukukî kıyas, yorumlama ve uygulama süreçlerinde kullanılır. Mantıkî kıyas, bir durumu veya olguyu anlamak için kullanılırken, hukukî kıyas, hukuki sorunların çözümü ve yasaların yorumlanması ve uygulanması için kullanılır. Bu benzerlikler, mantıkî kıyas ve hukukî kıyas arasında ortak noktalar olduğunu göstermektedir. Ancak, hukukî kıyas, hukukun özgül gereksinimlerini ve kurallarını dikkate alırken, mantıkî kıyas daha genel ve evrensel düşünme prensiplerine dayanır.

Mantıkî kıyas, genel olarak mantık ve felsefe gibi alanlarda kullanılan bir düşünme yöntemidir. Hukukî kıyas ise hukuk alanında özellikle yasaların yorumlanması ve uygulanması süreçlerinde kullanılan bir yöntemdir.

Mantıkî kıyas, genellikle bilgi edinme, çıkarımlarda bulunma ve mantıksal tutarlılık sağlama amacıyla kullanılır. Hukukî kıyas ise hukuki sorunları çözmeye, hukuki boşlukları doldurma ve hukukun uygulanmasında rehberlik sağlama amacı taşır.

Mantıkî kıyas, genel geçerliliği olan önermelere ve mantıksal ilkeler ve kurallara dayanır. Hukukî kıyas ise mevcut hukuki düzenlemelere, hukuki prensiplere, benzer durumlara ve mahkeme içtihatlarına dayanır.

Mantıkî kıyas, mantıksal çıkarımlar yapmak için özellikle mantık ilkeleri, syllogism ve mantıksal operatörler gibi yöntemleri kullanır. Hukukî kıyas ise mevcut hukuki düzenlemeleri ve benzer durumları karşılaştırarak benzerlikler ve ilişkiler bulma yöntemini kullanır.

Mantıkî kıyas, genel geçerlilik ve evrensel mantıksal ilkeler üzerine odaklanırken, hukukî kıyas, hukuki düzenlemelerin ve hukuk sisteminin özgül gereksinimlerini dikkate alır. Hukukî kıyas, hukuk alanının spesifik özelliklerini ve kurallarını göz önünde bulundurarak sonuçlar çıkarır.

Mantıkî kıyasta amaç, sonucun akla uygun oluşunu sağlamaktır. Mantıkî kıyasta öncüllerden çıkacak sonuç, aklın zorunlu olarak ulaştığı sonuç olmalıdır. (Demir, 2009, s. 164)

Bu farklar, mantıkî kıyas ve hukukî kıyas arasındaki temel ayrımları gösterir. Mantıkî kıyas daha genel ve evrensel düşünme prensiplerine dayanırken, hukukî kıyas hukukun spesifik gereksinimlerini ve kurallarını dikkate alan bir uygulamadır.

SONUÇ

Mantık ve hukuk arasında yakın bir ilişki vardır. Mantık, düşünce süreçlerini analiz etme ve akıl yürütme kurallarını incelerken, hukuk, toplumun düzenini sağlamak, adaleti temin etmek ve çeşitli davaları çözmek için kurallar ve normlar sistemi olarak tanımlanır. İki alan arasındaki ilişki, hukuki düşünce ve argümantasyonun mantık ilkelerine dayanmasıyla ortaya çıkar.

Ayrıca hukuk, mantık ilkelerine dayanarak hukuki normlar ve kurallar oluşturur. Hukuk, toplumun ihtiyaçlarına ve adalet prensiplerine uygun şekilde düzenlenirken mantık ilkelerine başvurur. Hukukun evrensel prensipleri olan adil yargılanma, eşitlik, kanıt sunma, mantıksal tutarlılık gibi kavramlar, mantık ilkeleriyle ilişkilidir.

Mantık, akıl yürütme sürecinde kullanılan argümantasyon ve ispatlama teknikleri ile ilgilenir. Bir hukukçu, bir hukuki argüman geliştirirken veya bir dava durumunu değerlendirirken mantık kurallarını kullanır. Örneğin, bir hukuki argümanın geçerli olması için mantık kurallarına uygun olması gerekmektedir. Bir argümanın çelişki içermemesi, tutarlı olması ve akıl yürütme sürecinin mantık ilkelerine uygun olması hukuki bir argümanın sağlamasını yaparken önemlidir.

Mantık aynı zamanda hukukun yorumlanması ve yargı süreçlerinde de önemli bir rol oynar. Yargıçlar ve hukukçular, hukuki metinleri analiz ederken mantık kurallarını kullanır. Hukuki metinlerin yorumlanması ve anlaşılması, mantıksal bir çerçevede gerçekleşir. Hukuki bir argümanın kabul edilebilir olması için mantık kurallarına uygun olması ve akıl yürütme süreciyle tutarlılık göstermesi gerekmektedir.

Kısaca mantık ve hukuk birbirini tamamlayan disiplinlerdir. Mantık, hukuki düşünce sürecini analiz ederken, hukuk da mantık ilkelerine dayanarak normlar ve kurallar oluşturur. Bu iki alanın bir araya gelmesi, adaletin sağlanması ve hukuki argümanların etkili bir şekilde geliştirilmesi için önemlidir.

Hukuk ve adalet arasında karmaşık bir ilişki vardır. Hukuk, toplumun düzenini sağlamak, davaları çözmek ve insanların haklarını korumak için kurallar ve normlar sistemi olarak tanımlanır. Adalet ise, insanların eşitlik, dürüstlük ve doğruluk prensiplerine dayalı olarak hak ettikleri muameleyi alması anlamına gelir. Hukukun temel amaçlarından biri de adaleti sağlamaktır. Ancak, hukuk ve adalet kavramları arasındaki ilişki karmaşık ve tartışmalı olabilir.

Hukukun adaletle ilişkisi, hukukun adaleti gerçekleştirmek için bir araç olarak kullanıldığı düşünüldüğünde anlaşılabilir. Hukuki düzenlemeler, adalet prensiplerini yansıtan normlar ve kurallar içerebilir. Hukuk, çeşitli normlar ve kurallar aracılığıyla toplumdaki farklı

çıkarları dengelemeye çalışırken adaleti sağlama amacını taşır. Örneğin, suç işleyen bir kişinin yasalarca belirlenmiş bir cezaya tabi tutulması, adaletin sağlanmasına hizmet edebilir

Ancak, hukuk ve adalet arasındaki gerçek uygulama farklılıkları veya hukukun yetersizlikleri nedeniyle adaletin tam olarak gerçekleşmediği durumlar da ortaya çıkabilir. Hukuki sistemler, yasaların yorumlanması, uygulanması ve adaletin sağlanması süreçlerinde hatalar yapabilir veya haksızlıklar oluşabilir. Bu nedenle, adaletin tam anlamıyla gerçekleştiğini söylemek zor olabilir

Adalet, bireylerin ve toplumun hukuki sisteme olan güvenini etkileyen önemli bir faktördür. Eğer insanlar, hukukun adaleti sağlamada yetersiz olduğunu veya haksızlık olduğunu düşünürlerse, hukuka olan güven azalabilir. Bu nedenle, hukukun adaletin gerçekleşmesini sağlama yönünde sürekli olarak geliştirilmesi ve iyileştirilmesi önemlidir

Sonuç olarak, hukukun adaletle ilişkisi karmaşık bir konudur. Hukuk, adaleti sağlama amacıyla kurallar ve normlar sistemini oluştururken, adaletin tam anlamıyla gerçekleşmesi her zaman garanti edilemeyebilir. Hukukun etkin bir şekilde adaleti sağlaması için sürekli olarak değerlendirilmesi, iyileştirilmesi ve adaletin gerçekleşmesine katkıda bulunacak şekilde uygulanması önemlidir.

Mantık kuralları, hukuk üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Hukuk, mantık ilkelerine dayanarak normlar ve kurallar oluştururken, mantık kuralları hukuki düşünce süreçlerinde kullanılır ve hukuki argümanların geçerliliği üzerinde etkilidir. Mantık kurallarının hukuk üzerindeki etkilerinden bazılarını kısaca şöyle maddeler halinde sayabiliriz:

Tutarlılık ve çelişkisizlik: Mantık kuralları, hukuki düzenlemelerin tutarlılık içinde olmasını gerektirir. Bir hukuki düzenleme içinde çelişki bulunmamalıdır. Mantık kuralları, hukukun iç tutarlılığını ve mantıksal bütünlüğünü sağlamak için kullanılır.

Argümantasyon ve ispatlama: Hukuki argümanlar, mantık kurallarına uygun olarak oluşturulmalı ve mantıksal bir yapıya sahip olmalıdır. Hukuki argümanlar, mantık ilkelerine dayanarak yapılandırılarak güçlendirilebilir. Mantık kuralları, hukukçuların hukuki argümanlarını akılcı ve tutarlı bir şekilde sunmalarına yardımcı olur.

Mantıksal akıl yürütme: Hukuk, bir dava durumunu analiz etmek ve karar vermek için mantıksal akıl yürütme süreçlerini kullanır. Hukukçular ve yargıçlar, hukuki metinleri, delilleri ve duruşma argümanlarını değerlendirirken mantık kurallarını kullanır. Mantıksal akıl yürütme, hukuki kararların tutarlı ve adil olmasını sağlar.

İspat yükü: Hukuki sistemde, bir dava durumunda ispat yükümlülüğü vardır. İddia sahibi, iddiasını mantık kurallarına uygun bir şekilde ispatlamak zorundadır. Mantık kuralları,

ispat sürecinde doğru ve geçerli argümanlar sunma ve hukuki bir iddianın dayandığı mantıksal temelleri gösterme açısından önemlidir.

Hukuki yorumlama: Hukuki metinlerin yorumlanması sürecinde mantık kuralları kullanılır. Hukukçular, yasaların veya hukuki belgelerin anlamını çıkarırken, mantık ilkelerine dayanarak doğru bir şekilde yorumlama yaparlar. Bu, hukuki düzenlemelerin etkili bir şekilde uygulanması ve yargı süreçlerinde adil bir şekilde yorumlanmasını sağlar.

Mantık kuralları, hukuki düşünce süreçlerinin mantıksal ve akılcı bir temele dayanmasını sağlayarak hukukun tutarlılık, mantıksal bütünlük ve adalete ulaşmasına yardımcı olur. Mantık kurallarının kullanımı, hukukun doğru bir şekilde oluşturulmasını, uygulanmasını ve yorumlanmasını destekler.

Netice itibarıyla hukuk ve mantık ilişkisini incelediğimizde mantık olmadan hukuk kurallarının konulamayacağı ve hukuk için mantığın ayrılmaz bir parçası olduğunu görmekteyiz.

KAYNAKÇA

- Adsoy , Ş. (2016). Kıyas Şekillerinin Ortak ve Farklı Yönleri. *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 2(6), 109-124.
- Altuntaş, F. (2021). *Hukukta Akıl Yürütme Yöntemi Olarak Kıyas (Analoji)* (Cilt 1). İstanbul: Oniki Levha.
- Altuntaş, F. (2021, Aralık). Kıyasın (Analojinin) Diğer Akıl Yürütme Yöntemleri ile Karşılaştırması ve Hukuk Alanındaki Yansıması. *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 24(2).
- Altunya, H. (2017). *Klasik Mantık Açısından Hakikat ve Şiir*. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
- Aristoteles. (1996). *Organon V. Topikler*. (H. R. Atademir, Çev.) İstanbul.
- Ark, Ü. (2016). Hukuk- Ahlak İlişkisi Bağlamında Divan-ı Hikmet. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2. Özel Baskı , 256-268.
- Atademir, R. (1974). *Aristo'nun Mantık ve İlim Anlayışı*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Avcı, M. (2018). *Türk Hukuk Tarihi* (Cilt 7). Konya: Atlas Akademi.
- Aybay, A., & Aybay, R. (2006). *Hukuka Giriş*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ayık , H. (2007). *İslam Mantık Geleneği ve Doğuluların Mantığı*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Baba , C. (2018). *Retoriğin İkna Gücü*. Konya/Karatay: Çizgi Yayınları.
- Baba, C. (2020, mart). Dil ve Mantık İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme. *Eskiye* , 40, 95-106.
- Bilgili, F., & Demirkapı, E. (2015). *Hukukun Temel Kavramları*. Bursa: Dora.
- Bingöl, A. (1988). *Gelenbevi İsmail*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları:914.
- Bingöl, A. (1993). *Klasik Mantık'ın Tanım Teorisi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Bingöl, A. (1998). *Porphyrrios ve İsağolojisi Üzerine*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Bingöl, A. (2006). Osmanlı'da Mantıki Düşünce. *Felsefe Dünyası*(44), 21-45.
- Birgül, M. (2009). İbn Rüşd'de Burhan. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı İslam Felsefesi Bilim Dalı.
- Bix, B. (2004). Doğal Hukuk: Modern Gelenek. (E. Uzun , Dü.) *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 6(2), 291-343.
- Bolay, S. H. (2000). Bir Düşünür Olarak Gazzali. *İslami Araştırmalar Dergisi*, 251.

- Bulutlu, B. (2020, Eylül). Hukuk Felsefesi Açısından Doğal Hukuk ve İstihsan, . *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi*, 297-302.
- Canatan, K. (2020). *Hukuk Felsefesi* . İstanbul: Beyan .
- Cevizci, A. (2020). *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Coşkun, A. (2010). *İbn Sinâ'dâ Retorik*. İstanbul: İstanbul üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilin Dalı İslam Felsefesi Bilim Dalı.
- Çağrıncı , M. (1997). Hak. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 15, s. 151). içinde İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi.
- Çağrıncı, M. (1988). Adalet Kavramı. *TDV İslam Ansiklopedisi* (s. 341-343). içinde İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi.
- Çaldak, H. (1998). Necmeddin Ali bin Ömer el-Kâtîbî el-Kazvî'nin Hayatı, Eserleri ve Mantıkta Yeri. Erzurum: Atatürk Üniveristesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ana Bilim Dalı.
- Çaldak, H. (2006). Aristoteles Mantığı'nın İslam Usul Bilimlerine Etkisi (Fıkıh Usulü Örneklemeleriyle). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ana Bilim Dalı.
- Çaldak, H. (2007). Kıyasın Mantıkta ve İslami İlimlerde Kullanım Biçimi. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11(1), 235-262.
- Çaldak, H. (2018). Farklı Tepki ve Değerlendirmeler Ekseninde İslam Dünyasında Bilim ya da Sanat Olarak Mantık. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(16), 395-404.
- Çapak , İ. (2003). Ebu Hamid el-Gazli'nin Mantık Anlayışı. *Doktora Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri (Mantık) Anabilim Dalı.
- Çapak, İ. (2004/2). Klasik Mantıkta Kategoriler Teorisi. *Felsefe Dünyası*(40), 108-128.
- Çelik, M. (2014). *Tanım Teorisi ve Epistemoloji İlişkisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri (Mantık) Ana Bilim Dalı.
- Çiçek , M. (2020). Aristoteles'in Adalet Anlayışı. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(4).
- Çini, A. (2022). Farabi'nin Hukuk Felsefesi ve Farabi'nin Görüşlerinin Hukukun Kökenine İlişkin Görüşlere Göre Değerlendirilmesi. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Bilim Dalı.

- Dağ, A. (2015, eylül). İslam Düşüncesinde Dil-Mantık Sorunu. *Türk&İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*(4), 103-113.
- Demir, A. (2009). Karşılaştırmalı Bir yaklaşımla Kıyas. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 14(20-21), 157-182.
- Doğan, M. (1993). *Aristoteles 'Retorik'*. İstanbul: YKY Yayınları.
- Doğan, N. (2021). Tanım Teorisinin Mantık Disipliniyle Olan İlişkisi: Aristoteles, Farabi ve Port-Royal Düşüncesi. *Temaşa Felsefe Dergisi*(15), 49-66.
- Durusoy, A. (2022). Kıyas. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 25). içinde Ankara.
- Ebu Ali İbn Sinâ. (2006). *Sofistik Deliller (Kitabu's-Şifa-Safsata)*. (Ö. Türker, Çev.) İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Ece, M. N. (2019). Fârâbî'de Mantık Bilimine İlişkin Bazı Temel Meseleler. *Bilimname*, 2019(37), 629-660.
- Ece, M. N. (2019). Necati Öner'in Mantık Felsefesi ve Mantık İlkelerine Yaklaşımı. *Felsefe Dünyası Dergisi*(69), 233-261.
- Emiroğlu, İ. (1999). Cedel Nedir? *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*(7), 17-37.
- Emiroğlu, İ. (2001). Cedelin İşleyişi ve Değeri. *Tabula rassa-felsefe&teoloji*(2), 73-92.
- Emiroğlu, İ. (2009). Uluslar Arası İbni Sina Sempozyumu. *İbn Sinâ'nın Sofistik Çürütmeler'i Üzerine Bir*. İstanbul.
- Emiroğlu, İ. (2014). *Klasik Mantığa Giriş*. Ankara: Elis Yayınları.
- Erçelik, P. (2008). Cicero'da Doğal Hukuk Anlayışı. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Anabilim Dalı Latin Dili ve Edebiyatı.
- Farabi. (2001). *el-Medinetü'l- Fazıla*. (N. Danışman, Çev.) Ankara, Ankara: MEB Yayınları .
- Gaddar, Z. (2020). Hukuk Dili ve Belirsizlik. *Toplum Bilimleri Dergisi*, 28, 261-272.
- Gazzali, E. (1989). *Mi'yarû'l-İlim Fi'l-Mantık* (Cilt 1). (A. Şemseddin , Çev.) Beyrut.
- Gedikli, F. (2013). Yasa. *TDV İslam Ansiklopedisi* (s. 336-340). içinde İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Gözler, K. (2020). *Hukuka Giriş*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Gözler, K. (2020). *Hukuka Giriş*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Güloğlu, Y. (2020). Ahlak Kurallarının Türk Hukuk Sistemine Etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 10(2), 1-18.
- Güriz, A. (2020). *Hukuk Felsefesi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Haldun, İ. (1991). *Mukaddime* (Cilt 2). İstanbul.

- Husa, J. (2017, Aralık). Hukuk Dilini Anlamak: Bir Karşılaştırmacı Hukukçunun Dilbilimsel Endişeleri. (M. Şeker, Dü.) *Küresel Bakış*(23).
- İbn Sina. (1952). *eş-Şifa el-Mantık*. Kahire: el-Medhal.
- İmamoğlugil, H. (2019). Necati Öner'e Göre Klasik Mantıkta Akıl Yürütme. *Mantık Araştırmaları Dergisi*, 36-82.
- Işıқтаç, Y. (2004). *Hukuk Felsefesi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Karaca, A. (2010). *İkinci Yeni Poetikası*. Ankara: Hece Yayınları.
- Kaya, M. (2007). Önerme. TDV içinde, *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 34, s. 84-85).
- Kaya, M. (2007). Önerme. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 34). içinde İstanbul.
- Kayacık, A. (1999). *Osmanlı Merderselerinde Mantık Eğitimi Üzerine*.
- Kayacık, A. (2005). Klasik Mantığa Giriş. *İslam Araştırmaları Dergisi*, 153-156.
- Kayar, İ., & Üzülmmez, İ. (2006). *Hukukun Temel Kavramları* (Cilt 3. Baskı). Ankara: Detay.
- Kazvinî, N. A.-K. (h. 1290). *risaletu's-Şemsiyye fi'l-Kavaidi'l-Mantukiyye*. İstanbul.
- Keleş Türkyılmaz, S. (2016). Mantık İlkelerinin Genel-Geçerliği Hususunda Üçüncü Şıkkın İmkânsızlığı İlkesi Ve Ferma Teoremi Örneği. *V. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi - Bildiriler Kitabı IV* (s. 249-259). Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Mantık Ana Bilim Dalı.
- Kılınç, B. (2013). Kendini Açıklayan Bir Kavram: Adalet. *Genç Hukukçular Hukuk Okumaları Birikimler Dergisi*, 4, 29-49.
- Kocakaplan, N. (2014). İbni Sina Mantığında Kıyasın Öncülleri. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ana Bilim Dalı İslam Felsefesi Bilim Dalı.
- Kömürcü, K. (2010). İbn Sînâ'ya göre Mantık Yanlıları ve Sebepleri. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIV(2), 175-195.
- Kömürcü, K. (2011). Esirüddin el-Ebheri'nin Kitâbu Beyani'l-Esrar İsimli Eserinin Mantık Bölümü Üzerine Bir İnceleme. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XV(1), 215-264.
- Kömürcü, K. (2019). Fârâbî' de Beş Tümel Kavram. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(Özel Sayı), 261-273.
- Köz, İ. (2002). Aristoteles Mantığı Felsefe-Bilim İlişkisi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*(2), 355-374.
- Kutluer, İ. (1993). Cevher. *TDV İslam Ansiklopedisi*. içinde İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kutluer, İ. (2003). Mekan. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 28, s. 550-552). içinde Ankara.
- Leaman, O. (2010). Özgürlük, Eşitlik ve Kardeşlik. İ. Serin (Dü.), *Birinci Uluslararası Felsefe Kongresi* içinde (s. 32-56). Bursa: Asa.

- Mehmedoğlu, A. U. (1993). Mantık ve Hukuk Felsefesinde Kıyas. *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı İslam Felsefesi Bilim Dalı.
- Öktem, N., & Öz, M. (tarih yok). Maimonides ve Hukuk Felsefesi. *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 52 (1-4), 509-557.
- Öner, N. (2020). *Klasik Mantık*. İstanbul: Divan Kitap .
- Öner, N. (1996). *Klasik Mantık* (Cilt 7). Ankara: Bilim Yayınları.
- Özturan, M. (2018, Ekim). İslam Mantık Geleneğinde Tanım Teorisi Eleştirilerine Bir Giriş: Tam Tanım, Kendisiyle Tanım mıdır? *Nazariyat*, 3(4), 83-114.
- Radbruch, G. (2015). Hukuk Kavramı. (M. B. Aydın, Dü.) *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(2), 144-150.
- Rosenthal, E. I. (2005). Farabi'nin Felsefesinde Siyasetin Yeri. (B. A. Çetinkaya, Dü.) *İslami Araştırmalar Dergisi*, 18(2), 169-181.
- Serozan, R. (2012). Hukukta Yöntem. *Medeni Hukuk Genel Bölüm*, 5, 111-184.
- Tanrıkulu, Ö. (tarih yok). *Aristoteles Adalet Anlayışı*. mart 5, 2023 tarihinde Academia.edu: https://www.academia.edu/33266951/Aristoteles_Adalet_Anlay%C4%B1%C5%9F%C4%B1 adresinden alındı
- Toka, T. (2018). Fârâbi ve Kant'ın Siyaset Felsefesinde Toplum ve Hukuk. *Felsefe Arkhivi*(48), 21-44.
- Toktaş, F. (2002). Farabi'nin Kitabü'l-Mille adlı eserinin takdim ve çevirisi. *Divan İlmi Araştırmalar Dergisi*(12), 247-273.
- Tunalı, İ. (1993). *Poetika 'Aristoteles'*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Türker, M. (1956). Esirgeyen ve Yarlıgayan Tanrının Adıyla Mantığa Başlangıç (et-Tavti'atu Fi'l-Mantık). *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 182-194.
- Türkmen Birlik, P. (2021). Dil Üzerinden Hukuk ve İdeoloji İlişkisinin Bir Değerlendirilmesi. *Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, Kaygı, 20(2), 440-477.
- Ülken, H. (2000). *Genel Felsefe Dersleri*. İstanbul: Ülken.
- Ülken, H. Z. (Tarihsiz). *Mantık Tarihi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Wacks, R. (2017). *Hukuk Kuramını Anlamak*. (F. Süzgün, & Ş. Ünver, Çev.) Ankara: Astana Yayınları.
- Yaren, T. (2003). *Kıyaslarda Kullanılan Bilgiler*. Ankara: İlâhiyât Yayınları.
- Yaren, T. (2003). *Kıyasların Yapısı*. Ankara : İlâhiyât Yayınları.

- Yavuz, Y. Ő. (1993). *Cedel. TDV İslam Ansiklopedisi*. içinde İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.
- Yazoğlu, R., & İmamoğlu, T. (2014). *Klasik Mantık*. İstanbul: Rağbet Kitabevi.
- Yıldız, M. (2012). Farabi'de Dil-Mantık ve Kùltür İlişkisi. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*(14), 93-120.
- Yoksul, U. (2016). Yùce Poetika, Fatih Tepebaşılı(Çev). *Karamanođlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakùltesi Dergisi*, 3(1), 153-155.